

**TELŠIŲ KNYGA (LIETUVA)
ATMINIMO ŽENKLAS ŠVENTAI BENDRUOMENEI**

Sudarytojas – Izaokas Alperovičius

Telšių žydų draugijos Izraelyje leidinys
Tel Avivas, 1984

knygos fragmentai versti iš jidiš kalbos

Berlas Kaganas (Niujorkas)
Apie praėjusius laikus¹
(Įvykiai, epizodai, asmenybės)

Jau 1320 m. istoriniuose dokumentuose minimas Telšių kaimelis. 1529 m. Telšiai tapo valsčiaus centru. 1536 m. čia pastatydinta pirmoji bažnyčia.

Kada gi į Telšius atsikraustė žydai?

Manoma, kad jie čia pradėjo keltis XVII a. Tikslī data nėra žinoma. Bet, remiantis kitais įvykiais, galima daugmaž nuspėti, kada jau būta gyventojų žydų.

Žinome, jog 1623 m. Lietuvos žydai atsiskyrė nuo Lenkijos „Keturių šalių tarybos“ (hebr. *Vaad arbaa aratsot*). Pagal naujai įkurtos „Lietuvos bendruomenių tarybos“ (hebr. *Vaad Lita*) suskirstymą Telšių žydai priskirti Kėdainių apskrīčiai. Iš to galima spręsti, kad minėtais metais ar kiek vėliau čia jau gyvavo nedidelė žydų bendruomenė. Kitaip tariant, apytiksliai XVII a. pirmajame ketvirtyje miestelyje jau gyveno tam tikras skaičius žydų.

Gausi bendruomenė Telšiuose nesusiformavo, netgi vertinant žydiškos Lietuvos mastais. Ir augo ji lėtai: 1939 m. mieste buvo beveik tiek pat žydų kaip prieš šimtą metų.

1847 m. Telšiuose gyveno 2248 žydai. 1864 m. šis skaičius beveik padvigubėjo ir siekė 4204. Visgi praėjus daugiau nei trisdešimčiai metų, 1897-aisiais, jis smuktelėjo iki 3088. Šį sumažėjimą daugiausia sąlygojo Telšių žydų emigracija, kuri suintensyvėjo nuo devintojo dešimtmečio. Pavyzdžiui, 1885 m. per keletą dienų emigravo 20 žydų šeimų. Vėlesniais metais, netgi tarpukariu, kai Telšiai klestėjo, žydų gyventojų skaičius neviršijo buvusio prieš šimtmetį.

Remiantis 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, Telšiuose gyveno 1545 žydai, 1939 m. – 2800.

Du kaltinimai ritualine žmogžudyste

Prie Žarėnų kelio stovėjo vandens malūnas. Jis priklausė mokytam žydui Hileliui Tvereriui, niekados nepaleisdavusiam iš rankų Talmudo. Apie 1758 m. pas jį atvyko netoli Telšių esančio Purplių kaimo kunigo bernas nusipirkti kviečių. Po to jis nuvažiavo pas mėsīninką Leizerį užsakyti galvijo. Grįždamas iš kunigo Leizeris pastebėjo, kad galinėje vežimo dalyje šiaudai iškilę aukščiau nei įprasta. Jis sustabdė arklį, praskyrė šiaudus ir sudrebėjo: ten gulėjo negyvas kunigo tarnas, visas apvyniotas auksiniais kryžių papuošimais. Tuo metu kaip tik privažiavo Hilelis Tvereris. Leizeris jam nupasakojo, kas baisaus atsitikę. Nieko nelaukę paleido arklį šuoliais atgal į Telšius. Pasitarę su namiškiais

---

¹ Didesnio veikalo fragmentai.

Čia ir toliau: Išnašos arabiškais skaitmenimis žymi autoriaus arba vertėjo pastabas. Išnašos romėniškais skaitmenimis nurodo į autoriaus pateiktą literatūros sąrašą teksto gale. *Vert. past.*

nusprendė auksą pasiimti, o numirėlį įmesti į ežerą. Bet išėję iš trobos lavono vežime neberado... Tada dar labiau persigando ir nebesižinojo, kas daryti.

Kitą dieną iš pat ryto pas Leizerį atbėgo Purplius kunigas ir Telšių tardytojas su sargybinu. Jie paklausė, kur kūnas. Mušė Leizerį, ir šis, paplūdes kraujais ir surakintas grandinėmis, buvo išvežtas į Vilnių.

Telšių rabinas patarė Hileliui parduoti auksą, o už gautus pinigus nusamdyti gerą krikščionių advokatą. Taip ir padarė. Tarp vietos valstiečių netruko pasklisti gandas, kad žydas užmušęs vieną jų bendratikių. Miestelio žydams grėsė kaltinimas ritualine žmogžudyste.

Advokatui pavyko už 5000 rublių užstatą Leizerį išlaisvinti. Tai įvyko artėjant Baimės dienoms², ir rabinas liepė jam kalbėti musafo malda³. Leizerio „Štai aš, vargšas“, rodės, pravirkdys dangų.

Atėjo nuosprendžio diena. Kunigas tvirtino, kad Leizeris įkalbėjęs jo tarną pavogti bažnyčios auksą, o tada jį nužudęs. Padėtis tapo labai sudėtinga, ir advokatas buvo beprarandęs bet kokią viltį dėl išteisinimo.

Bet staiga įvyko kažkas labai netikėto. Pats prokuroras atsistojo ir tarė: „Leizeris nekaltas!“ Jis papasakojo, kad buvo slapta nuvažiavęs į Telšius pažiūrėti, kaip žydai švenčia savo Naujuosius metus. Pamatęs jų apeigas nusprendė, kad žydas tokio dalyko padaryti negalėtų.

Tuomet Leizerio advokatas sako kunigui: „Pasitelkit tikėjimo galią ir iškviest mirusįjį paliudyti.“ Kunigas atšauna: „Tai neįmanoma.“ To paties jis paprašo rabino, bet šis irgi atsisako. „Na, jeigu šitaip,“ pareiškia advokatas, „aš pats iškviisi mirusįjį.“ Tai taręs, jis kreipiasi į baisiai sutvarstytą žmogų, sėdintį ant galinio salės suolo: „Ateik ir paliudyk!“ Kunigą kone suparalyžiavo iš baimės.

„Nužudytasis“ papasakojo, kad tvarte jį užpuolė kunigo tarnai ir be gailesčio daužė lazdomis tol, kol jis netekęs sąmonės nugriuvo ant grindų. Jie tikriausiai pamanė, kad jis nebegyvas. Bet vėliau, jau gulėdamas Leizerio vežime, jis pamažu atsigaivėliojo ir nusigavo pas savo motiną į Purplius.

Kunigas buvo nuteistas kalėti iki gyvos galvos, o jo tarnai – 20 metų. Telšių gyventojai džiūgavo ir šventė.

Berno motina buvo teismo posėdyje ir papasakojo, kad kunigas esąs tikrasis jos sūnaus tėvas. Tokiu būdu jis ketinęs atsikratyti neteisėto vaiko.¹

*

1827 m. Telšių žydams vėl iškilo grėsmė būti apkaltintiems ritualine žmogžudyste.

² Dešimt dienų tarp didžiųjų žydų švenčių Roš Hašanos ir Jom Kipuro, skirtos atgailai ir susikaupimui. *Vert. past.*

³ Žydų malda, kuri nustatytomis dienomis sukalbama po rytmečio maldos. *Vert. past.*

Kaip dažniausiai nutinka, tai įvyko prieš Pesacho šventę. Miestelio apylinkėse, dvarininkui Dimšai priklausiusiame kaime, staiga pradingo septynmetis krikščionių berniukas Petrovičius. Piemuo Žukovskis buvo išsyk pasišovęs paliudyti, kad matęs žydus jį sustabdžius ir kažin kur nusivedus.

Atvyko policija ir apieškojo visą apylinkę. Vėliau buvo rastas negyvo berniuko kūnas. Tačiau tyrimo metu neaptikta jokių ženklų, kad jį būtų nužudę žydai.

Šią istoriją pasakoja ir liūdnei pagarsėjęs antisemitas Liutostanskis, tik, savaime suprantama, su aiškiomis užuominomis į žydų kaltę. Be to, pabaigoje dar priduria išgalvotą dalyką: esą prieš tyrimą du žydai prisipažinę nužudę vaiką, bet vėliau jie rasti negyvi. Tai neva rodo, kad juos nužudę kiti žydai, jog tie negalėtų paliudyti.ⁱⁱ

Kitos nelaimės

1812 m., per Napoleono žygį į Rusiją, šalį siaubė epidemijos ir gaisrai, vyko žudynės. Telšių apskritis tuo metu prarado apie 2000 gyventojų. Žinoma, apskrities centras Telšiai, kuriuose gyveno didžiausias procentas žydų visoje apylinkėje, nukentėjo labiausiai.ⁱⁱⁱ

*

Per 1831 m. sukilimą Telšiuose pakartas Monišas Luknikeris. Valdžia jį apkaltino prisidėjus prie sukilėlių. Tuo metu mieste viešėjo žinomo hebrajų literatūros tyrinėtojo Šnejerio Zakso nuotaka ir stebėjo bausmės įvykdymą.^{iv}

*

Telšių neaplenkė didysis badmetis, praėjusio šimtmečio⁴ 7-ajame dešimtmetyje siautėjęs šimtų mylių plote. 1869 m. į gubernijos komisiją padėti nukentėjusiems miesto žydams paskirti keturi asmenys: gydytojas Mapu, Jehuda Leibas Gordonas, pirkliai Kancelis ir Bermanas.

Vėliau prie komisijos prisidėjo daugiau savanorių. Buvo atidaryta valgykla. Joje du kartus per dieną buvo maitinami apie 300 žydų. Šabo išvakarėse dalydavo žvakes ir kitus šabui reikalingus dalykus. Per Pesacho šventę buvo paremti beveik 1400 nepriteklių kenčiantys žydai. Gubernatorius atsiuntė 1000 rublių. Pusė šios sumos atiteko apskrities miesteliams.

Labiausiai šiam reikalui pasišventė turtingi žydai Aizikas Rabinovičius ir jo žmona, Idelis Gordonas, Icchokas Elijaševas, Leibas Kancelis ir bendruomenės veikėjai rabinas Chaimas Rabinovičius ir jo žentas Broidė, rabinas Chazanovičius, Ješajė Bajas, Šabsė Raseinskis, Arenas Neimarkas ir Geršenas Mejerovičius.^v

*

1894 m. Telšiuose kilo choleros epidemija. Miesto rabinas Leizeris sudarė komitetą, turėjusį neturtingiesiems padėti gydymu ir vaistais. Jam talkino Mordchė Heilperinas. Už neatlygintą ligonių lankymą senasis gydytojas Bernšteinas gavo pagyrimą.^{vi}

---

⁴ T. y. XIX a. *Vert. past.*

*

1908 m. Telšius siaubė didžiausias gaisras miesto istorijoje. Jis kilo antradienio ryte sinagogų gatvelėje. Sudegė sinagoga, dveji maldos namai, ješiva ir 80 trobų. Į pagalbą atskubėjo Plungės gaisrininkai.

Ketvirtadienio ryte ugnis vėl įsiliepsnojo, šį kartą miesto centre. Penktadienio vakarą atvyko padėti gaisrininkų brigados iš Mintaujos ir Šiaulių.

Pagalbą pasiūlė įvairių šalių, taip pat ir pačios Rusijos, žydų organizacijos. Telšių nukentėjusiųjų nuo gaisro pagalbos komitetui 5000 markių atsiuntė Berlyno draugija *Hilfsverein der deutschen Juden*. Paryžiaus susivienijimas *Alliance israélite universelle* paaukojo 100 000 frankų.

Toje vietoje, kur anksčiau stovėjo krautuvės, miesto administracija laikinai leido statyti medines lūšnas.^{vii}

Naujoji sinagoga

1860 m. pradėta statyti nauja mūrinė sinagoga. Buvo sušauktas didelis suvažiavimas ir surinkta 800 rublių. Taip pat buvo galima aukoti langais, plytomis, lentomis, lempomis, žvakėmis ir t. t. Neturtingi gyventojai pažadėjo prisidėti savo darbu, pavyzdžiui, atgabenti akmenis iš už miesto ir panašiai.

Komitetą sudarė: garbusis rabinas Zeivas, turtuolis Jehoišue Lurjė, pasiturintys žydai Dovydas Naftalinas, Leibas Talpisas, Šolemas Blochas, Eliezeris Grušlavkeris (Rastovskis? *Aut. past.*). Avromas Simchė Mapu ir Mejeris Šapiro apie tai parašė spaudos pranešimą, pavadinimu „Telšių žydų mokyklos mokytojai“.^{viii}

Rabinai ir kiti religinių raštų žinovai

Telšių žydų bendruomenės istorija siekia keletą šimtų metų. O štai apie rabinus iš esmės rašoma tik paskutiniaisiais 60–70 metais iki Holokausto. Apie juos, be abejonės, bus pasakojama ir kituose šios atminimo knygos puslapiuose. Tad mes apsiribosime pateikdami tik kai kuriuos epizodus ir papildydami žinias apie keletą ankstyvųjų rabinų.

Pirmuosius Telšių rabinus gaubia didelė paslaptis. Mūsų turimais duomenimis, tik XVIII a. 6–7-ajame dešimtmetyje bendruomenė turėjo rabiną. Net jeigu manytume, kad žydai miestelyje apsigyveno ne XVII a. 1-ajame ketvirtyje, kaip nurodėme aukščiau, o šio amžiaus antroje pusėje, vis tiek iki to laiko susidaro mažiausiai 100 metų skirtumas.

Kas vyko tuo laikotarpiu? Sunku įsivaizduoti, kad žydų bendruomenė, – net ir pati mažiausia, – tiek metų būtų gyvenusi be rabino ir netgi be ritualinio skerdiko. Tai – sudėtingas klausimas, ir mes neturime į jį atsakymo.

Talmudo žinovas rabinas Jechezkelis. Prieš du šimtus metų Telšių miesto rabinu buvo Talmudo mokslininkas rabinas Jechezkelis. Daug detalių apie jį nežinome, išskyrus tokį faktą, kad vieną iš rekomendacijų 1787 m. Paricke išleistai Jehudos Hurvičiaus iš levitų giminės knygai *Dvasios gyvybė ir nemirtingumas* (hebr. *Khaye hanefesh venitskhiyuta*) parašė „Jechezkelis, gyvenantis Telšiuose, Žemaitijos apskrityje“.

Iš to galima spręsti, kad XVIII a. 9-ajame dešimtmetyje, o gal ir anksčiau, Jechezkelis ėjo Telšių rabino pareigas.

Talmudo žinovas rabinas Avromas Šapiro. Telšių rabinų teismo vadovas. Iš jo miesto rabino pareigas perėmė jo sūnus, taip pat didelis Talmudo mokslininkas Šmuelis. Prieš tai jis buvo Drujos rabinu. Mirė 1838 m. Galima manyti, kad Avromas Telšiuose rabinavo apytiksliai XVIII a. 10-ajame dešimtmetyje, o jo sūnus – XIX a. pradžioje. Kitas Avromo sūnus rabinas ir Talmudo žinovas Šimenas vadovavo Biržų rabinų teismui.^{ix}

Talmudo žinovas rabinas Jehudė Leibas Zivas. Buvo Kražių, Telšių ir Plungės rabinu. Sunku pasakyti, kada tiksliai rabinavo Telšiuose. Gyveno XVIII a. –XIX a. pradžioje. Telšių rabinų teismui galėjo vadovauti prieš arba po Avromo Šapiro.^x

Talmudo žinovas rabinas Avromas Margolisas. Telšių rabinu buvo apytiksliai 1810–1830 m.^{xi} Po jo šias pareigas ėjo jo sūnus talmudistas Jehudė Leibas. Avromas taip pat rabinavo Drisoje. Tarp parašiusių rekomendacijas 1835 m. Slavutoje leistam Talmudui esama ir „Leibo, rabino Avromo sūnaus“. Gali būti, kad tai – tas pats Jehudė Leibas Margolisas.

Talmudo žinovas rabinas Zeivas Volfas Lipkinas. Isroelio Salanterio tėvas. Apskritai nedaug kam žinoma, kad jis rabinavo Telšiuose ir kaip tik buvo vienas iš nedaugelio šias pareigas ėjusiųjų gana ilgą laiką – daugiau nei 20 metų. 1830 m. Zeivas Volfas tapo Kuldygos rabinu, o nuo apytiksliai 1835 m. iki savo mirties 1858 m. vadovavo Telšių rabinų teismui. Jo parašytos *Arjės sūnaus pastabos* (hebr. *Hagahot ben Arye*) yra publikuotos įvairiuose Vilniaus Talmudo, Jakobo ben Ašero *Keturių kolonų* (hebr. *Arbaa turim*), taip pat Izaoko Alfasi ir Maimonido veikalų leidimuose. Taip pat jis yra ir vienos iš rekomendacijų, išspausdintų 1835 m. Slavutoje leistame Talmude, autorių.^{xii} Zeivo Volfo anūkas Talmudo mokslininkas Arjė Leibas Lipkinas buvo Kretingos rabinu.

Talmudo žinovas rabinas Šoelis Tevjė, Mordchės sūnus. Lietuvos rabinų sąrašė, publikuotame Mešulemo Šoelio Ordmano *Apvaizdos ir veiksmo knygoje* (hebr. *Kuntres hahashgacha vehamaasa*, Jeruzalė, 1925), minimas Šoelio Tevjės vardas. Šiaulių rabinų teismo vadovo Icchoko

Aiziko responsų knygoje *Izaoko karūna* (hebr. *Ateret Yitskhak*) yra paskelbta keletas atsakymų į Šoelio Tevjės religinės teisės klausimus. Šie klausimai parašyti XIX a. 4-ajame dešimtmetyje Telšiuose. Icchokas Aizikas Šoelį Tevję vadina „savo nuostabiu Telšių draugu“, o korektorius yra pridūręs, kad jis „vėliau apsigyveno Šiauliuose ir ten pagarsėjo kaip didysis Šoelis Tevjė“.

Rabino ir Talmudo žinovo pavadinimas tiesiog „nuostabiu draugu“, nepridedant jokių rabinams įprastų titulų, verčia suabejoti, ar Šoelis Tevjė tikrai buvo rabinu. Tačiau, jeigu mūsų nuogastavimai neteisingi ir Šoelis Tevjė visgi rabinavo Telšiuose (remiantis kitais duomenimis, – ir Panevėžyje), o ir neegzistuojant jokiai chronologinei XIX a. Telšių rabinų lentelei, reikia manyti, kad jis šias pareigas ėjo prieš tai arba po to, kai jas užėmė jo mokytojas Zeivas Volfas Lipkinas.

Talmudo žinovas rabinas Joisefas Rozinas. Vienas geriausių to meto religinių raštų žinovų. Ne vieno veikalo autorius. 1864–1873 m. vadovavo Telšių rabinų teismui. Vėliau buvo Slanimo rabinu. Kai Valažino ješiva nusprendė rinkti aukas savo išlaikymui, įsivėlė į didelį ginčą. Teigė, kad tai esąs plėšikavimas, nes konkuruoja su Izraelio žemės atstatymui renkamomis lėšomis. Išleido netgi religinį draudimą rinkti šias aukas. Su jo rekomendacijomis išėjo Šmuelio iš Slucko, Avromo sūnaus, sudarytas Vilniaus Gaono tekstų rinkinys *Tikėjimas ir apvaizda* (hebr. *Emuna vehashgacha*, Lykas, 1864), Dovberio Turšo maldaknygė *Išminčių tikėjimas* (hebr. *Emunat khakhamim*, Varšuva, 1885), Joniškio rabinų teismo vadovo Šolemo, Jehoišuės sūnaus, knyga *Taikos ir tiesos žodžiai* (hebr. *Divre shalom veemet*). Jo žentas – Talmudo žinovas rabinas Icchokas Jankevas Reinesas.^{xiii} Anūkas – Davyd Haradoko rabinų teismo vadovas Jankevas Ješajė Rozenblumas, Arjės Leibo sūnus.

Talmudo žinovas rabinas Jehoišuė Heleris. Daugelį metų buvo Gardino bendruomenės pamokslininku. Vėliau ėjo Palangos rabino ir rabinų teismo vadovo pareigas. Po to, 1874–1878 m., rabinavo Telšiuose. 1879 m. tapo Vilniaus bendruomenės pamokslininku. Tačiau nuvažiavęs į Telšius pasiimti žmonos 5640 m. sivano mėn. 23 d. [1880 06 02] ten mirė.^{xiv}

1879–1882 m. Telšių bendruomenė rabino neturėjo. Po to prasidėjo Gordonų ir Blochų šeimų rabinavimo laikotarpis. Apie tai, be abejonės, bus išsamiai rašoma kitose šios knygos vietose. Mes pridursime tik keletą detalių apie kai kuriuos iš jų.

Talmudo žinovas rabinas Joisefas Leibas Blochas

Žinomas religinių sionistų partijos *Mizrakhi* (hebr. *Rytietis*) vadovas rabinas Mejeris Berlinas taikliai apibūdino priešpaskutinį Telšių rabiną: „Jau per pirmąjį susitikimą su Joisefu Leibu susidariau įspūdį, kad jis yra vienas tų žmonių, kurie vertina save ir nori, kad kiti jį taip pat vertintų. Prieš save mačiau žmogų, kurio kiekvienas gestas dvelkė valdingumu [...], su studentais elgėsi [...] „kaire ranka

bausdamas, o dešinė glostydamas“. Kiekvienas jo žodis tiek apie religinius, tiek apie pasaulietinius dalykus buvo pasvertas ir apgalvotas. [...] Jo stiprybė imponavo ir vertė žvelgti į jį kaip į vadovą.^{“xv}

Sklandė įvairios kalbos ir apie Joisefo Leibo punktualumą. Viena telšiškę yra pasakojusi, kad pagal rabino pasivaikščiojimo laiką ji nustatinėdavusi laikrodį. O keletą minučių pas jį pavėlavusiam studentui Joisefas Blochas neva pasakęs: „Jeigu sakiau ateiti 4 valandą, tai reiškia – nė minute anksčiau ir nė minute vėliau, o lygiai 4.“^{xvi}

Telšių „rabino namai“ darė didelę įtaką ne tik miesteliui, bet ir visai Lietuvai. Ne veltui jie buvo vadinami misnagdų „dvaru“. Turtingi buvo šie namai. Ne turtais, o savo kilmingumu ir taurumu. Tai buvo svarbu visiems, vadovavusiems šiems namams, – dėl šios priežasties jie galėjo laisvai reikšti savo nuomonę apie bendruomenės reikalus ir veikti savarankiškai.

*

Tuo metu Telšiuose dirbo tokie religiniai teisėjai ir bendruomenės pamokslininkai: Jomtevas iš Petrakavo, Michoelio sūnus (1832 m.)^{xvii}; Chaimas, Cvi Hiršo sūnus. 1835 m. Slavutoje išleistame Talmude yra išspausdinta jo rekomendacija; Avromas Abė Chaima, Jankevo sūnus (1871 m.). Pastarasis iš Telšių nusiuntė keletą spaudos pranešimų laikraščiui *Hamagid* (hebr. *Pamokslininkas*).

Talmudo žinovas rabinas Joisefas Leibas Blochas, tebūnie palaimintas jo atminimas
(rabino Eliezerio Gordono žentas)

Talmudo žinovo rabino Joisefo Rozeno vadovaujamame religiniame teisme teisėju ir bendruomenės pamokslininku buvo

Rabinas Avromas Abė Verneris

Avromas Abė gimė 1837 m. Telšiuose. Prieš pradėdamas teisėjauti gimtajame mieste ėjo Vegerių rabino pareigas. Po tarnybos Telšiuose, 1881–1891 m., rabinavo Helsinkyje.^{xviii} 1891 m. tapo Londono bendruomenės *Makhzike hadaat* (hebr. *Tikėjimo rėmėjai*) rabinu. Ten 1911 m. mirė.

Avromas Abė siekė Londone suburti nuo vyriausiojo rabino Hermano Adlerio nepriklausomą žydų bendruomenę. Į šį konfliktą įsikišo nemažai rabinų. Dauguma jų, taip pat ir Kauno rabinas Talmudo žinovas Icchokas Elchonenas Spektorius, stojo Londono vyriausiojo rabino pusėn.^{xix}

*

Tarp garsių ano meto Toros žinovų buvo ir Jehudė Leibas Chosidas iš Telšių. Jis vertėsi malūninkyste, bet sykiu susirašinėjo religinės teisės klausimais su rabinais. Gyveno Vilniaus Gaono laikais, taigi XVIII a. antroje pusėje. Talmudo mokslininkas Avromas Ragoleris apie jį yra pasakojęs tokią istoriją: kartą Jehudė Leibas atvyko pas Vilniaus Gaoną prašyti palaiminimo savo dukros vedyboms. Po paskutinių stalo maldos žodžių „Kad niekad nieko nepritrūktume“ išgirdęs Gaoną tariant „amen“, sėdo į arkliu pakinkytą vežimą ir leidosi į Telšius, norėdamas pradžiuginti namiškius.

Leibas buvo Abės Chosido iš Kražių (pagal senovės išminčius vadinto Aba Aricha arba Aba Ruzina) svainis. Sakoma, kad kartą iš jo pasimokyti į Kražius buvo atvykęs pats Vilniaus Gaonas. Didysis genijus Leibą yra pavadinęs „siela be kūno“.^{xx}

Tarp Talmudo mokslininkų, kilusių iš rabino teisuolio Avromo Švekšnerio, minimas Šmulkė Telzeris. Avromas gyveno Talmudo žinovo rabino Zeivo Volfo Lipkino laikais. Taigi Šmulkės gyvenamasis laikotarpis turėtų būti apytiksliai XIX a. pirmoji pusė.^{xxi}

Nochemas Zaksas, Eliezerio sūnus, iš Telšių yra knygos *Meno teorijos fragmentai* (hebr. *Likute torat oman*, Vilnius, 1907) autorius. Ji išėjo su Eliezerio Gordono rekomendacija.

Talmudo žinovas rabinas Avromas Elijohu Kaplanas

Avromas Elijohu nebuvo nei rabinas, nei religinis teisėjas, ir visgi darė didelę įtaką Lietuvos ir Vokietijos ortodoksiam judaizmui. Jis gimė 1889 m. Kėdainiuose. Motina – Fradelė, tėvas – Avromas Elijohu. 1901 m. Fradelė antrą kartą ištekėjo už telšiškio Jankevo Rabinovičiaus, mūsų Jankelio, dabar gyvenančio Monrealyje, tėvo.

Kaplanų ir Rabinovičių šeimas persekiojo keistos nelaimės. Avromo Elijohu tėvas mirė prieš pat sūnaus gimimą, todėl sūnus buvo pavadintas pirmaisiais tėvo vardais. Jankelio tėvas mirė prieš sūnaus apipjaustymo ceremoniją, tad ir šiam perėjo pirmasis tėvo vardas.⁵ Avromo Elijohu tėvas sulaukė 33-ųjų metų. Pats Avromas Elijohu mirė 5684 m. įjaro mėn. 15 d. [1924 05 19], būdamas 35-erių, Berlyne.

Avromas Elijohu prisidėjo prie Lietuvos žydų ortodoksų švietimo sistemos kūrimo. Kartu su dr. Leo Deutschländeriu išrinktas į Lietuvos Žydų tautos tarybą kaip religingų žydų atstovas. Ten dirbo žydų ortodoksų švietimo skyriuje. Telšiuose įkūrė draugiją *Agudat benot Yisrael* (hebr. *Žydų moterų unija*). Taip pat parašė religinės jaunimo organizacijos *Tseyre Yisrael* (hebr. *Žydų jaunimas*) himną *Amžininkams* (hebr. *Lador*).

⁵ Jankelis — vardo Jankevas variacija, mažybinė forma. Vert. past.

Avromas Elijohu turėjo genijaus savybių. Buvo labai apsiskaitęs, turėjo netgi drąsų, grandiozinį planą parašyti naują komentarą Babilono Talmudui. O kai sykį buvo paklaustas, kaipgi tuomet su garsiojo Rašio komentaramis, atsakė, kad šiems komentarams jau taip pat reikia komentarų.

Talmudo žinovo Iserio Zalmeno Melcerio laiške rašoma, kad Avromo Elijohu asmenybė ir mokymas darė didelę įtaką. Būtent jo dėka į Telšių ješivą atvykdavę studijuoti daug jaunuolių iš Vokietijos. Iseris Zalmenas jį vadino „jaunuoju milžinu“. Tiek jis, tiek kitas Talmudo mokslininkas Jechezkelis Sarna Avromo Elijohu ketinimą rašyti naujus Talmudo komentarus apibūdino kaip „šventąją drąsą“. Isroelis Mejeris Kahanas, pagal savo knygos pavadinimą pramintas *Khofets Khayim* (hebr. *Trokštantis gyvenimo*), matė jame vedlį, „sugrąžinsiantį praeities šlovę“^{xxii}.

Avromo Elijohu knygos išėjo po jo mirties: *Divre Talmud* (hebr. *Talmudo žodžiai*, Jeruzalė, 1958–1970, 2 tomai) ir *Dievobaimingumo pėdomis. Apmąstymai* (hebr. *Beikvot hayira. Divre makhshava*, Jeruzalė, 1960). Natanui Birnbaumui skirto rinkinio *Apie žydiškumo prasmę* (vok. *Vom Sinn des Judentums*, Frankfurtas prie Maino, 1924) koredaktorius.

Ješiva

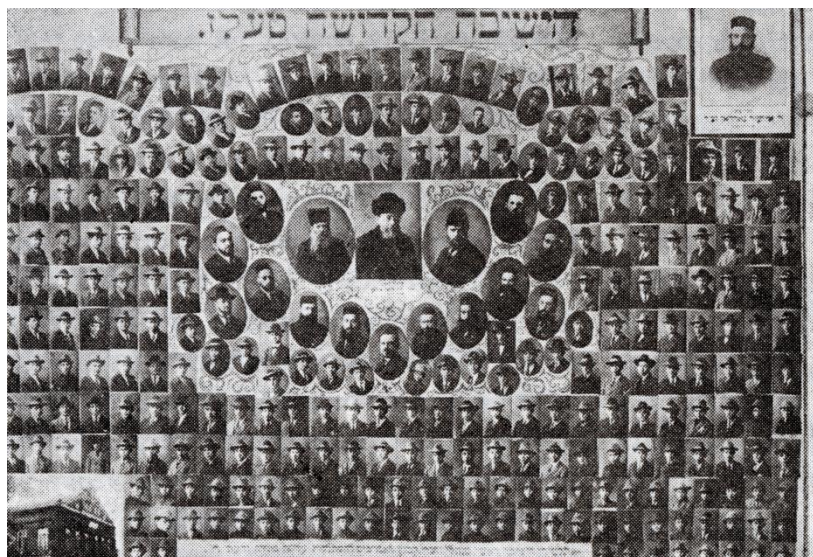
(Fragmentai)

Telšių ješiva buvo pasaulinio lygio institucija. Į ją studijuoti plūdo jaunuoliai ne tik iš Lietuvos, bet ir iš kitų pasaulio kampelių. Kad būtų galima geriau įsivaizduoti, kokių šalių studentai mokėsi Telšių ješivoje, verta pateikti nedidelę statistiką. Taigi 1937 m. be Lietuvos žydų čia studijavo: 30 jaunuolių iš Vokietijos, 5 iš Vengrijos, 4 iš Amerikos, 5 iš Anglijos, 5 iš Latvijos, 1 iš Afrikos, 2 iš Šveicarijos, 2 iš Belgijos, 1 iš Olandijos ir 1 iš Prancūzijos.^{xxiii}

Ješiva buvo įkurta 1875 m. Įkurta – nereiškia pastatyta. Tai įvyko tik po gerų 20 metų. Jos steigėjai: Mejeris Atlasas, vėliau tapęs Šiaulių rabinu, Icchokas Jankevas Openheimas, vėliau tapęs Kelmės rabinu, ir Šloimė Zalmenas Abelis – prie jo dar sugrįšime.

Iš pradžių jie surinko Telšių jaunuolius ir juos mokė. Taip susiformavo ješivos branduolys. Netrukus ji ėmė sparčiai augti. Tačiau reiškiniu, apie kurį ėmė skliti garsas, ji tapo tik atėjus Talmudo žinovui Eliezeriui Gordonui.

Daugelį metų ješiva veikė nelegaliai ir dėl to kildavo daug problemų. Išsisukti iš padėties bandyta per kyšius. Nepalankiausias buvo tas laikotarpis, kai Telšių apskrities policijos viršininko pareigas ėjo Popovas, didelis piktadarys. Jis nieko kito nenorėjo, kaip tik ješivą uždaryti. Bet įvyko stebuklas (o gal ir ne stebuklas...), ir jis buvo atšauktas iš tarnybos Telšiuose.^{xxiv}

Šventoji Telšių ješiva. Įkurta Talmudo išminčiaus rabino Eliezerio Gordono, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas

Žinomas Maskvos turtuolis Zėlikas Persikas paaukojo 600 rublių, kad ješivos viduje ir prieigose būtų įrengti dujiniai žibintai. Tai įvyko 1904 m., kai jo sūnus, pabaigęs gimnaziją, netikėtai atvyko studijuoti į Telšius.^{xxv}

Priėmimas į ješivą nebuvo lengvas. Bencionas Dinuras, žinomas žydų istorikas ir buvęs Izraelio ministras, pats studijavęs ješivoje dvejus metus, pasakoja, kad laikraščiuose *Užtarėjas* (hebr. *Hamelits*) ir *Aušra* (hebr. *Hatsefira*) buvo pranešama, kad be ješivos vadovų rekomendacijos niekas negali būti priimtas – ir šio principo buvo griežtai laikomasi. Kartą Talmudo žinovas Eliezeris Gordonas dvylikamečiui Bencionui pasakęs: „Tie, kurie tau parašė šias rekomendacijas, yra tokie neišsilavinę, kad nepriimtume jų nė į pirmas pamokas.“^{xxvi}

Kaip nebūtum atsidavęs Toros studijoms, žmonės yra žmonės, ir ne visada pavyksta visiems būti maloniam. Tada kyla nesutarimų, kartais idėjinių, o kartais ir dėl asmeninių interesų. Apie vieną tokį ginčą savo atsiminimuose pasakoja hebrajų rašytojas A. A. Fridmanas:

Tai įvyko 1905 m. Ješivoje kilo didelis konfliktas dėl to, kad jos vadovu buvo paskirtas antrasis Eliezerio Gordono žentas rabinas Hiršovičius. Tuomet hebrajiškoje spaudoje pasirodė pranešimų, kad mušami studentai ir netgi buvę sužeistų. A. A. Fridmano atsiminimuose pateiktame Eliezerio laiške tas faktas, kad būta muštynių, neigiamas. Jame rašoma, kad iš tiesų prieš rabiną Hiršovičių buvo nusiteikę tik keletas studentų, o likusieji prie jų tiesiog prisijungė. Yra žinoma, kad buvo paskirti sargybiniai ir taip norėta užkirsti kelią tolimesniam ješivos langų daužymui.^{xxvii}

Kiekvienais metais ješiva vis labiau augo. Tačiau 1940 m. liepos mėnesį jos klestėjimui atėjo liūdna pabaiga. Bolševikų valdžia, teprakeikia ją Dievas, įsakė perduoti ješivos pastatą Raudonajai armijai. Šios mokyklos istorijoje tai buvo baisiausia diena. Apleidžiant ješivą neliko nė vieno abejingo

telšiškio – nei tarp religingų, nei tarp laisvamanių: visi studentai, maži ir vyresni, išėjo iš pastato rankose nešini Toros ritiniais ir kitomis šventomis knygomis; garsi rauda ir aimanos vėrė širdį.

Studentai išsiskirstė mokytis po įvairias Telšių sinagogas ir maldų namus.

Netrukus nusikaltėliška valdžia išleido dar vieną įsakymą: uždraudė namų savininkams įsileisti svetimus studentus.

Tada vadovybė išskaidė ješivą po penkias vietas: Telšius, Tryškius, Ylakius, Papilę ir Šiluvą. Rabinas ir kiti mokytojai važinėdavo po šiuos miestelius, vesdavo pamokas ir duodavo patarimų, kaip elgtis tuo siaubingu periodu. Dažniausiai užsiėmimai vykdavo slapta.^{xxviii}

*

Apie Telšių ješivą rašė daug kas: tiek jos buvę studentai, tiek apskritai ješivų ar būtent Telšių ješivos tyrinėtojai. Hebrajiškoje šios atminimo knygos dalyje apie ją pateikta neabejotinai daug medžiagos. Čia pridėsime keletą kitų autorių ištraukų apie tai, ką jie galvojo apie šią mokyklą.

Antai knygos apie Valažiną autorius rašo: „Studijos Telšių ir Valažino ješivose skyrėsi. Valažine studijuojami tekstai būdavo pasirenkami laisvai, o Telšiuose visi studentai ištisą mėnesį studijuodavo tam tikrą Talmudo traktatą. Kasdien pusę valandos būdavo skiriama etikos kūrinių studijoms. O ir pats dėstymo būdas buvo kitoks: rabinas Eliezeris [Gordonas] buvo puikus Talmudo dialektikos meistras, vienoje paskaitoje derinęs įvairių Talmudo traktatų motyvus. Per studijas grupėse ješivos vadovas pradėdavo diskusiją, tada vienas iš studentų suformuluodavo klausimą, kitas bandydavo atsakyti, trečias pateikdavo kontrargumentus ir t. t.“^{xxix} Iš tiesų, šis metodas praktikuotas ne tik Eliezerio laikais, bet iki pat ješivos gyvavimo pabaigos.

Kitame šaltinyje apie Telšių ješivą teigiama: „Besimokančiųjų proto aštrumas, gebėjimas suvokti, religinė filosofija ir Telšių ješivai būdingo įsipareigojimo etikos mokymui padiktuoti aukšti moraliniai standartai“ derėjo su studentų „pagaulumu“ ir perdėtai komplikotos Talmudo kazuistikos atsisakymu.

Ješivoje buvo praktikuojamas individualus lavinimas, atsižvelgiant į kiekvieno studento gebėjimus ir polinkius: jei kažkas pademonstruodavo kruopštumą, buvo stengiamasi jam padėti tapti specialistu; jei pasirodydavo besąs labai giliamintis, remdavo jo mąstytojo savybes; o jei pastebėdavo norą užsiimti visuomenine veikla, siekdavo tam sudaryti galimybę.^{xxx}

Talmudo mokslininkas rabinas Šloimė Zalmenas Abelis

Apie visus Telšių ješivos vadovus daug rašyta laikraščiuose, žurnaluose, knygose. Tačiau to negalima pasakyti apie vieną pirmųjų jos vadovų, kuris, regis, oficialiai tokio titulo net neturėjo. Turime galvoje Talmudo mokslininką rabiną Šloimę Zalmeną Abelį.

Šloimė Zalmenas gimė 1857 m. Žemaičių Naumiestyje. Jis buvo vienas žinomiausių to meto jaunųjų talentų, apdovanotas nepaprastais sugebėjimais ir vadinamas „jaunuuoju genijumi“. Puikiai

išmanė ne tik Šventraštį, bet ir pasaulietinius mokslus, kalbas. Laikraštyje *Libanas* (hebr. *Halevanon*, 11-ieji metai) paskelbė devynių straipsnių seriją pavadinimu *Augmenijos raida* (hebr. *Toldot khaye hatsemakhim*). Taip pat turėjo poetinių gabumų, rašė eiles į hebrajišką spaudą.

Jis daug prisidėjo prie Telšių ješivos įkūrimo. Būdamas 18–19 metų jau vedė joje paskaitas.

Mirė 1886 m., pačiame jėgų žydėjime, sulaukęs vos 29-erių. Jo tėvas Kalmenas išleido sūnaus parašytą knygą apie religinius įstatymus, reguliuojančius žmonių tarpusavio santykius, pavadinimu *Saliamono giminė* (hebr. *Beyt Shelomo*, Vilnius, 1893).

Šloimė Zalmenas yra Vilniaus Gaono brolio Avromo anūkas. Kartais pasirašinėdavo santrumpa „Š. Z. A.“^{xxxix}

*

Norint bent kiek geriau įsivaizduoti, kokią dvasinę ir pedagoginę įtaką Telšių ješiva padarė viso pasaulio žydams, tereikia žvilgtelėti į žemiau pateiktą nesistematiską sąrašą. Jame išvardyti rabinai, kurie studijavo Telšių ješivoje. Vėliau didžioji jų dalis skleidė „Telšių dvasią“ šimtuose žydų bendruomenių.

Joisefas Dovidas Fainas, miestelio netoli Mozyriaus (Minsko gub.), vėliau Portlando (JAV) rabinas.^{xxxii}

Eliezeris Pupko, Belovežo, Kališo, Veližo, Filadelfijos rabinas.^{xxxiii}

Avromas Kalmanovičius, Rakuvo ir Tikocino rabinas.^{xxxiv}

Nechemjė Robinsonas, Talmudo mokslininko Avromo Charifo žentas, Čikagos bendruomenės *Beyt shalom anshe Kroz* (hebr. *Kražiečių taikos namai*) rabinas.^{xxxv}

Michoelis Higeris, knygos *Senovės komentarų rinktinė* (hebr. *Otsar habaraytot*) autorius ir ne vieno rankraštinio Talmudo traktato leidėjas. Rašė, kad Telšių ir Vilijampolės ješivos jam padarė lemiamą įtaką.

Moišė Šackesas, Lipniškių, Vijos, Lomžos rabinas, Niujorko Icchoko Elchoneno ješivos studijų vadovas.

Šimenas Grosbainas, Bruklino rabinas.

Icchokas Laksas, Bronkso ir Vestčesterio rabinas.

Jomtevas Lipmanas Levinas, Šaukoto, Gruzdžių, Maladečinos ir Bruklino draugijos *Agudat akhim anshe Nyu Lats* (hebr. *New Lots 'o brolija*) rabinas.^{xxxvi}

Avromas Elijohu Regensburgas, įvairių Lenkijos ir Lietuvos bendruomenių, vėliau Čikagos rabinas.^{xxxvii}

Moišė Šimenas Zivicas, Pikelių, Baltimorės, Pitsburgo rabinas. Daugelio knygų autorius. Gimė 1855 m. Tytuvėnuose, mirė 1936 m. Pitsburge.^{xxxviii}

Icchokas Aizikas Fridmanas, nuo 1914 m. Kuršėnų, nuo 1928 m. Tauragės rabinas. Telšiuose vedė Mejerio Halperno dukterį. Mirė 1944 m. Nachalat Icchake (Tel Avivas).^{xxxix}

Eliezeris Pšedmeiskis, nuo 1923 m. ilgą laiką buvo Bronkso rabinu.^{xl}

Boruchas Rabinovičius, Žuchovicų, Vitebsko, nuo 1926 m. Čikagos rabinas.^{xli}

Isroelis Levas, Panevėžio ir Trentono (JAV) rabinas.

Naftolė Cvi Hiršas Tropas, dvidešimt penkerius metus buvo Chofec Chaimo ješivos⁶ studijų vadovu. Mirė 1929 m.

Moišė Zeivas Kahanas, 1911 m. Platelių, po to Obelių, Vroclavo, Lyvanų, nuo 1924 m. Čikagos Didžiosios sinagogos *Tiferet tsion* (hebr. *Siono šlovė*) rabinas.

Dovas Revelis, vienas svarbiausių Niujorko Icchoko Elchoneno Spektoriaus ješivos įkūrėjų, jos studijų vadovas.

Chaimas Šachnovičius, gimė 1907 m. Telšiuose. Brežicės rabinas, 1933 m. Daugpilio ješivos studijų vadovas. Nuo 1943 m. gyveno Čikagoje.

Moišė Mordchė Škopas, Gardino ješivos studijų vadovas, vėliau rabinas JAV.

Moišė Boruchas Faivelzonas, Baisogalos, nuo 1945 m. bendruomenės *Shevet akhim anshe Khomsk* (hebr. *Chomsko kraštiečių brolija*) rabinas.^{xlii}

Eliezeris Mejeris Preilis, Londono rabinas, Niujorko Icchoko Elchoneno Spektoriaus ješivos studijų vadovas.

Arenas Dovidas Burakas, nuo 1917 m. Bruklino rabinas.

Elijohu Dovidas Rabinovičius (žinomas santrumpa „Haaderet“), Panevėžio rabinas.^{xliii}

Hilelis Bermanas, Isroelio sūnus, iš Telšių. Palangos rabinas.^{xliv}

Avromas Nachmenas Švarcas, Krakų, Naujosios Odesos, Baltimorės ješivų studijų vadovas.^{xlv}

Dovas Cvi Heimanas, Mineapolio (JAV) rabinas, Baltimorės ješivos *Ets khayim* (hebr. *Gyvybės medis*) studijų vadovas.

Arenas Šloimė Zalmenas Zalmanovičius, Zapyškio, Dokšicos, Monrealio rabinas.^{xlvi}

Joisefas Goldinas, paskutinis Šakių rabinas.

Avromas Leibas Šoras, Šakių, Kriluvo, nuo 1929 m. Čikagos rabinas.^{xlvii}

Zeivas Zisermanas, Levkovo (Voluinė) rabinas.^{xlviii}

Moišė Chaimas Mirvišas, Keiptauno (Pietų Afrika) rabinas.^{xlix}

Moišė Rozenšteinas, Lomžos ješivos prižiūrėtojas, knygos *Žinojimo kančios* (hebr. *Yesure hadaat*) autorius.¹

Elchonenas Vasermanas, žinomas Talmudo mokslininkas, įvairių ješivų studijų vadovas, ne vienos knygos autorius.

Icchokas Kosovskis, Vijos rabinas.

Kalmenas Magidas, Eliezerio sūnus, Armiansko rabinas (1912 m.).

---

⁶ Niujorke veikusi ješiva, pavadinta rabino Isroelio Mejerio Koheno slapyvardžiu. Vert. past.

Boruchas Icchokas Chadašas, Lentvario rabinas (1888 m.).^{li}

Šloimė Zalmenas Rabinovičius, Zapyškio ir Dokšicos rabinas.^{lii}

Jankevas Dovidas Gordonas, Norfolko, Virdžinijos ir apylinkių (JAV) rabinas.

Avromas Jankevas Neimarkas, Prienų rabinas (1905 m.).

Mordchė Zeivas Zilbermanas, Motolės rabinas.

Aizikas Leibas Stoliaras, Račkų rabinas.

Cvi Jehudė Olšvangas, Drujos, dvidešimt penkerius metus Čikagos rabinas. 1946–1949 m. Klivlando Telšių ješivos prižiūrėtojas.^{liii}

Tai tik nedidelė dalis visų dvasinių lyderių, įvairiu metu studijavusių Telšių ješivoje.

Mokyklos, draugijos, partijos

Neverta net minėti, kad Telšiuose veikė žydų religinės pradžios mokyklos chederiai ir kad juose mokėsi daug žydų vaikų. Tačiau reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad jau 1866 m. mieste buvo atidaryta moderni žydų mergaičių mokykla. Jos įkūrėjas, vadovas ir vienas iš mokytojų buvo žymus poetas Jehuda Leibas Gordonas, 1865–1872 m. gyvenęs Telšiuose ir čia dirbęs valstybinės žydų mokyklos inspektoriumi.

Valstybinio finansavimo nepakako, tad papildomą mokestį už mokslą turėjo mokėti mokinių tėvai.^{liv}

Dalis žydų berniukų mokėsi bendrojoje valstybinėje miesto mokykloje. Apskrities valstybinių mokyklų inspektorius prašė padėti joje besimokantiems neturtingų žydų vaikams, o taip pat nupirkti jiems knygų.

Valstybinės žydų mokyklos inspektorius buvo Chazanovičius.^{lv}

1879 m. įkurta žydų mergaičių amatų mokykla. Tuo užsiėmė pasiturinti Tryškių rabino Kalmeno Jerachmielio duktė Feigė Lurjė ir kitos moterys. Feigė Lurjė leido mokyklai penkerius metus naudotis namo patalpomis.^{lvi}

*

1927 m. įkurta draugija *Tiferet bakhurim* (hebr. *Jaunuolių pasididžiavimas*). 1929 m. ji turėjo 50 narių. Nuo 1930 m. jiems įvesta bendra ritualinė šabo vakarienė. Draugijos dvasiniai lyderiai buvo rabinai Elchonenas Vineris ir Zalmenas Dubčanskis. Daug prisidėjo rabinas Isroelis Karaimėris (vėliau tragiškai žuvęs vienoje Niujorko gatvėje). Juos taip pat rėmė L. Šoichetas, rabinas Š. Šeras ir rabinas Rozas.

Į draugijos *Tiferet bakhurim* apylinkės tarybą buvo išrinkti: Zaksas, Mordchė Klafas, Šimenas Ošeris, Šmuelis Marekas. Du pastarieji buvo draugijos mokytojai.

Pirmąjį komitetą, įsteigusį draugiją, sudarė: Moišė Litvakas, Icchokas Šmulevičius, Joisefas Pogramanskis, Moišė Helfanas.

Pirmieji aktyvūs draugijos nariai buvo: Isroelis Kecas, Peisechas Kahanas, Michelis Kahanas (mano brolis), broliai Laichai, Elchonenas Klocas, Mendelis Cvikas, Berlas Vainas.^{lvii}

*

Telšiuose veikė dvi pagrindinės partijos: *Agudat Yisrael* (hebr. *Žydų tautos susivienijimas*) ir sionistai. Miestas buvo partijos *Agudat Yisrael* tvirtovė, jos organizacinis ir ideologinis centras.

Priešiškumas pasaulietinėms organizacijoms, skatinusioms žydų apsigyvenimą Palestinoje, prasidėjo nuo sąjūdžio *Khibat tsion* (hebr. *Siono mylėtojai*). Apie tai mums papasakojo Chaimas Joisefas Jofė iš Vieکشnių. Jis buvo vienas iš pranešėjų, kuriuos sąjūdis siųsdavo į įvairias Lietuvos vietas skleisti idėjų.

Kai Chaimas Joisefas atvyko į Telšius sakyti pamokslo, rabinas (tuo metu tai buvo Eliezeris) neleido jam kalbėti sinagogoje. Pasikvietė jį į namus. Jie ilgokai diskutavo, ir Eliezerio sūnus Motkė Chaimą Joisefą išvarė.^{lviii}

Garsus partijos *Mizrakhi* (hebr. *Rytietis*) vadovas Icchokas Nisenboimas papasakojo apie savo pokalbį su Eliezeriu apie sionizmą. Jis įvyko 1904 m. Telšių rabinas jam pasakęs, kad jis nesąs sionizmo priešininkas, atvirkščiai – šis judėjimas turįs teigiamų aspektų kaip ir žala telyčia⁷: „Nešvarų nuskaidrina, o švarų profanuoja.“ Būtent antroji dalis jam ir nepatinkanti.^{lix}

Eliezeris iš pradžių simpatizavo sąjūdžiui *Khibat tsion*. Bet kai nuvyko į sąjūdžio konferenciją Katovicuose ir ten judėjimo pirmininku buvo išrinktas ne rabinas Š. Mohileveris, o J. L. Pinskeris, jis nuo sąjūdžio atitolo.

1889 m. vadovybė pripažino Telšių draugiją *Khibat tsion*. Telšių skyrius buvo vienas iš nedaugelio, kurie pakviesti dalyvauti sąjūdžio suvažiavime Odesoje. Jame buvo renkamas pirmasis organizacijos centrinis komitetas.^{lx}

1910 m. vyko Kauno ir Suvalkų gubernijų sionistų konferencija. Joje Telšius atstovavo vienas delegatas.^{lxi}

Čia reikia prisiminti ir vieną aistringą ano meto sąjūdžio *Khoveve tsion* atstovą, Telšių sūnų Joisefą Hilelį Bermaną. Nuo 1888 m. jis buvo valdžios paskirtu rabinu Palangoje, nuo 1898 m. – Jaunjelgavoje (Kuršas), nuo 1907 m. – Rostove prie Dono. Liko Sovietų Rusijoje, tikriausiai ten ir mirė.^{lxii}

Per pavienius asmenis Telšiai buvo susiję su Palestina dar daugelį metų prieš atsirandant sąjūdžiui *Khibat tsion*. Tai matosi iš antkapinių užrašų senosiose Jeruzalės kapinėse. Ten galima rasti šių telšiškių vardus:

Čia palaidoti

Chanė, Aiziko žmona, 5622 [1862] (p. 45);

⁷ Žala telyčia – auka, kurios pelenai bibliniais laikais buvo naudojami ruošiant vandenį apsivalymui. *Vert.past.*

Leibas, Jankevo sūnus, 5623 [1863], (p. 46);
Aizikas Nageris, 5626 [1866], (p. 46);
Jankevas, Benjomeno Zeivo sūnus, 5628 [1868], (p. 13);
Eta Gišė, Moišės Jehoišuės, Jechielio sūnaus, žmona, 5636 [1876], (p. 9);
Zlata, Moišės duktė, 5650 [1890], (p. 9);
Šeina, Jankevo Mendelso duktė, 5651 [1891] (p. 19).^{lxiii}

Bėgant laikui, sionistinis judėjimas Telšiuose stiprėjo, sionistai turėjo netgi savo biblioteką. Vis dėlto dominuojančia politine jėga iki paskutiniųjų dienų išliko partija *Agudat tsion*. Nebuvo kito tokio Lietuvos miesto, kuriame ji būtų taip įsigalėjusi: jai priklausė „rabino namai“, ješiva ir paruošiamasis skyrius, liaudies mokykla, mergaičių gimnazija, dvi mokytojų seminarijos, kolelis⁸.

*

Po Pirmojo pasaulinio karo Telšiuose bandė įsitvirtinti bundistai. Jiems netgi pavyko įkurti organizacijos *Kultur lige* (jid. *Kultūros lyga*) liaudies mokyklą. Svarbiausios veikėjos buvo dvi mokytojos, vienos jų vardą ir pavardę prisimenu – Rivkė Raivid. Bet jų įtaka palietė tik mažą miesto gyventojų dalį, ir tai truko labai neilgai.

Telšių prenumeratoriai ir korespondentai

Seniau žydų rašytojai buvo įpratę savo knygų pirkėjus susirasti iš anksto. Daugiausiai tai būdavo religinio turinio knygos. Autorius pasiimdavo savo veikalo rankraštį ir važinėdavo su juo po dešimtis miestų, kartais nuvykdavo net ir į gana tolimas vietas. Jeigu rašytojas būdavo tikintysis, pirmiausia eidavo pas miesto rabiną ir parodydavo jam savo darbą. Šis jį perskaitydavo ir, neradęs trūkumų, paskirdavo autoriui vietinį žmogų, su kuriuo galėtų kartu vaikščioti po namus ir surinkti parašus tų, kurie iš anksto sumokės pinigus. Šių pasirašiusių vardai vėliau būdavo paskelbti išleistos knygos pradžioje arba pabaigoje. Tie žmonės ir vadinami prenumeratoriais.

Pasirašiusių prenumeratorių iš Telšių radome tokiose knygose:

Arjė Leibas Frumkinas, *Samuelio akmuo* (hebr. *Even Shmuel*, Vilnius, 1874) – 1.

Avromas Firkovičius, *Atminimo akmenys* (hebr. *Avne zikaron*, Vilnius, 1872) – 1.

Jankevas Prolgeveris, *Jokūbo kalbos* (hebr. *Imre Yaakov*, 1 t., Bilgorajus, 1925) – 11.

Rabino Izaoko Alfasio įstatymai (hebr. *Hilkhot rav Alfas*, Vilnius, 1839) – 6.

Chaimas Hercmanas, *Dienos kartėlis* (hebr. *Merir yom*, Vilnius, 1914) – 1.

A. Aleksandrovas, *Becalelio Padangtė* (hebr. *Mishkan Betsalel*, Vilnius, 1923) – 11.

Šoelis Lurjė, *Sauliaus karūna* (hebr. *Ateret Shaul*, Vilnius, 1842) – 22.

Avromas Beras Gotloberis, *Pumpurai* (hebr. *Hanitsanim*, Vilnius, 1851) – 1.

Jehudė Leibas iš Seirijų, *Judėjos miestai* (hebr. *Are Yehuda*, Vilnius, 1865) – 10 + 1.

---

⁸ Ješiva vedusiems vyrams. Vert. past.

Arenas Zeligas Cioni, *Sionistas* (hebr. *Tsioni*, Vilnius, 1874—1875) – 2.

Cvi Zeivas Viernikas, *Elnio ragai* (hebr. *Karne tsevi*, 2 t., Varšuva, 1888) – 1.

Cvi Hiršas Blochas, *Avinėliai dvyniai* (hebr. *Teume tseviya*, Karaliaučius, [1861]) – 7.

Šoelis Jedidjė Šochetas, *Sauliaus šlovė* (hebr. *Tiferet Shaul*, 2, 3, Petrakavas, 1899) – 13.

Išvardytose knygose įrašyti prenumeratorių vardai.^{lxiv}

*

XIX a. antros pusės hebrajiškoje spaudoje galima rasti pranešimų iš Telšių. Mes aptikome šiuos korespondentų vardus, bet mūsų sąrašas, žinoma, nėra pilnas.

Avigderis Dimantas, *Užtarėjas*

Avromas Icchokas Perelmanas, *Toros išaukštinimas* (hebr. *Yagdil tora*, 1909)

Avromas Simchė Mapu, *Karmelio kalnas* (hebr. *Hakarmel*), (mokytojavo J. L. Gordono mokykloje)

Eidelė Gordon, *Pamokslininkas*

I. L. Abelis, *Užtarėjas, Aušra*

Eliezeris Benjomenas Dobkinas, *Aušra, Pamokslininkas*, rašė ir straipsnius

Borechas Margolisas, *Aušra*

Zeivas Holcbergas, *Užtarėjas*

Chaimas Aronsonas, *Aušra* (laikrodininkas, vėliau gyveno Peterburge)

Chanė Levin, *Užtarėjas*

Jehoišue Hešelis Margolisas, *Libano garbė* (hebr. *Kevod halevanon*), klasikinių judaizmo tekstų interpretacijos

Jehoišue Hešelis Kalmanas, *Užtarėjas, Pamokslininkas, Karmelio kalnas*, rašė ir klasikinių judaizmo tekstų interpretacijas

Icchokas Markusas, *Pamokslininkas*

Mejeris Brikas, *Pamokslininkas, Haisraeli* (hebr. *Izraelietis*)

Mejeris Elijohu Šapiro, *Karmelio kalnas*

Š. Zakas, *Laiko aidas* (hebr. *Hed hazman*)

Šloimė Fridmanas, *Užtarėjas*

Aktyvūs bendruomenės veikėjai ir labdariai

Radome šiuos buvusių garbių miesto žmonių, aktyvių veikėjų ir labdarių vardus:

Avigderis Margolisas – išvyko į Jeruzalę, ten 1882 m. mirė. Jo vaikai liko Telšiuose.

Avromas Margolisas – mirė 1886 m.

Avromas Rubinšteinas – Tauragės rabino Šimeno Zarchi žentas. Mirė 1891 m.

Dovberis Raividas.

Dovidas Rastovskis.^{lxv}

Tevjė Geršenas Zaksas.

Joisefas Kaplanskis – aktyvus bendruomenės veikėjas ir filantropas.

Jechezkelis Bermanas – du jo sūnūs gimnazistai buvo nušauti plėšikų.^{lxvi}

Jankevas Kahanas – telšiškis, gyveno Peterburge.

Jankevas Rabinovičius – ligoninės valdytojas. Ligoninė pastatyta apie 1892 m., 1898 m. jos biudžetas siekė 10,000 (?) rublių.

Icchokas Aizikas Rabinovičius – didelis labdarys. Atiduodavo procentus nuo savo namo vertės draugijai *Biker khoylim* (jid. *Ligonių lankymas*), Jeruzalėje įkūrė ješivą *Peri Yitskhak* (hebr. *Izaoko vaisius*). Telšiuose veikė jo vardu pavadinti maldos namai (1881). Mirė 1898 m.^{lxvii}

Isroelis Michelis Troibas – gimė 1858 m., gyveno daugiausia Telšiuose.

Mejeris Šeinzonas, Kalmeno sūnus.

Michoelis Kruskolis (Michelis Vorneris) – mirė 1889 m.^{lxviii}

Mordchė Natanzonas – gimė 1793 m. Vilniuje, mirė 1868 m. Telšiuose. Rašė tiriamuosius straipsnius į leidinius *Šiaurės gėlės* (hebr. *Pirkhe tsafon*) ir *Šventovė* (hebr. *Dvir*, Vilnius, 1864). Jam dedikuotas garsus M. A. Gincburgo kūrinys *Aviezeris* (hebr. *Avyezer*).^{lxix}

Moišė Cvi Hiršas Ordmanas – išleido Šiaulių rabinų teismo vadovo Icchoko Aiziko responsų knygą *Izaoko karūna*.

Nochemas Zaksas, Eliezerio sūnus.

Nechemjė Šabselzonas (Šabselboimas?).

Calė Naftalinas.

Cvi Naftalinas, Menachemo sūnus.

Cvi Šlezas.

Kalmenas Abelis iš levitų giminės.^{lxx}

Šmuelis Libermanas – ligoninės valdytojas.

Draugijos, skirtos paremti žydų apsigyvenimą Palestinoje, sąraše išvardyti šie aktyvūs telšiškiečiai: Aizikas Fridmanas, Fišelis Kacas, Šmuelis Libermanas, Avromas Icchokas Naftalinas, rabinas Šimenas Bermanas, gydytojai Broidė, Zivas ir Bernšteinas.^{lxxi}

Minimos šios aktyvios Telšių skyriaus *Beyt Yakov* (hebr. *Jokūbo giminė*) narės: ponios Kimchi, Šeinkman, Šošana Šoichet; panelės Gercovič, Hiršovič, Chasia Bloch, Soifer, Kravic.^{lxxii}

Asmenybės

Moišė Perelmanas

Vienas puikiausių, ramiausių Telšių gyventojų ir originaliausių Talmudo mokslininkų buvo Moišė Perelmanas. Jį mažai kas matė ir regėjo – jis buvo tikras namisėda. Visą laiką dirbo prie savo knygos. Vėliau ji išėjo pavadinimu *Medicinos mokslas* (hebr. *Midrash harefua*, Tel Avivas, 1926–1934, trys dalys).

Moišė surinko visus talmudinės literatūros straipsnius apie mediciną ir higieną. Tai buvo didelis autoriaus nuopelnas. Žinovai teigia, kad tai vienas geriausių šios srities darbų.

Jo darbą labai palaikė Chaimas Nachmanas Bialikas, o dr. I. L. Kacnelsonas, didelis talmudinės medicinos ekspertas, gyrė ir parašė komentarus.

Trečiojoje dalyje autorius dėkoja savo žmonai Sorei Hindei, rabino Dovberio dukteriai (mirė 1916 m. Jeruzalėje), už tai, kad ji suteikė jam galimybę skirti „savo laiką ir jėgas dvasiniam darbui.“

Moišė gimė 1862 m. Selece (Gardino gub.). Mirė 1935 m. Kaune. Jo tėvas, Talmudo mokslininkas Jeruchemas Leibas, buvo žinomas kaip „Minsko Iškilusis“.

Moišėlė Fridmanas

Taip švelniai – Moišele – ją vadino net iki gilos senatvės. Jis buvo mano pirmasis mokytojas. Vėliau aš ją sutikdavau dar ilgus dešimtmečius ir neprisimenu nė vieno atvejo, kad jo lūpų nebūtų puošusi šypsena.

Moišėlė buvo didelis Tanacho žinovas ir visų 24 Biblijos knygų mylėtojas. Todėl jis nebuvo labai mėgiamas miesto ultraortodoksų sluoksniuose.

Be abejonės, jis griežtai laikėsi visų religinių prievolių. Vienas žydų rašytojas savo atsiminimuose pasakoja, kad Eliezeris Gordonas patikėjo jam savo anūkų mokymą. Rabinų Blochų šeima ją vertino kitaip.

Moišėlė buvo Dūmos deputato Naftolės Fridmano įbrolis.^{lxxiii}

Icchokas Rabinovičius

Rašė eilėraščius hebrajų ir romanus jidiš kalba. Nėra kilęs iš Telšių, bet nuo 1867 m. apie dvidešimt metų gyveno Telšiuose. Buvo vienas Jehudos Leibo Gordono draugų. Šis paskatino ją kurti poeziją. 1893 m. išvyko į JAV, ten 1900 m. mirė.

Ano meto hebrajiškoje spaudoje yra nemažai iš Telšių rašytų jo spaudos pranešimų.

Icchokas Rabinovičius gimė Kaune. Prie savo vardo visada prirašydavo esąs „kaunietis“.

Gydytojas Mapu

Žymus anų laikų Lietuvos hebrajų romanistas Abraomas Mapu turėjo sūnų. Šis nepasekė tėvo pėdomis ir tapo karo medicinos gydytoju. Ir kurgi jis tarnavo? Ogi religinguosiuose Telšiuose. Jo vardas – Icchokas Leibas Mapu.

Kitas žymus Lietuvos žydų poetas, daug rašęs apie savo gimtinę, sukūrė eilėrašį apie Abraomo Mapu sūnų, tiesa, jo neįvardydamas:

... Griežtas karo gydytojas
Iš netolimo miesto įgulos,
Sūnus garsaus tėvo,
„Siono meilės“ naivuolio,
Nemuno ir Vilijos atspindį regėjusio
Jordano ir Kinereto vandenį,
O Aleksoto kalnuose — Senyrą ir Hermoną.
Aukštas, su munduru atrodantis nežydiškai,
auksiniais epoletais ant pečių,
raudonais prigludusių kelių antsiuvais,
žandenomis ir glotniu smakru,
atėjo pasipuošęs uniforma,
ir visi neteko amo.
Švystelėjo kepurę su spindinčia kokarda ir
įrėmė paausuota rankena kardą. (*Pažodinis vertimas*).

...Motina su juo kalbėdavo jidiškai, o jis kategoriškai atsakydavo rusiškai, aštriai tardamas „r“...^{lxxiv}

Save vadino tik rusišku vardu: Levas Abramovičius Mapu. Hebrajiškai skaityti beveik nemokėjo. Laikraštyje *Karmelio kalnas* buvo paskelbta žinutė, kad po nevykusio pasikėsimo į Aleksandrą II gydytojas Mapu Telšių žydų bendruomenei pasiūlė atsidėkoti Dievui ir pastatydinti stačiatikių cerkvę...^{lxxv}

Isroelis Leibas Pupsas

Gimė 5644 m. chešvano mėn. 15 d. [1883 11 15] Nevarėnuose. Dar būdamas vaikas pasižymėjo neeiliniais gabumais. 6-erių metų jau studijavo Talmudą, o 9-erių buvo atvežtas mokytis į Telšius. 11-os tapo ješivos studentu, bet sulaukęs 15-os susirgo psichine liga.

Rašė hebrajų kalba, bendradarbiavo su geriausiu to meto hebrajišku žurnalu *Šiloacho šaltinis* (hebr. *Hashiloakh*) ir prestižiniais Vilniaus leidiniais *Laikas* ir *Laiko aidas*. Pasirašinėjo slapyvardžiu „Ben Izrael“ (hebr. Izraelio sūnus).

Jis buvo didelė hebrajų literatūros viltis. Jam padėjo geriausi Odesos rašytojai. Išvyko studijuoti į Heidelbergą, susirgo depresija. Persikėlė į Berną, ten neilgai trukus nusiskandino (5672 m. įjaro mėn. 22 d. [1912 05 09]).^{lxxvi}

Savo straipsniuose Ben Izraelis pasisakė prieš asimiliaciją, atsivertimą į krikščionių religiją ir žydų kultūros neišmanymą, nes šie trys dalykai kelią pavojų žydų tautos išlikimui.

Vienas Isroelio Leibo brolių, Nisonas Pupsas, tapo garsiu Lietuvos komunistų lyderiu, buvo nepaprastai geras oratorius.

ⁱ *Yidishe shtime*, Kovne, 1938, num. 5959.

ⁱⁱ J. J. Ljutostanski, *Jüdische Ritual-Morde in Russland*.

ⁱⁱⁱ Shoel Ginzburg, *Historishe verk*, b. 1, N. Y., 1937, z. 17.

^{iv} D. M. Lipman, "Letoldot hayehudim belita" – *Zamet*, Keydan, 1934, a. 53.

^v *Hamagid*, 1869, num. 15.

^{vi} *Hamelits*, 1894, num. 32.

^{vii} *Hed hazman*, Vilna, 1908, num. 156, 174, 183.

^{viii} *Hakarmel*, Vilna, 1860, num. 1.

^{ix} M. Markovitch, *Lekorot ir Keydan ve-rabbaneya*, Varsha, 1913, a. 6.

^x *Jewish Encyclopedia*, N. Y., 1901, v. 1, p. 50.

^{xi} Sh. Gotlib, *Oholey shem*, Pinsk, 1912, p. 39.

^{xii} Levi Ovtsinski, *Toldot yeshivat hayehudim bekurland*, p. 56.

^{xiii} Kh. Braverman, *Anshe shem*, t. 1, Varsha, 1892, p. 37.

^{xiv} *Beyt hakneset*, Tel Aviv, 1948, lap. 25–27.

^{xv} Meyer Berlin, *Fun Volozhin biz Yerushalayim*, t. 2, Nyu York, 1933, p. 203.

^{xvi} *Mosadot tora beeyropa*, sud. Sh. Mirski, N. Y., 1956, p. 169.

^{xvii} H. N. Magid, *Ir Vilna*, Vilna, 1900, p. 30.

^{xviii} Leo Jung, *Gardians of our Heritage*, N. Y., 1958, p. 310.

^{xix} Sh. Gotlib, *Oholey shem*, Pinsk, 1912, p. 454.

^{xx} Yehoyshua Heshel Levin, *Aliyot Eliyahu*, Varsha, 1914, p. 36.

^{xxi} A. L. Frumkin, *Toldot Eliyahu*, Vilna, 1900, p. 3.

^{xxii} *Khokhmat Yisrael bemizrakh Eyropa*, Sh. Mirski, N. Y., p. 324–337.

^{xxiii} *Hayntike nays*, Kovne, 1937, nr. 716.

^{xxiv} Yankev Mark, *Gdoylim fun unzer tsayt*, N. Y., 1927.

^{xxv} *Hapeles*, 1903, lap. 35.

^{xxvi} Ben-Tsion Dinur, *Beolam sheshaka*, Yerushalayim, 1958, p. 62–79.

^{xxvii} A. A. Fridman, *Sefer hazikhronot* [hebr. Atsiminimų knyga], T. A., 1926, p. 107.

^{xxviii} *Ele Ezkera*, t. 1, N. Y., 1956, p. 26.

^{xxix} Yitskhak Avigur, *Ilan venof*, Yerushalayim, 1952, p. 50.

^{xxx} *Ele Ezkera*, t. 1, N. Y., 1956, p. 26.

^{xxxi} *Halevanon*, 1875, nr. 18–27; *Heasif*, 1887, nr. 65; Y. D. Eyzenshteyn (sud.), *Otsar yisrael*, t. 1, N. Y., 1907.

^{xxxii} A. Rand, *Toldot anshe shem*, N. Y., 1950, p. 93.

^{xxxiii} Ten pat, p. 96.

^{xxxiv} Ten pat, p. 117.

^{xxxv} Ten pat, p. 123.

^{xxxvi} Ten pat, p. 93.

^{xxxvii} Ten pat, p. 127.

^{xxxviii} Ten pat, p. 48.

^{xxxix} *Haentsiklopediya shel hatsionot hadatit*, T. A., 1958, p. 32.

^{xl} A. Rand, *Toldot anshe shem*, N. Y., 1950, p. 91.

^{xli} Ten pat, p. 120.

^{xlii} Ten pat, p. 98.

^{xliii} Ten pat, p. 59.

^{xliv} *Hamelits*, 1888, nr. 149.

^{xlvi} A. Rand, *Toldot anshe shem*, p. 133.

^{xlvi} Ten pat, p. 46.

^{xlvi} Ten pat, p. 135.

-
- xlvi Sh. Gotlib, *Ohole shem*, Pinsk, 1912, p. 111.
- xlvi Ten pat, p. 511.
- ¹ *Beyt hakneset*, Tel Aviv, 1947, səs. 7.
- li Sh. Gotlib, *Ohole shem*, Pinsk, 1912, p. 302.
- lii A. Rand, *Toldot anshe shem*, p. 46.
- liii Ten pat, p. 3.
- liv Y. L. Rozental, *Toldot khevrat marbe hahaskala beyisrael*, səs. 2, Peterburgas, 1890, p. 187; *Kohelet*, sud. Tsederboym, Peterburg, 1881, p. 19.
- lv Y. L. Rozental, Tel Aviv, p. 137, 151.
- lvi *Hamelits*, 1879, nr. 8.
- lvii *Yugnt*, Viliampolè, 1928, rugsèjo mèn.; *Tsum yugnt*, Telšiai (?), 1930, nr. 8.
- lviii Y. Apel, *Betokh reeshit hatekhiya*, Tel Aviv, 1936, p. 61.
- lix Y. Nisenboym, *Ale heldi*, Varšuva, 1929, p. 179.
- lx M. L. Lilyenblum, *Derekh leavur golim*, Varšuva, 1899, p. 158.
- lxi *Haolam*, nr. 34–35.
- lxii *Haentsiklopediya shel hatsionot hadatit*, Yerushalayim, 1958, p. 416.
- lxiii Asher Leyb Brisk, *Khelkat mekhokek*, Yerushalayim (1912, səs. 8, nr. 1; səs. 7, nr. 1).
- lxiv Berl Kahan, *Sefer haprenumerantn*, Niujorkas, 1975, p. 123.
- lxv *Hatsefira*, 1891, nr. 3.
- lxvi *Hamelits*, 1879, nr. 28.
- lxvii I. Mayzel, *Rav Shaul Pinkhas Rabinovitsh*, Tel Aviv, 1943, p. 9, 65; *Hatsefira*, 1898, nr. 27.
- lxviii *Hatsefira*, 1886, nr. 199.
- lxix Sh. Y. Pin, *Safa laneemanim*, Vilnius, 1881, p. 160; *Jewish Encyclopedia* VII, p. 186.
- lxx *Hatsefira*, 1883, nr. 36.
- lxxi *Hamelits*, 1899, nr. 75.
- lxxii *Beyt Yakov*, Kaunas, merts 1935.
- lxxiii B. Abrams, *Mayne zibetsik yor*, Yohanesburg, 1953, p. 15.
- lxxiv I. Y. Shvarts, *Yunge yorn*, Meksike, 1952, p. 33.
- lxxv I. S. Yudelevitsh, *Barkay*, Yohanesburg, nr. 171; *Hamagid*, 1867, nr. 41.
- lxxvi *Hashiloakh*, t. 26, 28; G. Kresel, *Hasifrut haivrit bedorot haakhronim*, Tel Aviv, 1967.

Rabinas Efraimas Ošris

Telšiai¹

Telšiai buvo Žemaitijos sostinė. Pasakojama, kad miestą įkūrė Džiugas. Jo vardu pavadintas ir Džiuginėnų kalnas. Čia veikė tokios institucijos: ligoninė, draugijos OZE² skyrius, Liaudies bankas, įvairios sionistų organizacijos. Tarp žydų Telšiai garsėjo savo Didžiąja ješiva – joje mokėsi studentai iš viso pasaulio. Ješiva, taip pat ir visas miestas, buvo laikomi Toros tvirtove.

Religinę mokyklą įsteigė Talmudo mokslininkas Eliezeris Gordonas, – tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas. Jis buvo Telšių ješivos rabinas ir vadovas. Parašė knygą *Rabino Eliezerio atsakymai į religinės teisės klausimus* (hebr. *Teshuvot reb Elyezer*). Prieš tai ėjo Kelmės rabino pareigas. Kiti Telšių ješivos vadovai buvo Talmudo mokslininkai Šimenas Jehudė Škopas iš kohenu giminės, Eliezerio Gordono žentas Joisefas Leibas Blochas, Chaimas Rabinovičius.

Paskutinieji, per Holokaustą žuvę jos vadovai: rabinas Avromas Icchokas Blochas, rabinas ir ješivos vadovas Azrielis Rabinovičius, Talmudo mokslininko Chaimo Rabinovičiaus sūnus, ješivos studijų vadovas rabinas Zalmenas Blochas, ješivos prižiūrėtojas rabinas Moišė Olšvangas.

Telšiuose veikė ir kolelis žydų tautos geriausiems, apsisprendusiems tęsti studijas po vestuvių. Taip pat – mažoji ješiva. Joje mokėsi 150 studentų. Vadovavo rabinai Avneris Olkanskis ir Efroimas Pinchasas Helfantas. Mergaitės galėjo semtis žinių *Javnės* gimnazijoje. Be to, mieste veikė mokytojų seminarija, ruošusi religingus mokytojus. Joje buvo leidžiamas hebrajiškas savaitraštis *Ištikimasis* (hebr. *Haneeman*).

Tarp Telšių žydų minėtini tokie mokyti ir didžiai gerbiami asmenys kaip rabinas Chaimas Helfantas, Leibas Gercovičius, Avromas Krenicas ir daug kitų.

Baisiausias dalykas buvo žydiškų Telšių sunaikinimas. Jis prasidėjo ješivos uždarymu. Yra toks dėsnis: kuo daugiau šventumo, tuo blogio jėgos didesnės. O kadangi Telšiai buvo išsimokslinimo, išminties, tikėjimo, mąstymo centras, jie taip smarkiai niokoti, kad galiausiai šventoji dvasia juos apleido.

1940 m. pradžioje rusai likvidavo ješivą. Studentai buvo išsiuntinėti po kaimyninius miestelius, bet slapta tęsė mokslus.

Kai į Telšiuose pasirodė vokiečių žudikai, lietuvių fašistai tuojuo panoro įsiteikti naujiesiems šeimininkams. Dar aniems neįvedus savo „sistemos“, lietuviai jau plėšė ir žudė žydų gyventojus.

Penktadienį, prieš prasidedant šabui, gestapininkų vadovaujami lietuviai visus žydus, įskaitant rabiną ir ješivos vadovą, senius ir vaikus, išvarė iš namų ir nusivedė prie ežero. Jų neabejotinai laukė

---

¹ *Khurbn Lita*, Farlag Avrom Barkay, Nyu York.

² Rus. Обščество здравоохранения евреев — Žydų sveikatos apsaugos draugija, kurios tikslas buvo šviesti gyventojus sveikatos apsaugos klausimais, rūpintis vaikų ligų profilaktika ir diagnostika, epidemijų prevencija. *Vert. past.*

mirtis. Bet atsisveikinti su aukomis žudikai neskubėjo. Iš pradžių jiems reikėjo šiek tiek pasilinksinti, atlikti savo nežmonišką darbą, kurio nė neįmanoma aprašyti. Tik tada nekaltieji galėjo išleisti paskutinį atodūšį. Vokiečių komendantas pranešė rabinui, kad moterys su mažais vaikais gali grįžti namo, o vyrai bus išvesti į darbo stovyklą. Nesunku įsivaizduoti, kokios kilo aimanos. Šeimos buvo žiauriai išskirtos, vyrai nuvaryti į už miesto esantį mišką.

Dar nespėjus nelaimingoms moterims ir vaikeliams apsiprasti su savo padėtimi, kitą rytą jos vėl buvo nuvesdintos į mišką. Ten buvo griežtai saugomi jų vyrai. Iš tolo matydamos, kaip jie kankinami įvairiausiais įnagiais, ir negalėdamos prieiti, jos dar labiau sielvartavo. Tai tęsėsi aštuonias dienas. Daugelis per šį trumpą laiką mirė, kitus pribaižė žudikai. Likusieji tam kartui buvo paleisti.

5701 m. tamuzo mėn. 19 d. [1941-07-14] neva darbams sušaukti šimtai jaunuolių. Iš tiesų, jie visi iki vieno buvo išžudyti. Kitos dienos rytą vėl surinkti keli šimtai žydų. Tarp jų – ir rabinas, ješivos vadovas, kiti ješivos žmonės. Juos nuvedė į tą vietą, kur jiems jau buvo paruošti kapai. Bet, kaip minėta, žudikai nebuvo linkę suteikti greitos ir lengvos mirties „malonę“. Iš pradžių surengta „repeticija“, tarsi koks preliudas, turėjęs pasotinti žudikišką aistrą. Ir tik tada, kai aukos jau buvo mirtinai nusikamavusios, jų kančios „numalšintos“.

Štai kas vyko tą paskutiniąją naktį prieš nužudant aukas. Prasidėjo tikra kraupių, nežmoniškų užduočių orgija: reikėjo ropoti keturiomis, laižyti žemę, vaikams mušti tėvus, po to valandų valandas šokti. Daug kas krito jau per šokį. Tada turėjo vieni kitus mušti, kol pasirodys kraujas. Kai visai nusikankino, juos išrengė ir nuvedė prie kapų.

Į naująją žydų istoriją apie kruvinus mūsų laikus neabejotinai įeis ir įspūdingas Icchoko Blocho elgesys. Prieš pat savo sušaudymą jis pasakė neįprastą, jaudinančią kalbą pasmerktiems Telšių žydams. Joje atsispindėjo didžiulis išžudytos tautos skausmas, tautos, kuri reikalauja ir reikalaus teisėto keršto.

Neįmanoma aprašyti, kas vyko per masinę ekzekuciją. Gyvi ir pusgyviai žmonės buvo metami į duobes, verčiami vieni kitus užpilti žemėmis. Liudininkai pasakojo, kad visą naktį nuo kapų buvo girdėti šaukiant „Šma, Izrael!“³

Kruvinas Telšių žydų žudynes organizavo ir vykdė vietinis karo medicinos gydytojas Mikulskas. Apsimetėlis inteligentas, kadaise vaidinęs žydų draugą. Jis gerai kalbėjo jidiš, bičiuliavosi su žydais, o barzda net pats priminė žydą.

500 moterų buvo uždarytos Pirties gatvelėje, vėliau – stovykloje. Kai jos bandė išsivaduoti iš mirties, jas pasivijo lietuviai žudikai ir sušaudė. Tai įvyko 1941 m. žiemą. Visus šiuos faktus man papasakojo ponia Sorė Fridman, išsigelbėjusi iš Šiaulių geto, o po to patekusi į Kauno getą.

Taip tragiškai ir siaubingai užsivertė Telšių žydų istorijos puslapis.

---

³ Pirmieji žydų maldos žodžiai. Išvertus iš hebrajų kalbos reiškia „Klausyk, Izraeli!“ *Vert. past.*

Telšių hebrajų mokytojų vienmečių kursų „Javné“ antroji laida, 1931 m.

Telšiai⁴

Telšiai, Žemaitijos sostinė, anot legendos, įkurti Džiugo. Jo vardu pavadintas ir netoliese esantis Džiuginėnų kalnas. Seniau Telšiai buvo didžiausias apylinkės prekybos centras. Šiandien mieste gyvena apie 8000 gyventojų, iš jų 30–35 proc. žydų. Miesto taryboje yra 12 narių, iš jų – 3 žydai. Pažiūrėti Telšiai gana gražus miestas. Vasaromis čia labai daug žalumos. Kai kurios gatvės sudaro miesto-sodo įspūdį: namai tarsi vilos skendi tarp medžių ir kitų augalų. Yra ir keletas skverų (parkelių). Tarp kalvų ir klonių plyti puikus Masčio ežeras. Pasakojama, kad jį čia iš kitos vietos perkėlęs raganius ir pavadinęs savo vardu.

Verta priminti, kad mieste gyveno garsus hebrajų poetas Jehuda Leibas Gordonas (žinomas santrumpa Jalag). Jis buvo valstybinės žydų mokyklos valdytojas. Jau tada jam teko kovoti su fanatizmu ir pasenusiomis tradicijomis. Parašė netgi eilėraštį, pavadinimu *Telšiams* (hebr. *Letelz*). Dievobaimingi žydai nekenė poeto: per Purimo šventę išpiešdavo jo veidą ant grindinio, trypdavo jį kojomis ir šaukdavo: „Tebūnie išnaikintas Amaleko⁵ atminimas.“

Iš Telšių yra kilęs ir hebrajų rašytojas I. Ben Izraelis. Jis nusiskandino Ženevos ežere. Jo brolis – žinomas darbininkų judėjimo veikėjas Nisonas Pupsas.

⁴ Iš knygos: *Shtet un shtetlekh in Lite*.

⁵ Biblinės genties, norėjusios dykumoje išnaikinti žydus, pavadinimas. Perkeltine prasme naudojamas apibūdinti bet kokius žydams priešiškus jėgus. Vert. past.

Mieste veikia Liaudies bankas, vienijantis lygiai 300 narių; labdaringa draugija *Gmiles khesed* (hebr. *Geradarystė*), įstatinis kapitalas – 3000 litų; taip pat – senovinio tipo amatininkų organizacija *Ezrat poalim* (hebr. *Darbininkų pagalba*). Jos šalininkai, būdami tradicinių pažiūrų, neleido jai susijungti su Lietuvos amatininkų susivienijimo Telšių skyriumi. Visų šių organizacijų įstatinį kapitalą sudaro iš JAV atsiųsti pinigai.

Mokykloje savo medicinos punktą turi draugija OZE.

JAV gyvenančio p. Noseno Dovidio Krolo lėšomis pastatyta žydų ligoninė. Jis paaukojo 6000 dolerių. Ten yra 16 lovų, centrinis šildymas, kanalizacija, vandentiekis, visose patalpose – karštas ir šaltas vanduo. Pusantrų metų ligoninės pastatas stovėjo tuščias. Tačiau jau dvejus metus neatlygintinai dirbančio šios įstaigos vadovo gydytojo Minuchino iniciatyvos ir nenuilstančių pastangų dėka iš Valstybės taupomosios kasos pavyko gauti 12 000 litų paskolą. Tada buvo įsigyta visa reikiama įranga ir ligoninė pradėjo veikti.

N. M. Averbuchas (Tel Avivas)

Penktieji metai Telšių ješivoje

Kadangi Rytų Europos ješivos jau nebeegzistuoja, tie iš mūsų, kurie dar gavo tą didelę privilegiją jomis mėgautis ir persiimti jų dvasia, turi stengtis šį dvasinį palikimą perduoti ateinančioms kartoms. Ješivos įkūnijo visų kada nors gyvenusių žydų gyvybines jėgas. Taigi ješivų dvasia sutelkė savyje senosios žydų tautos esmę ir, žinoma, kai tik susidarys palankios aplinkybės, ji galės įkvėpti ateinančias kartas. Tai turi būti padaryta dabar, kol dar gyvename. Kitaip viskas bus užmiršta ir išnyks amžiams.

Pats priklausau kartai, kuri užaugo ir buvo auklėjama Telšių ir Vilijampolės ješivose. Apie tą gyvenimą noriu papasakoti keletą istorijų. Iš jų matyti maištingumas ir apskritai mokykloje vyravusi dvasia. Kiekviena ješiva turėjo savo specifinę atmosferą, taip vadinamą dvasią. Pavyzdžiui, sakydavo: „Telšių dvasia“, „Vilijampolės dvasia“ ir t. t. Ir kiekvienas tuojau pat labai tiksliai pajusdavo ir suprasdavo, ką tai reiškia. „Telšių dvasia“ buvo siejama su įžvalgiomis studijomis ir subtiliu moralės bei psichologijos suvokimu. Tai buvo žymė, „dvasia“, kurią ješivai nuo pat jos įkūrimo 8–9-ajame dešimtmetyje suteikė Eliezeris Gordonas, dar vadinamas Leizeriu Telzeriu, o vėliau – jo žentas Joisefas Leibas Blochas. Štai, pavyzdžiui, epizodas, kuris charakterizuoja Eliezerio nuovokumą:

Kiekviename „semestre“ atsirasdavo keletas „jaunųjų genijų“, pasižymėjusių didesniais nei vidutiniai sugebėjimais. Žinoma, jie būdavo tiek studentų, tiek mokytojų branginami ir lepinami, nes puošė ir garsino ješivos vardą. Visai natūralu ir žmogiška, kad tarp tų studentų vykdavo tyli, bet aštri

konkurencija dėl pirmumo teisės: kieno gabumai didesni, Toros žinios geresnės? Tuo metu studijavo Pilviškių genijus ir Kupiškio genijus.

Sykį ateina pilviškietis pas Eliezerį padiskutuoti apie Torą. Buvo toks paprotys, kad kiekvienas studentas kartą nuo karto turėjo pokalbį pas ješivos vadovą. Tai vyko nepaisant reguliarių pamokų, kurias ješivos vadovas ir taip vedavo. Na, ir Eliezeris užsimanė studentą truputį „pakibinti“ – rabinas buvo sąmojingas žmogus. „Sakyk, kaip galvoji?“, – paklausė jis. „Kuris iš judviejų labiau mokytas, tu ar tavo draugas iš Kupiškio?“

Pilviškietis ramiai ir kukliai tarė: „Rebe⁶, kad ir pats nežinau, ką jums atsakyti. Jeigu pasakysiu, kad aš, tai bus arogantiška, o savimi puikuotis negalima. Jeigu pasakysiu, kad jis, nusižengsiu priesakui nesakyti netiesos!“

Eliezeris jį tuoj pat nutraukė ir trumpai bei griežtai pasakė: „Dabar, mulki, matau, kad esi ir pasipūtėlis, ir melagis!“

Įdomus dalykas ješivų istorijoje buvo „hopkė“⁷. Jau ir pats pavadinimas baigia išnykti. Neseniai keletas savo pažįstamų paklausiau, ar jie žino, kas tai yra. Visi atsakė, kad toks šokis.

Kiek puikumo, spindesio, švento virpulio talpino savyje šis žodis! Vėliau jį mums pakeitė kitas žodis – „revoliucija“. Bet man, kaip ir daugeliui tūkstančių kitų, praėjusių ješivos ginas, hopkė yra senesnė už revoliuciją. Tiksliau sakant, ji – tarsi paruošiamoji klasė, slenkstis. „Revoliucija“ buvo universali sąvoka, reiškusi visų tautinių ir kalbinių skirtumų panaikinimą. O „hopkė“ žymėjo vidinių išgyvenimų procesą. Tai buvo spontaniškas, ugingas jauno ješivos studento įniršio ant visų draudimų išliejimas. Šis jaunuolis protestavo prieš ješivos studijų vadovus ir prižiūrėtojus, suvaržiusius jo kūną ir sielą. Ilgai kaupęsis sielvartas ir pyktis retsykiais išsiverždavo su visu jaunatvišku įkarščiu ir išsiliedavo perniek. Juk įsiaudrinę netgi plėšydavo šventas, ypač musar⁸, knygas.

Praėję šią „mokyklą“ revoliucionieriai būdavo jau ne revoliucionieriai-žydai, kaip iki 9-ojo dešimtmečio, o žydų revoliucionieriai. Savo krauju jie parašė ne vieną puikų Rusijos ir kitų revoliucijų istorijos puslapį.

O štai epizodas, kuris įvyko tais garsiaisiais penktaisiais metais. Esminį vaidmenį jame suvaidino Avromas Staviškeris, dabar – Avrahamas Harcfeldas iš Izraelio.

Tuo metu Telšių ješivoje dirbo prižiūrėtojas, vadintas Prižiūrėtoju Šabse. Jo užduotis buvo stebėti, kad studentai laiku ateitų melstis ir mokytis, o labiausiai – atkreipti dėmesį, kad netinginiautų ir neskaitytų šventvagysčių, t. y. pasaulietinių knygų ir pan. Kai visi mokydavosi, jis turėjo įprotį vaikščioti iš savo vietos rytų pusėje iki durų ir atgal, o tada keletą kartų ta pačia kryptimi praeiti tarp studentų suolų. Kiekvienas toks jo žingsniavimas sunėrus rankas už nugaros ir dairantis kairėn dešinėn

⁶ Kreipinys į rabiną, mokytoją. Vert. past.

⁷ Toks šokis. Vert. past.

⁸ Moralės, dorovės knygos. Musaro judėjimas – XIX a. Lietuvoje atsiradęs žydų religinis etinis sąjūdis, kurio pradininkas buvo rabinas Isroelis Salanteris. Vert. past.

užtrukdavo 15–20 minučių. Kol jis taip vaikščiodavo, studentai galėjo jį matyti ir pasisaugoti. Bet pavargęs prižiūrėtojas atsistodavo už savo pulsto veidu atsisukęs į visus. Ir taip užsidengdavo plaštakomis veidą, kad pro mažyčius plyšelius tarp pirštų galėjo nepastebimai kiekvieną nužiūrėti ir, jei reikia, pričiuoti. Jis matė visus, bet nė vienas negalvojo, kad yra matomas. Tokiu būdu jis prigriebdavo tuos, kurie nusprendavo atsikvėpti ir pailsėti.

Taigi, kaip jau minėta, tai nutiko penktaisiais metais. Nuotaikos buvo neramios, audringos. Studentai nusprendė: reikia su juo vieną kartą ir visiems laikams taip atsiskaityti, kad neužmirštų. Jie pastebėjo, kad tiesiai virš jo pulsto lubose yra plyšys. Ir ką jie padarė? Užtempė ant palėpės silkių statinaitę, sklidiną silkių sūrymo, ir pastatė prie pat angos. Tada sutarė signalus, kuriuos duos, kai Šabsė baigs įprastinį žingsniavimą ir atsistos į savo vietą. Vos tik gavę ženklą, jie pavertė statinaitę ir staiga iš viršaus ant vargšo Šabsės galvos šliūkšt ir pasipylė visas silkių sūrymas...

Kitas epizodas įvyko Simchat Toros⁹ šventės išvakarėse, o pagrindinis jo veikėjas buvo garsus Talmudo mokslininkas Joisefas Leibas Blochas, Eliezerio Gordono žentas. Tuo metu jis vadovavo Telšių ješivai. Vėliau, po uošvio mirties, 1910 m., perėmė ir miesto rabino pareigas.

Svarbu ir įdomu rašyti apie Joisefą Blochą. Jis buvo viena išskirtiniausių ano meto rabiniškojo pasaulio asmenybių ir turėjo milžinišką įtaką tūkstančiams studentų. Jo erudicija pasireiškė gilia nuovoka. Joisefas Blochas gebėjo atlikti subtiliai meistrišką psichologinę analizę. Tačiau, nors jo protas ir buvo aštrus, širdis liko šalta, ypač jaunystės metais. Tuo jis užsitraukė dalies studentų priešišumą. Žinoma, jis buvo labai gerbiamas, bet tai buvo labiau pagarba, kylanti iš baimės, o ne iš meilės. Ir atsitiko taip, kad jis taip pat gavo savo bausmę, apie kurią dar ilgai buvo kalbama ješivoje ir už jos ribų.

Su juo studentai atsisteisė štai tokiu būdu: paprastai per Simchat Toros šventę Joisefas Blochas sakydavo rytines maldas prie sinagogos pulsto (jis buvo nuostabus pamaldų vedėjas). Per musafą, išdykaudami ir šokinėdami jo ateidavo pasiimti studentai. Pasodindavo ant kėdės ir taip visą kelią, gal 10 minučių ėjimo, šokdami ir dainuodami nešdavo ant rankų su visa kėde iki ješivos, kur ir būdavo triukšmingai švenčiama tikroji Simchat Tora.

Per aprašomą šventę pirmiausia buvo parūpinta puiki pinta vieniška kėdė, kurios sėdimoji dalis nusėta daugybe skylučių. Tada kiekvienas įsitaisė aštrią košerinę adatą. Joisefas Leibas buvo labai pagarbiai pasodintas ant šios kėdės. Vos išnešę jį iš sinagogos į gatvę, studentai glaudžiau susispietė aplink kėdę, ėmė garsiau giedoti šventinę giesmę, puolė į didžiausią ekstazę, įsisiautėjo ir iš visų jėgų šaukė: „Mozė yra tiesa ir jo Tora yra tiesa“. Tuo pačiu metu jie iš širdies ėmėsi „šventojo darbo“ ir pradėjo iš apačios adatomis pro skylutes badyti kėdę. Joisefas Leibas kilnojosi iš vietos,

---

⁹ Simchat Tora – religinė žydų šventė, švenčiama rugsėjo-spalio mėnesiais. Ja minimas džiaugsmingas Toros gavimo dykumoje įvykis ir užbaigiamas metinis Penkiaknygės skaitymo ciklas. Sinagogoje vyksta iškilminga procesija, šokama, vaikams dalijami saldumynai. *Vert. past.*

sukinėjosi į visas puses, bet tai nieko negelbėjo. Jis pajuto, kad daugiau nebeatlaikys, ir pradėjo rėkti: „Užteks garbės! Užteks garbės!“

Galima įsivaizduoti, kad kai kuriems studentams ši istorija baigėsi nekaip.

Talmudo mokslininkas Eli Mejeris Blochas, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas

Rabinas Eli Mejeris Blochas gimė 1895 m. Telšiuose, Telšių rabino, garsiosios Telšių ješivos vadovo Talmudo mokslininko Joisefo Leibo Blocho šeimoje. Išsilavinimą gavo minėtoje ješivoje ir tėvo namuose, kuriuose rinkdavosi iškilūs Toros žinovai.

Dar būdamas visai jaunas pradėjo savo veiklą švietimo srityje. Aštuoniolikos metų buvo Telšių „švietimo namų“ (hebr. bet hachinuch), įkurtų 1912 m., tarybos pirmininkas. Jau tada pademonstravo nepaprastus gebėjimus – jo dėka ši įstaiga tapo viena pavyzdgingiausių Lietuvoje.¹⁰

Po Pirmojo pasaulinio karo Eli Mejeris buvo vienas jaunimo organizacijos *Tseyre Yisrael* (hebr. *Žydų jaunimas*) įkūrėjų. Ši draugija yra vėliau atsiradusio Lietuvos *Tseyre agudat Yisrael* (hebr. *Žydų jaunimo susivienijimas*) pirmtakė.

1920 m. jis tapo garbaus Klaipėdos talmudisto ir sėkmingo pirklio Avromo Moišės Kaplano iš kohenų giminės žentu. Gyvendamas tame mieste daugiausiai laiko skyrė bendruomeniniam religiniam ugdymui. Suorganizavo vietinę Talmud Toros mokyklą¹¹ ir jaunimui skirtą studijų ratelį *Daf gemara* (hebr. *Gemaros puslapis*).

1925 m. Eli Mejeris buvo vienas Lietuvos žydų ortodoksų švietimo įstaigų tinklo *Javnė* kūrėjas. Tais pačiais metais Telšiuose atidarė mergaičių gimnaziją, atsidūrusią tarp sėkmingiausių tokio tipo mokyklų visoje Europoje.

1928 m. paskirtas Telšių ješivos vadovu, netrukus tapo vienu svarbiausių šio pasaulinio garso religinių studijų centro veikėju. 1928 m. ir 1930 m. lankėsi JAV. Ten surado daug gerbėjų bei draugų, prisidėjusių prie ješivos gyvavimo ir augimo.

1931 m. kartu su kitais atnaujino agudistinį¹² žurnalą *Idisher lebn* (jid. *Žydų gyvenimas*). Ši ortodoksų žurnalą po pertraukos leido Lietuvos Žydų jaunimo susivienijimas *Tseyre agudat Yisrael*, kurio centrinė būstinė buvo įsikūrusi Telšiuose. Eli Mejeris – vienas pagrindinių šios organizacijos veikėjų. Dažnai bendradarbiavo su minėtu žurnalu, taip pat skelbė įžvalgius straipsnius apie įvairias ano meto problemas hebrajiškame savaitraštyje *Haneeman* (hebr. *Ištikimasis*).

1936 m. kaip Lietuvos delegatas dalyvavo Marienbado parengiamajame suvažiavime.

¹⁰ Straipsnis pasirodė leidinyje *Dos idishe vort*, 1955, ševato mėn. [sausis-vasaris]. Red. past.

¹¹ Nemokama pradinė žydų religinė mokykla, skirta nepasiturintiems vaikams ir išlaikoma bendruomenės. Vert. past.

¹² Susijęs su žydų ortodoksų politiniu judėjimu *Agudat Yisrael* (hebr. *Izraelio susivienijimas*). Vert. past.

Raudonajai armijai užėmus Lietuvą jam pasisekė pabėgti į JAV. Netrukus ten prisijungė prie įvairių gelbėjimo darbų. Juose aktyviai dalyvavo iki pat karo pabaigos.

1941 m. kartu su jį pergyvenusiu svainiu Talmudo mokslininku Chaimu Mordche Kacu įkūrė Telšių ješivą. Bėgant metams, ji tapo vienu prestižiškiausių ir populiariausių religinių studijų centrų pasaulyje. Tačiau Eli Mejerio ugdomoji veikla vien šia ješiva neapsiribojo. Jis taip pat suorganizavo Klivlando „mažąją ješivą“¹³ (*Hebrew Academy of Cleveland*), šiandien esančią viena didžiausių šalies „mažųjų ješivų“. Be to, labai domėjosi tokių ješivų steigimu kitose vietovėse ir ragino savo mokinius atsidėti nelengvam Toros mokymo darbui.

Tuo pačiu metu aktyviai dalyvavo JAV politinio judėjimo *Agudat Yisrael* (hebr. *Žydų susivienijimas*) kūrime, netrukus tapo vienu pirmųjų jo delegatų. Paskutiniaisiais metais buvo nuolatinis JAV *Agudat Yisrael* valdybos ir pasižymėjęs pasaulinio *Agudat Yisrael* aukščiausių institucijų narys.

1947 m. pirmojoje po karo vykusioje judėjimo *Agudat Yisrael* konferencijoje Marienbade atstovavo JAV. Taip pat dalyvavo Paryžiaus parengiamojoje konferencijoje, skirtoje Ketvirtajam pasauliniam *Agudat Yisrael* kongresui. Šį kongresą pradėjo kalba, kurioje prisiminė žuvusiuosius Europoje.

Keletą kartų lankėsi Izraelyje, planavo ten atidaryti Telšių ješivos filialą.

Nors ilgą laiką sirgo, iki paskutinio atodūsio nepaliovė domėtis ješivos ir kitomis bendruomenės problemomis. Jau gulėdamas ligos patale smulkiai klausinėdavo apie dvasinius ješivos reikalus, judėjimo *Agudat Yisrael* rūpesčius, naujienas iš Izraelio. Kaip ir prieš tai, nuolat susirašinėjo su rabinais, visuomenės veikėjais, ješivos auklėtiniais, aktyviais bendruomenės nariais ir išreikšdavo savo nuomonę įvairiais klausimais.

Tyrai ir šventai nukeliavo į dangų 5715 m. per šabą, kai skaitomas Toros skyrius „Va’era“ (hebr. „Aš pasirodžiau“, Iš 6,3–9,35) [t. y. 1955-01-22].

Tebūnie jo siela įpinta į gyvybės mazgą.

Mošė Jehuda Gleicheris

Talentingasis švietėjas¹⁴

Šiandien nuleidę galvas stovime prie šviežiai supulto iškilaus Talmudo mokslininko ir Toros mokytojo Eli Mejerio Blocho kapo, tebūnie palaimintas jo atminimas.

¹³ Ješiva, skirta patiems jauniausiems studentams. Vert. past.

¹⁴ *Dos idishe vort*, 1955, ševato mėn.

Liūdna žinia apie jo mirtį nebuvo netikėta. Žinojome, kad mūsų vadovas, mūsų judėjimo valdybos narys, gryojo, šimtaprocentinio „agudizmo“ teoretikas ir tuo pačiu metu jo įkūnytojas sunkiai serga ir jau kurį laiką kovoja iš paskutinių jėgų. Ir vis dėlto netikėjome, kad mirtis gali pasiglemžti šį gyvybingą ir energingą žmogų. Vis tikėjomės ir meldėmės – vylėmės stebuklo. Galgi jo stipri dvasia pasipriešins ir apsaugos sergantį kūną.

Mirus rabinui Blochui, tebūnie palaimintas jo atminimas, netekome nepailstančio kovotojo už žydams šventų dalykų visumos ir istorinės esmės išlaikymą. Mūsų kartai jis buvo apreiškimas – didelių jėgų, šventos valios ir milžiniško proveržio, glūdinčio milijonų viso pasaulio religingų žydų protuose ir širdyse, atrastis.

Per savo trumpą viešnąę Amerikoje – čia gyveno nuo 1941-ųjų – rabinas Blochas tapo vienu svarbiausių mūsų religinio gyvenimo veikėjų ir politinio judėjimo *Agudat Yisrael* atstovų. Čia nuolat stovėjo priešakinėse linijose ir darbavosi iš visų jėgų. Kaip ir Klivlando Telšių ješivoje, taip ir mūsų sąjūdyje savo ugninga kalba ir pasakojimo galia patraukdavo mases, skatino studijuoti Torą ir judaizmą, gražinti ir turtinti žydų gyvenimą. Be jo neapsieidavo beveik nė viena religinė ar judėjimo *Agudat Yisrael* veikla, nes jis apie viską galėjo tarti svarų ir autoritetingą žodį.

Telšių ješivos vadovas buvo nepaprastai visapusiškas ir pasižymėjo tiek energingumu ir kūrybiškumu, tiek istoriniu įžvalgumu ir skvarbiu analitiškumu, ir tai neleido jam nurimti.

Dar būdamas visai jaunas rabinas Blochas ėmėsi iniciatyvos ir 1920 m. beveik vienas pats įkūrė Telšių žydų mergaičių gimnaziją. Įdomios tam tikros detalės apie šią švietimo įstaigą, kurias jos įkūrėjas aprašo 1931 m. Telšiuose išleistame savaitraštyje *Istikimasis* (hebr. *Haneeman*) ir apie kurias galima paskaityti štai ką:

„Iš pradžių galvojome, kad švietimo srityje galima bendradarbiauti su laisvamaniškais sluoksniais ir įkūrėme bendrą mergaičių mokyklą. Tačiau, kai jie mus skaudžiai išdavė, pamatėme, kad patys turime apginti savo dukterų išsilavinimą. Vidurnaktį susirinkome į pasitarimą. Nusprendėme taip: Dievui padedant įkursime savo mokyklą. Rytojaus dieną jau turėjome pastatą, suolus, mokytojus savanorius, o svarbiausia – 14 mokinių.

Jos buvo vėliau pastatytos gimnazijos, apskritai – Lietuvos mergaičių švietimo pionierės. Visišku atsidavimu ir ryžtu, kuriuos parodėme dirbdami, kad išlaisvintume savo dukteris nuo erezijos nuodų, mes laimėjome. Vėliau laisvamaniškos mokyklos užsidarė. Vietoj to dabar, po dešimt metų, atsiskleidžia *Javnės* gimnazijos, jau davusios vaisių, puikumas.“

Daugiau kaip prieš trisdešimt metų rabinas Blochas dar galvojo, kaip padaryti įtaką nereligingiems žydams. Galbūt verta su jais bendradarbiauti mergaičių švietimo srityje. Bet kai tieji mus labai negražiai pavedė, – sako rabinas, – buvome priversti patys įkurti nepriklausomą mergaičių mokyklą ir t. t.

Ši mokymo sistema iš tiesų yra dabartinių nepriklausomų Izraelio religinių mokyklų (*Khinukh atsmay*) prototipas. To pakanka, kad būtų aišku, jog su pasaulietiškais žydais šioje srityje geriau neturėti jokių reikalų. Ne veltui mirusysis, tebūnie palaimintas jo atminimas, iki paskutinės savo gyvenimo akimirkos visa širdimi buvo įsitraukęs į judėjimo *Agudat Yisrael* darbus vardan vadinamojo nepriklausomo švietimo.

Paskutinį kartą Telšių ješivos vadovą sutikau po pasaulinio *Agudat Yisrael* kongreso, šabo išvakarėse, tamuzo mėnesio¹⁵ 29 dieną, važiuojantį autobusu į Jeruzalę. Buvo didelė kaitra, ir jis atrodė labai išvargęs:

„Aš taip nuolat važinėju“, kalbėjo jis. „Iš miesto į miestą, iš kaimo į kaimą, ieškodamas lėšų nepriklausomoms religinėms mokykloms. Ar man sekasi? Tikėkimės, kad bus ne prasčiau negu Amerikoje. Iš tiesų, galima žavėtis čionykščių žydų atsidavimu religinio švietimo reikalams Šventojoje žemėje.“

Amerikoje rabinas Blochas, tebūnie palaimintas jo atminimas, tiesiog aukote aukojosi religiniam mokymui. Jis sulaukė to momento, kai savo gyvenimo kūrinį, Telšių ješivą, galėjo išvysti įsikūrusią prašmatniame Klivlando pastate. Rūpinosi ne tik dvasiniu savo studentų tobulėjimu, bet ir finansiniu mokyklos išlaikymu. Viena vertus, žydų vaikų sielose jis uždegė šventą tikėjimo ugnį. Kita vertus, diena iš dienos susidurdavo su daugybe iššūkių ir problemų, kovodamas dėl ortodoksiškumo. Dėl jo lobynų išsaugojimo ir naujų mokymo pozicijų įtvirtinimo.

Tie, kurie bent kiek girdėjo apie rabino Blocho darbus, ar net tie, kurie turėjo progą pajusti jo entuziastingų pranešimų kerus, o gal ir perskaityti puikius straipsnius, vis dėlto negalės įvertinti šios asmenybės iškilumo ir reikšmės masto. Tai gebės tik tas, kas daugelį metų ir įvairiomis progomis jį stebėjo judėjimo *Agudat Yisrael* rate.

Rabinas Blochas buvo visų šio judėjimo susirinkimų ir suvažiavimų siela. Kaip griežtai ortodoksiškų pažiūrų žydų charedų vadovas jis labai mylėjo taiką. Buvo apdovanotas gebėjimais ir valia išspręsti sudėtingiausias organizacines problemas ir suderinti nuomonių skirtumus, paprastai iškylančius kiekviename religingų žydų susibūrimo. Galėjo suvokti prieštaringiausias pozicijas ir jausmus, tiek išreikštus, tiek ir rusenančius giliai religingų liaudies masių sielose, ir unikaliu būdu paversti juos praktinių veiksmų planais.

Ryškiausi jo asmenybės bruožai buvo griežtas nuoseklumas ir logiškumas. Laikėsi nuomonės, kad kiekvienas mūsų ištariamasis žodis ir atliekamas veiksmas turėjo derėti su Toros mokymu, – judėjimo *Agudat Yisrael* pagrindu.

Tiek mūsų sąjūdį, tiek Telšių ješivą sunku įsivaizduoti be centrinės Talmudo mokslininko rabino Eli Mejerio Blocho figūros.

Tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas.

---

¹⁵ Tamuzas – žydų kalendoriaus mėnesis, maždaug sutampantis su birželiu-liepa. Vert. past.

Rabinas Mejeris Pantelis

Agudistas¹⁶

Neseniai mirus Talmudo mokslininkui rabinui Eli Mejeriui Blochui, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas, Toros pasaulis patyrė baisią ir neatitaisomą netektį. Išėjo vienas iš nedaugelio iškilių mūsų laikų žydų religijos įstatymų žinovų, didis ješivos vadovas, nepaprastas švietėjas, daug nuveikęs Toros mokymo ir populiarinimo srityje. Praradome jį tik įpusėjusį savo milžiniškus darbus. Todėl šimtai jo studentų pasijuto lyg tas laivas, jūroje netekęs savo kapitono. Eilučių autorius nemano esąs pakankamai kompetentingas, kad galėtų atskleisti visapusišką šio energingo žmogaus paveikslą. Tai, be abejonės, padarys kiti, labiau tam pašaukti. Mano straipsnio tikslas yra nušviesti tik nedidelę jo spalvingos asmenybės dalelę, o būtent: kaip rabinas Blochas reprezentavo *Agudat Yisrael* judėjimą.

Šio judėjimo nariai pasijuto ypač apleisti ir palikti. Iš jų buvo atimtas ne tik didis vadovas, kuris tarnavo iš visų jėgų ir tiek daug davė sąjūdžiui, bet ir neeilinė asmenybė. Rabinas Blochas, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas, buvo tikras iškilaus Toros žinovo pavyzdys. Savo drąsa, savo bebaimiškumu, savo nepaprastu pasiaukojimu jis išsiskyrė iš kitų žydų religijos didžiųjų, siejusiu save su *Agudat Yisrael* judėjimu. Bet sykiu, vadovaudamas garsiai ješivai, prieš akis jis nuolat regėjo ir visą žydų tautą. Šis vaizdinys jam sakė, kad vienintelis būdas išgydyti žydiją ir atstatyti jos pirmąsias pavidalą yra *Agudat Yisrael* judėjimas. Rabinas Blochas puikiai suprato, kad tik taip žydai gali atgauti tuos dalykus, kuriuos iš jų atėmė įvairūs laivamaniški veikėjai ir judėjimai.

Ideologinėse diskusijose jis ne kartą pabrėžė, kad *Agudat Yisrael* judėjimas niekada nesiektų tapti nauja dvasine mokykla, padedančia ugdyti individualų žydiškumą, ar su tokiomis mokyklomis lygiuotis. Tai turi daryti ješiva, maldos namai, chasidų ratelis ar musaro studijų grupė. Nebuvo minties pakeisti Vilijampolės, Myriaus, Rodūnios, Liublino ješivų ar garsių Guro¹⁷, Čortkovo¹⁸, Liubavičių, Satmaro¹⁹, Klauzenburgo²⁰ chasidų dinastijų. Tai – dideli ir šventi centrai, kiekvienas savo būdu formuojantis tūkstančių individų žydiškumą. *Agudat Yisrael* judėjimas išsikėlė sau uždavinį grąžinti žydų masėms suvokimą, kad Tora ir judaizmas yra ne tik atskiros asmens, bet visos bendruomenės, visos žydų tautos paveldas.

Pakeisti tai, kuo laisvamaniškoms srovėms, deja, pavyko įtikinti žydų liaudį, – jos įskiepijo istoriškai neteisingą manymą, kad Tora, apsaugok Viešpatie, yra kiekvieno privatus reikalas. *Agudat Yisrael* judėjimas siekė išrauti šį įsitikinimą iš žydų gyvenimo kaip kokį svetimą augalą, perimtą iš nežydiškos aplinkos. Šis suvokimas, kad Tora ir judaizmas yra tautos paveldas, įpareigoja kiekvieną

¹⁶ *Dos idishe vort*, 1955, ševato mėn.

¹⁷ Dab. Gura Kalvarija Lenkijoje. *Vert. past.*

¹⁸ Dab. Čortkivas Ukrainoje. *Vert. past.*

¹⁹ Dab. Satu Marė Rumunijoje. *Vert. past.*

²⁰ Dab. Klužas-Napoka Rumunijoje. *Vert. past.*

kolektyvinį veiksma politinėje, visuomeninėje ar socialinėje srityje atlikti pagal Toros dvasią ir žodį, kaip toks imperatyvas galioja ir kiekvienam asmeniniam veiksmui. Trumpai tariant, *Agudat Yisrael* judėjimas norėjo į bendruomenės gyvenimą sugrąžinti religinį įstatymą, nes taip buvo per tūkstančius žydų tautos gyvavimo metų.

Šiai šventai ir didžiai idėjai rabinas Blochas, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas, tarnavo su tokiu pavyzdingu pasiaukojimu, kad kartais nustebindavo net artimiausius draugus. Jis galėdavo susitaikyti su sunkiausiomis asmeninėmis ar visuomeninėmis aplinkybėmis. Šių eilučių autorius pirmą kartą rabiną Blochą sutiko agudistų aplinkoje prieš 15 metų Vilniuje. Religijos žinovams tai buvo baisus metas. Išvaryti iš savo įkurtų ješivų centrų jie kaip pabėgėliai klaidžiojo po miesto sinagogas. Didžiausia problema buvo gauti gabalėlį duonos, kad tą dieną liktum gyvas. Čia pat tvyrojo grėsmė, kad virš Lietuvos, kuriai tuo metu priklausė ir Vilnius, savo sparnus išskleis Sovietų Rusija, ir taip neaiškiam likimui bus pasmerkti tūkstančiai mokytų vyrų. Kiekvieną dieną buvo ruošiamasi rusų įžygiavimui. Visi ieškojo būdų ir kelių, kaip išsilaisvinti iš spastų ir prasiveržti pro beveik uždarytas emigracijos duris.

Galima įsivaizduoti, kaip tokioje liūdnoje situacijoje jautėsi ješivų vadovai ir su kokiomis problemomis jiems teko kovoti. Štai tokiomis sąlygomis rabinas Blochas, tuo metu vadovavęs Telšių ješivai, ne tik sumanė, kad reikia vykti į Vilnių ir suvažiavimo metu, pasinaudojant savo puikiais oratoriniais sugebėjimais, pristatyti sąjūdžio *Agudat Yisrael* viziją, bet ir rado tam galimybę. Visi, kas žinojo tuometinę padėtį, galėjo įvertinti jo nepaprastą dvasios stiprybę, kurios tam prireikė. Ypač turint galvoje, kad, artėjant politinėms permainoms, tai buvo pavojinga gyvybei. Bet jis žinojo, kad *Agudat Yisrael* yra ne prabangos dalykas, kurį galima atidėti normaliems laikams, o istorinė būtinybė – ir jokios aplinkybės negali tam sutrukdyti.

Kitą atvejį, kai rabinas Blochas nekreipė dėmesio į sudėtingas sąlygas, man teko patirti prieš trejus metus, kai jis lankėsi Izraelyje. Aš taip pat ten buvau. Jis atvyko su specialia misija įkurti Telšių ješivos padalinį. Viešnagė turėjo būti labai trumpa. Galima įsivaizduoti, kokie darbai ir problemos jo laukė. Tačiau rabinas Blochas ne tik pamanė, kad *Agudat Yisrael* judėjimo Jeruzalės skyriaus susirinkime reikia padaryti viešą pranešimą apie sąjūdžio poziciją Izraelio valstybės ir jos vadovų atžvilgiu, bet ir tai įgyvendino. Šis pranešimas buvo tikras meno kūrinys ir jam prireikė daug drąsos. Bet jis nė minutės nesusimąstė apie tai, kad kritiški žodžiai, kuriuos jis sakė tiesiai į veidą valstybės vadovams, gali pakenkti planui įkurti ješivos padalinį, nors tai priklausė būtent nuo jų malonės. Po to iš Jeruzalės elito sužinojau, kad jie dar nė sykio iš *Agudat Yisrael* judėjimo vadovo nebuvo girdėję tokios puikios ir drąsios kalbos.

Bet labiausiai jo drąsa ir bebaimiškumas nustebino tada, kai Amerikos žemėje reikėjo įkurdinti Telšių ješivą. Kad galėtum išlaikyti tokią mokyklą, reikia dažnai lankstyti prieš įvairius turtinguosius. Taip pat yra paplitusi klaidinga ir iš tiesų labai populiari nuomonė, dirbtinai paversta

psichoze, kad agudizmas nėra geras pretekstas gauti pinigų ješivai. Ir štai, rabinas Blochas nėra syčio nenuslėpė savo priklausymo *Agudat Yisrael* judėjimui. Visur, kur ėjo, jis išdidžiai skelbė savo agudistines pažiūras. Leido sau tai daryti, nepaisant to, kad ješiva buvo jo gyvenimo siekiamybė. Rabinas Blochas rėmėsi nuostata „laikas veikti dėl Toros“ ir buvo nuoširdžiai įsitikinęs, kad tas laikas *Agudat Yisrael* judėjimui tuo metu ir buvo atėjęs.

Jo principinis nuoseklumas ypač išryškėjo Klivlande, kur įkurta Telšių ješiva. Mieste buvo tokių sluoksnių, kurie tik ir laukė, kad Eli Mejeris, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas, kreiptųsi į juos ir paprašytų pagalbos ješivai. Jie būtų mielai ir dosniai jį parėmę, o tai veikiausiai būtų išsprendę finansines mokyklos problemas. Bet jis to nedarė, galbūt dėl to, kad toks kreipimasis nebūtų palaikytas pritarimu panašių rėmėjų kryptčiai.

Bet toks nuoseklumas ir bebaimiškumas rabinui Blochui atsipirko, ir jis sulaukė šios Biblijos eilutės išsipildymo: „Kai žmogaus keliai patinka Viešpačiui, Jis padaro, kad ir jo priešai gyventų taikoje su juo.“²¹ Galiausiai jo draugai ir priešininkai pamatė jo nuoširdumą ir visuomet padėdavo, kai ješivai prireikdavo pagalbos, o ši išaugo į didžiausią ir geriausią JAV Toros centrą. Jis buvo tas, kuris sugriovė klaidingą mitą, kad savo agudistinių pažiūrų viešinimas gali sutrukdyti vadovauti ješivai ir ją išlaikyti.

Štai šia, drąsos, bebaimiškumo, pasiaukojimo ir visiško tapatinimosi su agudizmu, prasme rabinas Blochas iš tiesų buvo pavyzdinė asmenybė ir po netekties nėra kuo jos pakeisti.

Jam būdinga šviesa ir tyrumas buvo tikras ir plačiai paplitusios bei nepagrįstos nuomonės apie *Agudat Yisrael* judėjimą paneigimas. Priešininkai, kai kurie iš piktavališkumo, o kai kurie iš nežinojimo, paskleidė legendą, kad *Agudat Yisrael* judėjimas esąs politinė partija ir jam neva būdingos politinės machinacijos. Reikia pripažinti, kad šis klaidingas ir išgalvotas teiginys tapo populiarus ir juo patikėjo daug naivių ir nežinančių žmonių. Bet kas pažinojo rabiną Blochą, buvusį tyrumo, garbingumo, nuoširdumo ir teisingumo įsikūnijimu, tas suprato, kaip tai nesuderinama su jo asmenybe. Ir visgi pats rabinas Blochas visiškai pateisino ir palaikė visus politinius veiksmus, kurių kartais turėjo imtis *Agudat Yisrael* judėjimas.

Rabinas Blochas gerai suprato: jeigu politika yra diskredituota ir iššaukia žmonėms negatyvias asociacijas, tai tik todėl, kad ji dažnai eina išvien su nepageidautinais elementais, o tie pasinaudoja ja kaip ir daugybe kitų, be abejonės, teigiamų verčių. Labai dažnai žmonės ir partijos užsiima politika kaip tikslu, nors šioji turėtų tarnauti tik kaip priemonė tikslui pasiekti. Bet jeigu politika naudojama grynai pagal savo pirminę paskirtį, tuomet ji yra naudingas ir reikalingas dalykas. Nes kas gi iš tiesų yra politika? Tai – menas sureguliuoti santykius su kitaip mąstančiomis grupėmis, su kuriomis mus gyvenimas verčia turėti kontaktų. Pavienis asmuo turi žinoti metodus, kaip jam tvarkyti santykius su kitais asmenimis, – lygiai tas pats galioja ir bendruomenei.

---

²¹ Patarlių knyga, 16,7. Vert. past.

Visuomet, taip pat ir šiandieną, *Agudat Yisrael* judėjimas politinius metodus naudoja gryniausia ir idealiausia forma. Čia niekada nebuvo vietos politikai dėl politikos ar prestižo jau vien dėl to, kad visi politiniai veiksmai turi būti suderinami su Toros mokymu. Jeigu, pavyzdžiui, partijos interesai prieštarauja pagrindiniam tikslui – tikėjimo stiprinimui, tai jiems niekada neteikiama pirmenybė, kaip, deja, atsitinka kitose religinėse partijose.

Tai ryškiai iliustruoja vienas epizodas tarp daugelio kitų, įvykusių pastaruosiu metu. Po ketverių su puse metų dalyvavimo Izraelio valstybės valdyme *Agudat Yisrael* pasitraukė, ir tai jam kaip judėjimui tapo lemtingu smūgiu. Labai nukentėjo partijos prestižas. Buvo pradėta baisi šmeižto kampanija. Prarasti geri postai savo žmonėms ir daug kitų privalumų, kuriuos gauna valdžioje esanti partija. Trumpai tariant, tai buvo nesėkmingas žingsnis partinių interesų prasme, ir *Agudat Yisrael* judėjimas tai puikiai suprato. Bet tai buvo padaryta dėl to, kad buvimas valdžioje tuometinėmis aplinkybėmis prieštaravo religijos autoritetų propaguojamam žydiškumui pagal Torą. Todėl partijos interesai buvo paaukoti dėl aukštesnių. Ar tai galima pavadinti politinėmis machinacijomis? Ar kokia nors kita partija, įskaitant ir religines, sugebėjo pakilti iki tokių aukštumų? Čia savaime prašosi pacituojami iškilaus Talmudo mokslininko ir teisuolio Elchoneno Vasermano, žuvusio per Holokaustą, te palaiko mus jo dorybė, žodžiai: „Lygiai kaip sakome „Iš visų tautų Izraelio tauta man išskirtinė“, taip ir iš visų partijų *Agudat Yisrael* yra išskirtinė.“ Rabinas Blochas tai gerai suprato ir puikiai įkūnijo savo asmeniu.

Verta paminėti ir dar vieną įdomų ir retą rabino Blocho bruožą. Bruožą, kurį nedažnai matome gyvenime, ypač kalbant apie iškilius žmones. Nepaisant to, kad buvo vienas aukščiausių ir išskirtiniausių judėjimo vadovų, tuo pačiu metu jis sugebėjo būti ir paprastu eiliniu. Būdamas tarp svarbiausių vadovų aukščiausiose pasaulinio *Agudat Yisrael* sąjungos instancijose, Amerikos *Agudat Yisrael* judėjimo prezidento ir Toros išminčių tarybos (hebr. *Moetzes gedolei hatora*) nariu, jis rado galimybę eiti ir vietinio Klivlando *Agudat Yisrael* padalinio pirmininko pareigas. Kas jį stebėjo per įvairius susirinkimus ir susitikimus, o ypač per paskutinįjį Ketvirtąjį pasaulinį *Agudat Yisrael* kongresą, kur jam buvo suteikta didelė garbė jį atidaryti, tas galėjo jį matyti tarnaujantį taip, kaip tarnauja paprastas kareivis. Jis vykdė instrukcijas, kurios kartais galbūt nesutapo su jo asmenine nuomone ir pozicija. Nė sykio nesijautė, kad pasirodydamas viename ar kitame suvažiavime, jis būtų daręs paslaugą. Jam tai buvo savaime suprantama pareiga, ir jis ją vykdė su didžiausiu nuoširdumu. Visame, kas siejosi su *Agudat Yisrael* judėjimu, jam nebuvo didelių ir mažų dalykų. Vadinamosioms smulkmenoms jis skyrė tiek pat dėmesio. Žinojo, kad kiekvienas dalykas, net jei ir atrodo labai nedidelis, yra žiedelis šventame, auksiniame Toros ir judaizmo stiprinimo vėrinyje. O kai vėrinyje trūksta kad ir mažo žiedelio, jis yra ne visas, – taip ir politiniame judėjime.

Mus paliko Toros galiūnas, šviesi, pavyzdinė asmenybė, aukšto lygio vadovas, iškilus agudistas, kuriam šis judėjimas buvo kaip oras. Tai yra didelė, labai didelė nuoskauda. Nebus per skambiai pasakyta, jei apie jį tarsime:

Niekas mums jo neatstos!

Telšių ješivai – šimtas metų²²

Telšių ješiva ano meto Lietuvoje

Prieš daugelį metų Telšiai buvo tipiškas Lietuvos žydų miestelis. Čia gyveno ne daugiau kaip keletas šimtų žydų šeimų. Bet žydų tautos religiniame žemėlapyje Telšiai užima didžiai garbingą istorinę vietą, kokios verti tik labai nedaugelis štetlų.

Telšių miestelis tapo ne tik istorine žydų religijos vieta, bet ir aukštesne Toros pasaulio kategorija. Per praėjusius šimtą metų Telšių ješiva išaugino žinomų Toros žinovų, ješivų vadovų ir rabinų asmenybių, kurie daugiau nei per dvi kartas žydų pasaulį nušvietė tiek Toros išmanymu, tiek jos priesakų vykdymu. Kiti šimtai Telšių studentų ir jų mokinių per tą laiką padėjo tęsti žydišką gyvenimą senosios Izraelio tautos dvasia.

Ješivos įkūrimas

Telšių ješivai pagrindas buvo padėtas 1875 m. Pirmieji jos vadovai: Mejeris Atlasas, vėliau pagarsėjęs kaip Šiaulių rabinas, per Holokaustą žuvusio Elchoneno Vasermano uošvis; Cvi Jankevas Openheimas, vėliau tapęs Kelmės rabinu, ir Šloimė Zalmenas Abelis iš levitų giminės, knygos *Saliamono giminė* (hebr. *Beyt Shelomo*), komentarų religinės teisės kodeksui *Padengtas stalas* (hebr. *Shulkhan arukh*), autorius. Tuo metu ješiva buvo dar tik vietinė institucija, skirta tenykščiams jaunuoliams. Nepaisant to, jau pirmaisiais savo gyvavimo metais ji sugebėjo paruošti keletą tokių studentų, kurie vėliau išgarsėjo pasauliniu mastu, pavyzdžiui, Talmudo mokslininką Eli Mejerį Faivelzoną, tapusį Kupiškio rabinu.

Augti ješiva pradėjo tik tuomet, kai Telšiai į rabino pareigas priėmė Talmudo mokslininką ir teisuolį Eliezerį Gordoną, jau anksčiau gerai žinomą religinėje srityje. Dar prieš atvykdamas į Telšius jis buvo sinagogos prižiūrėtoju Kelmėje, tame miestelyje įkūrė ješivą. Būdamas Vilijampolės rabinu, vedė Talmudo pamokas vietos ješivoje. Tad nenuostabu, kad jam atsidūrus Telšiuose ješiva papuolė jo įtakon ir netrukus tapo viena didžiausių ir nuostabiausių tokio pobūdžio religinių mokyklų visame pasaulyje.

---

²² *Dos idishe vort*, 5736 m. [1976], kislevo–tevetto mėn. [lapkričio–gruodžio ir gruodžio–sausio mėn. Vert. past].

Eliezeris Gordonas, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas

Neįmanoma suprasti Telšių ješivos vystymosi nesustojant prie Eliezerio Gordono asmenybės. Jis gimė Černianų kaime netoli Svierių, Vilniaus gubernijoje. Jo tėvas Avromas Šmuelis buvo Chaimo Voložinerio mokinys. Nepaisant gero Toros išmanymo, jis nepanoro atsidėti religijai ir užsiėmė verslu. Jaunystėje Eliezeris studijavo įvairiose ješivose, o vėliau atvyko į Kauną. Čia pateko į Isroelio Salanterio vadovaujamą dvasinę seminariją. Šiame mieste tapo Talmudo mokslininko Avromo Icchoko Gneizerio žentu. Isroelis Salanteris greitai pamatė Eliezerio talentus ir, nepaisydamas jo jauno amžiaus, paskyrė būti mokyklos pamokslininku. Netrukus įvairių miestų bendruomenės ėmė siūlyti jam tapti jų rabinu. Bet, kol buvo išlaikomas uošvio, jis atsisakinėjo tai daryti, nes baiminosi, kad šios pareigos trukdys mokslams.

Meilė Torai

Tik mirus uošviui Eliezeris tapo Kauno rabinu. Po to išvyko į Kelmę, ten buvo rabinato sinagogos prižiūrėtoju, apie 10 metų vadovavo ješivai. Tada rabinavo Vilijampolėje. Jau pirmoji jo Talmudo pamoka tenykštėje ješivoje visus sujaudino. Pasakojama, kad ji truko šešias valandas, ir Eliezeris Gordonas keletą sykių turėjo pasikeisti marškinius, taip suprakaitavo nuo įtampos ir įsijautimo.

Eliezerio meilė Torai ir darbas su ja buvo beribiai. Chaimas Briskeris į klausimą, kodėl pasirinko būtent Eliezerį vestuvių vedėju, kai jam sūnų Moišę reikėjo lydėti prie chupos, pareiškė: „Eliezerio meilė Torai neturi sau lygių.“ Be abejonės, tame slėpėjo Eliezėro sėkmė kuriant Telšių ješivą. Tiesiog jis užkrėtė šiuo jausmu visą aplinką ir ypač savo studentus.

Haskalos pavojus

Eliezerio vadovavimo laikotarpis sutapo su Haskalos suklestėjimu. Tai buvo metas, kai žydų jaunimą patraukė naujos Apšvietos idėjos. Pirmoji griauinančios maskilių įtakos auka buvo ješivos studentas. Jis tapo Haskalos propagandos taikiniu. Šio sąjūdžio dėka ješivos studentas daugeliui ėmė asocijuotis su nemokša, netikėliu. Tai labai paveikė ješivas, ir jos ėmė tuštėti. Eliezeris Gordonas turėjo dvigubą užduotį: reikėjo ne tik kurti ješivą, kurios studentai augtų ir tobulėtų mokslo prasme, bet ir plačiosios visuomenės akyse atstatyti pagarbą Torai, Toros žinovams, Toros studijoms ir ješivos institucijai. Jam sekėsi visose šiose srityse.

Tradicinių žydų studijų įvaizdžio gerinimas

Eliezeris įvedė ne vieną ješivos taisyklę ir mokymosi metodų pakeitimą. Šios naujovės turėjo pakelti tradicinių žydų studijų prestižą masių akyse, keisti ješivų įvaizdį ir padėti jaunesiems studentams pajusti Toros studijavimo džiaugsmą.

Tradicinių žydų studijų įvaizdžio gerinimas, be abejonės, buvo vienas didžiausių Eliezerio Gordono laimėjimų Telšių ješivoje. Tokį tikslą prieš akis turėjo ir jo įpėdiniai, vėlesni ješivos vadovai, tai išliko šios įstaigos bruožu iki šių dienų.

Pirmas dalykas, kurį Eliezeris mėgino padaryti, ir jam pavyko – tai iš naujo pelnyti pagarbą ješivos studentui. Savo miestelyje jam pasisekė įskiepyti suvokimą, kad ješivos studentas yra žydų dvasinio paveldo saugotojas, dieviškasis pasiuntinys, kuriam patikėta žydų tautos dabartis ir ateitis. Telšiuose išėjo iš vartosenos žodis „ješivos jaunuolis“ (jid. *ješive bocher*), ir vietoj to pradėta sakyti „ješivos vyras“ (jid. *ješive man*).

„Valgymo dienų“²³ panaikinimas

Telšių ješiva buvo tikriausiai pirmoji, panaikinusi „valgymo dienų“ paprotį. Eliezeris Gordonas įvedė tokią tvarką: pasiturintys vaikai turėjo išsilaikyti patys, o neturtingiems ješiva kiekvieną mėnesį išmokėdavo paramą, ir už tai jie galėdavo sulgyti su vietiniais. Tai buvo milžiniškas pasiekimas. Iki tol ješivos studentai tiesiogiai priklausė nuo miestelio žydų malonės. O štai dabar telšiškiečiai galėjo uždirbti iš jų viešnagės. (1933 m. kolelio pastate buvo įrengta valgykla, čia studentai pietaudavo ir susirinkdavo per šabo vakarienę.)

Tai buvo viena iš priemonių, kuriomis Eliezeris gerino ješivos studentų įvaizdį. Ir iš tiesų, nuo to laiko Telšiuose imta į juos žiūrėti kitaip. Net ir silpniau tradicines žydų studijas išmanantys vietiniai gyrėsi ir didžiavosi savo ješiva.

Telšių laidotojų brolijos „Chevra kadiša“ maldos namų Talmudo studijų draugijos šventinis minėjimas, skirtas Talmudo traktato studijų užbaigimui, 1930 m.

²³ Plačiai Rytų Europos žydų bendruomenėse paplitęs paprotys, viena iš tradicinių žydų studijų rėmimo formų, jidiš kalba vadinama „esn teg“. „Valgymo dienos“ reiškia, kad kiekvieną savaitės dieną ješivos studentą priimdavo pavalgyti vis kita miestelio žydų šeima. *Vert. past.*

Naujas studijų metodas

Eliezeris išvystė naują studijų būdą, paremtą giliu suvokimu ir loginiu mąstymu. Šis metodas lavino studentų gebėjimą naujai pažvelgti į religinius tekstus. Eliezeris atsisakė subtilių diskusijų apie vėlyvuosius religinių įstatymų komentarus²⁴ ir studijoms naudojo tik ankstyvuosius²⁵ arba tuos, kurie šiems neprieštaravo. Taigi vietoj samprotavimų apie šalutinius dalykus jis pasiūlė susitelkti į tuo metu studijuojamos temos įstatymų esmę. Telšių ješiva buvo pirmoji, į mokymo programą įtraukusi Arjės Leibo Helerio veikalą *Vyriausiojo šventiko liemenės galai* (hebr. *Ketsot hakhoshen*)²⁶. Ši religinių įstatymų komentarų knyga studijuota taip intensyviai, kad net buvo sakoma, jog Telšių apylinkių laukai alsuoja jos dvasia.

Iš principo Eliezeris Gordonas įtvirtino metodą, kuris vėliau plačiai taikytas daugelyje ješivų. Juo buvo siekiama, kad studentas suvoktų ne tik patį įstatymo komentarą, bet ir būdą, kaip toks komentaras atsiranda. Tai ugdė besimokančiojo gebėjimą suprasti ir savarankiškai interpretuoti. Tad nenuostabu, kad Avromas Ješajė Karelicas, žinomas kaip „Chazon Ish“²⁷, kalbėdamas apie iškilius ankstesnės kartos ješivos vadovus, Eliezerį apibūdino kaip „ješivos vadovą iš Aukščiausiojo malonės“.

Vadovavimas žydų tautai

Eliezeris buvo plačiai žinomas ne tik kaip didis rabinas ir religijos mokytojas, bet ir kaip vienas savo kartos lyderių. Jo įtaka peržengė Telšių miesto ir ješivos ribas. Jis buvo pirmos žydų ortodoksų organizacijos *Kneset Yisrael* (hebr. *Žydų tautos susirinkimas*), skirtos kovai su modernia laisvamanybe, iniciatorius. Daugelis šią draugiją laiko judėjimo *Agudat Yisrael* pirmtake. 1909 m. vasarą Eliezeris dalyvavo Bad Homburge vykusiame įvairių šalių iškilių žydų asmenybių suvažiavime, kuriame šiam judėjimui padėti pamatai. Taip jis Telšių ješivai suteikė dar vieną bruožą: jos vadovai ir studentai ne tik užsiėmė religijos studijomis, bet ir nuolat aktyviai domėjosi visomis žydų tautos problemoms bei rūpesčiais.

Joisefas Leibas Blochas, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas

Telšių ješiva išsiskyrė iš kitų savo pedagoginės veiklos tvarka ir naujais ugdymo metodais. Vienas šių naujovių architektų buvo Joisefas Leibas Blochas, Eliezerio Gordono mokinys ir žentas.

Joisefas Leibas Blochas nuo pat jaunumės pasižymėjo ypatingais talentais. Išsilavinimą gavo iš Isroelio Salanterio pasekėjų, tačiau jau labai anksti išvystė savarankišką mąstymo ir veikimo būdą.

²⁴ Potalmudiniai judaizmo religinių įstatymų komentarai, sukurti nuo XVI a. pabaigos. Vert. past.

²⁵ Potalmudiniai judaizmo religinių įstatymų komentarai, sukurti nuo X a. iki XVI a. vidurio. Vert. past.

²⁶ Arjė Leibas Heleris, *Ketsot hakhoshen*, 1788 m. ir 1796 m. (du tomai). Komentaras religinių įstatymų kodekso *Padengtas stalas* (hebr. *Shulkhan arukh*) daliai *Vyriausiojo šventiko liemenės nuosprendis* (hebr. *Khoshen mishpat*). Vert. past.

²⁷ *Žmogaus aiškiaregystė* (hebr. *Khazon ish*) – garsiausias Talmudo mokslininko ir žydų ortodoksų religinio autoriteto Avromo Ješajės Karelico (1878–1953) veikalas. Vert. past.

Gimė 1860 m. Raseiniuose. Būdamas 16-os metų vaikinukas atvyko į Kelmę mokytis pas Eliezerį Gordoną. Šis greitai perprato jo gabumus ir paėmė už žentą. Kai Gordonas išvyko į Telšius, pasiėmė su savimi ir jaunąjį Blochą. Jis tapo savo uošvio dešiniąja ranka, tvarkė ješivos reikalus.

Telšių ješivos virsmas vienu didžiausių ir prestižiškiausių pasaulio religinių studijų centrų didele dalimi yra Joisefo Leibo Blocho nuopelnas. Jis buvo ne tik puikus Talmudo mokslininkas, bet ir gilus bei originalus mąstytojas, o taip pat – išskirtinė vadovo asmenybė tiek konkrečiose situacijose, tiek apskritai. Tai jis suskirstė ješivos, o vėliau ir paruošiamojo skyriaus studentus pagal amžių ir gabumus. Tokiu būdu įstaigos vadovai galėjo individualiai prižiūrėti kiekvieno jų mokymosi procesą ir dvasinį vystymąsi.

Šimenas Škopas, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas

Per mažiau nei 10 metų Telšių ješiva tapo viena svarbiausių Rytų Europos religinių studijų ir ugdymo institucijų. Jai nuolat augant, atsirado dar vieno vadovo poreikis. Taigi 1884 m. buvo priimtas Talmudo mokslininkas Šimenas Škopas. Jis šioje pozicijoje išbuvo 19 metų ir pagarsėjo kaip vienas iškiliausių Lietuvos žydų ješivų vadovų.

Dar būdamas dvylikametis berniukas Šimenas atvyko studijuoti į Myrių. Iš ten iškeliavo į Valažiną, „ješivų motiną“. Ten mokėsi pas rabiną Naftolę Cvi Jehudę Berliną. Pagarsėjo kaip vienas geriausių Valažino studentų. Sėmėsi žinių nedideliame Chaimo Briskerio ratelyje. Jį labai paveikė Chaimo studijų metodas, bet bėgant laikui jis išvystė savo mokymosi būdą, kurį pats vadino „tikrinimo keliu“. Šis būdas buvo entuziastingai perimtas daugumoje ješivų.

Jį Šimenas atsivežė ir į Telšius, miestelio ješiva jį taip pat adaptavo. Galbūt dėl to, kad šis metodas buvo labai panašus į Eliezerio Gordono ir Joisefo Leibo studijavimo būdą. Trijų iškilių mokslininkų metodai vienas kitą papildė ir padėdavo studentams pasiekti neįtikėtinas Talmudo jūros suvokimo gelmes.

Didžioji ješiva

Telšių religinės studijos ir mokymosi būdas greitai visame Toros pasaulyje įgavo gerą vardą. Ypač buvo žavimasi ir domimasi tuo, kad Eliezeris Gordonas įvedė aktyvų studentų dalyvavimą pamokoje. Telšiuose ši naujovė buvo vadinama „diskusija mokantis“. Į miestelį ėmė plūsti šimtai išrinktųjų iš arti ir toli: Lietuvos, Latvijos, atokiausių Rusijos kampelių, netgi Kaukazo ir Sibiro, o taip pat Vokietijos. Daugumoje ješivų buvo laikomasi tokios nuostatos – kas nori iškilti studijose, turi būti pasimokęs Telšiuose; tokiu būdu čia kurį laiką studijavo didelė dalis ano meto iškilių religijos žinovų. Buvo ir tokių laikotarpių, kai ješiva buvo priversta riboti studentų skaičių. Taigi įvesta tokia tvarka, kad iš vieno miesto galėjo mokytis tik tam tikras skaičius jaunuolių. Joisefas Leibas sukūrė specialias procedūras, pagal kurias būdavo priimami tik geriausieji.

Taip Telšiai prisipildė puikių Toros žinovų, protingų vyrų ir stropių mokinių. Dieną naktį ješiva siūravo tarsi audringa jūra. Besimokančiųjų balsai aidėjo ne tik iš sinagogos, bet ir iš nakvynės vietų, jie buvo girdėti netgi gatvėse. Visas miestas, beveik kiekviena Telšių gatvelė virto ješivos dalimi.

Iš pradžių ješiva glaudėsi Didžiojoje miesto sinagogoje. Bet 1894 m. Eliezeris Gordonas pastatydino puikų atskirą pastatą, kuris turėjo didelius maldos namus ir erdvas studijų patalpas kiekvienai klasei. Vėliau, didžiojo Telšių gaisro metu, šis pastatas sudegė ir buvo atstatytas 1908 m.

Musaro studijos

1894 m. Joisefo Leibo iniciatyva ir pritarus Eliezeriui Gordonui Telšių ješivoje įvestos musaro studijos. Tai nebuvo taip paprasta ir iš pradžių, kaip ir kitose ješivose, sukėlė daug konfliktų. Pirmiausia prie musaro studijų prisijungė tik dalis studentų. Bet, bėgant laikui, musaro šalininkai nugalėjo. 1897 m. Telšių ješiva kaip dvasinį vadovą priėmė Talmudo mokslininką ir teisuolį Leibą Chasmaną, religinių studijų pasaulyje žinomą kaip Leibą Ščiutinerį. Jam atėjus musaro studijos tapo privalomos visiems Telšių ješivos studentams.

O Joisefas Leibas Blochas 1905 m. paliko ješivą ir pradėjo eiti rabino pareigas Varniuose. Naujoji Telšių ješivos tvarka, būtent musaro studijų įvedimas, pagimdė daug kitų nesutarimų. 1905 m. buvo pirmosios Rusijos revoliucijos prieš carą metai. Maišto dvasia, laisvės ir lygybės iliuzijos neaplenkė ješivų. Eliezeris bandė sustiprinti Telšių dvasinę seminariją, perkeldamas į savo aplinką dalį Vilijampolės ješivos įkūrėjo Natano Cvi Finkelio studentų. Bet tai sukėlė dar daugiau konfliktų ir jie privedė prie tokios krizės, kad Eliezeris kuriam laikui turėjo uždaryti mokyklą ir leido vėl atsidaryti tik tada, kai visi studentai įsipareigojo griežčiausios disciplinos reguliavimui. Norėdamas sutvirtinti ješivą į dvasinio vadovo pareigas priėmė Šmuelį Fundilerį, vieną Kelmės ir Vilijampolės auklėtinių. Studentai pamėgo šiojo sąmojingą būdą ir sumanumą. Fundileriui iš dalies pavyko išgelbėti ješivą nuo buvusių nesutarimų, kėlusią grėsmę jos išlikimui.

Chaimas Telzeris, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas

Metais anksčiau, t. y. 1904-aisiais, vietoj Šimeno Škopo į ješivos vadovo pareigas buvo priimtas iškilus Talmudo mokslininkas Chaimas Rabinovičius. Prieš tai jis vadovavo Vilijampolės ješivai *Kneset beyt Yitskhak* (hebr. *Izaoko giminės susirinkimas*). Chaimas pagarsėjo kaip didelis analitikas ir novatorius. Be to, jis buvo Icchoko Elchoneno šeimos narys ir Talmudo išminčiaus Mejerio Simchės draugas. Šis jį gyrė ne tik dėl analitiškumo, bet ir dėl milžiniškos erudicijos.

Netrukus po atvykimo Chaimas tapo ješivos siela. Jis buvo apdovanotas nepaprastais gebėjimais nagrinėti Talmudo klausimus. Jo paskaitos, dar žinomos kaip „tyrimai“, ilgainiui paplito rašytine forma ir visose pasaulio ješivose buvo sutiktos su didžiuliu entuziazmu. Jo Telšiuose vedami

užsiėmimai atgaivino intensyviais studijas bei aistrą mokslui ir prisidėjo prie ješivos žinomumo. Be to, Chaimas buvo malonus žmogus. Savo meile jis ypač apgaubė savo mokinius. Jo namai buvo dieną naktį atviri studentams, ir šie užeidavo pasikartoti paskaitų arba tiesiog pasikalbėti apie studijas. Chaimas jiems įkvėpdavo dar daugiau entuziazmo mokytis ir studijuojant Torą vystyti naujas idėjas. Apie 26-erius metus jis buvo viena svarbiausių Telšių ješivos figūrų ir labai prisidėjo tiek prie vidinio mokyklos augimo, tiek prie jos išgarsėjimo religinių studijų pasaulyje.

Joisefas Leibas Blochas grįžta į Telšius

1910 m., lankydamasis Londone dėl ješivos reikalų, mirė Eliezeris Gordonas. Natūralu, kad Telšių bendruomenė įpėdiniu – tiek miesto rabinu, tiek ješivos vadovu – pakvietė tapti jo žentą Joisefą Leibą Blochą. Jis tuo metu buvo Šeduvos rabinu.

Grįžus Joisefui Blochui Telšiuose prasidėjo naujas periodas. Jis perėmė iš uošvio penktą ješivos skyrių ir tuo pačiu metu ėmė vesti musaro paskaitas. Šie musaro užsiėmimai buvo daug gilesni ir apėmė daug plačiau negu buvę prieš tai ir ilgainiui tapo žinomi kaip „Dievo pažinimo pamokos“. Juose buvo neapsiribojama charakterio savybių analize, o iš Toros perspektyvos originaliai gilinamasi į visas žmogaus gyvenimo problemas.

Čia verta dar kartą stabtelėti prie savitos Joisefo Leibo asmenybės. Kiekvienas jo žingsnis ir žodis buvo pasvertas ir persmelktas gilios išminties. Jo elgesys visuomet iššaukdavo susižavėjimą ir pagarbią baime.

Jis buvo tvarkos ir nepaprastai didelės savidisciplinos žmogus. Pasiskirdavo sau visų veiklų laiką: savo paties studijų, tarnystės Dievui, taip pat bendruomeninių reikalų. Telšiuose buvo sakoma, kad pagal Joisefo Leibo dienotvarkę tiesiog minutės tikslumu galima nustatyti laikrodį. Tokią pačią tvarką jis įvedė ir ješivoje. Jo dienotvarkę pasitarnavo tam, kad kiekviena dienos valanda būtų pašvęsta tam tikrai naudingai užduočiai. Šį principą jis siekė pritaikyti ir ješivos studentams.

Be to, Joisefas Blochas buvo iš tų palaimintųjų, kuriuos Aukščiausiasis apdovanojo ne tik įtakos galia. Savo asmeniniu elgesiu, aristokratiška laikysena, maloniu bendravimu jis paveikdavo kiekvieną, kuris turėjo su juo kokių reikalų. Ne naujiena ir tai, kad šį gebėjimą daryti įtaką buvo galima atpažinti daugelyje jo mokinių, dar labiau išgarsinusių Telšių vardą religijos studijų pasaulyje.

Telšiai tarpukariu

Pirmasis pasaulinis karas

1914 m. kilus Pirmajam pasauliniam karui Telšių ješivos augimas kuriam laikui sustojo. Nors miestelis buvo netoli Vokietijos sienos ir netrukus jį užėmė vokiečiai, studentai neišsiskirstė. Ješiva vėl

greitai pradėjo veikti. Bet karo sąlygomis ji negalėjo funkcionuoti visu pajėgumu. Be to, vokiečių okupacinė valdžia siekė „civilizuoti“ gyventojus ir nepalankiai žiūrėjo į žydų dvasinę seminariją, taigi ši turėjo sustabdyti savo plėtrą.

Nepaisant visų sunkumų, Joisefas Leibas toliau vadovavo ješivai ir dėjo pamatus jos augimui po karo. Vokiečiai Telšiuose atidarė modernią liaudies mokyklą ir stengėsi į ją pritraukti žydų vaikus. Kai Joisefas Leibas pamatė, kad bandoma žydų vaikus atplėšti nuo chederio, paliepė savo sūnui Elijohu Mejeriui atidaryti pavyzdinę religinę pradžios mokyklą, kurioje būtų mokoma ir pasaulietinių dalykų ir kuri galėtų konkuruoti su vokiečių mokykla. Norėdamas sustiprinti religinį ugdymą jis taip pat nusprendė įkurti paruošiamąjį skyrių jaunesniems mokiniams, besirengiantiems stoti į ješivą.

Taigi pasibaigus karui ir Lietuvai tapus nepriklausoma Telšiai netrukus vėl pradėjo augti ir į ješivą, vieną didžiausių žydų religinių centrų pasaulyje, ėmė plūsti minios studentų.

Naujas ješivos augimo periodas pareikalavo daugiau mokymo personalo. Bet Joisefui Leibui neprireikė jo ieškoti kitur. Per tą laiką jo paties namuose užaugo trys sūnūs, iškilūs Toros žinovai, apdovanoti pedagoginiais talentais. Jie padėjo tėvui ir kartu tvarkė ješivos reikalus.

Telšių ješiva plečiasi

Kaip ir uošvis Eliezeris Gordonas, Joisefas Leibas buvo ne tik Telšių rabinas bei ješivos vadovas, bet ir jautė atsakomybę už visus žydų tautos reikalus. Po Pirmojo pasaulinio karo jis taip pat tapo vienu gerbiamiausių religingų žydų lyderių. Buvo aktyvus Lietuvos rabinų sąjungos vadovas, išrinktas vienu pasaulinio susivienijimo *Agudat Yisrael* vadovaujančių asmenų. (Dalyvavo pirmosios po karo vykusiose šio judėjimo konferencijose Ciuriche ir Bratislavoje, taip pat – Pirmajame pasauliniame *Agudat Yisrael* kongrese). Visuose dideliuose religingų žydų suvažiavimuose buvo tarp svarbiausių kalbėtojų. Nors Telšių bendruomenė ir nebuvo didžiausia, dėl nuoseklaus būdo ir charizmatiškos asmenybės jis pripažintas svarbiausiu Lietuvos rabinu.

Nepaprasti Joisefo Leibo gebėjimai vadovauti ypač gerai matėsi Telšiuose. Jo dėka apie ješivą ėmė kurtis visas tinklas pavyzdinių institucijų, kurios išsiplėtė ir už miestelio ribų. Verta jas paminėti:

1. Paruošiamasis skyrius. Įkurta jaunesniems studentams, kurie dar negalėjo patekti į pačią ješivą, nes šiai reikėjo pakankamo religinių žinių багаžo. Laikui bėgant paruošiamasis skyrius kone pats virto atskira didele ješiva. Jis turėjo keturias klases. Pirmuoju studijų vadovu buvo Joisefo Leibo žentas, iškilus Talmudo mokslininkas Chaimas Mordchė Kacas. Kiti ješivos vadovai ir rabinai: Avneris Oklianskis (Joisefo Leibo žentas), Mordchė Rabinovičius (vėliau buvęs Sedos rabinu) ir Pinchasas Helfanas. 1937 m. paruošiamasis skyrius gavo didelį atskirą pastatą. Tuo metu čia mokėsi daugiau negu 150 studentų iš visos Lietuvos ir kaimyninių šalių.

Joisefas Leibas papildė skyriaus programą pasaulietiniais mokslais. Ješivų studijų srityje tai buvo nauja. 1924 m. Lietuvos Vyriausybė išleido įstatymą, atimantį teises pasaulietinių dalykų

nedėstančioms ješivoms. Įtraukusi pasaulietinius mokslus, Telšių ješiva išvengė daugybės persekiojimų ir galėjo toliau nekliudomai plėtoti savo veiklą.

2. Rabinų kolelis. Atidarytas 1929 m. Skirtas jauniems, rabinystei pasišventusiems žmonėms, kurie siekė tobulėti, kad taptų rabinais ir rabinų teismo nariais. Kolelis įkurtas parėmus žinomai Amerikos labdarei iš Filadelfijos Feigei Miler. Pirmuoju jo vadovu paskirtas gaonas rabinas Chaimas Mordchė Kacas, tebūnie palaimintas jo atminimas.

3. Mokytojų seminarija *Javnė*. Instituciją, skirtą pedagogų ugdymui, 1918 m. Kaune įkūrė Lietuvos *Tseyre agudat Yisrael* (hebr. *Žydų jaunimo susivienijimas*). Kadangi jai nelabai sekėsi, o Joisefas Leibas laikė ją labai svarbia, jis nusprendė šią mokyklą priglauti po ješivos sparnu ir perkėlė ją į Telšius. Mokyti seminarijoje buvo verbuojami buvę Lietuvos ješivų studentai. Pirmasis jos vadovas – iškilus Talmudo mokslininkas Icchokas Aizikas Hiršovičius, Eliezerio Gordono žentas. Jis išgarsėjo rabino Samsono Rafaelio Hiršo darbų vertimais į hebrajų kalbą ir originaliais veikalais. Ši įstaiga išugdė nemažą skaičių puikių pedagogų, kurie pakėlė religinio mokymo lygį Lietuvoje.

4. Moterų mokytojų seminarija. Skirta ruošti mergaičių religines mokytojas. Buvo įkurta 1930 m. ir išugdė nemažas pedagogių pajėgas. Jos auklėtinės padarė didelę įtaką Lietuvos, o vėliau ir kitų šalių jaunosios moterų kartos mokymui.

5. Telšių gimnazija. Įkurta 1927 m. Joisefo Leibo. Šios mokyklos, kurią prižiūrėjo speciali ješivos taryba, atidarymas iš pradžių tam tikruose sluoksniuose iššaukė prieššikumą. Tačiau bėgant laikui visiems pasidarė aišku, koks teisingas ir toliaregiškas buvo šis Joisefo Leibo sprendimas. Telšių gimnazija tapo svarbia ir įtakinga visos Lietuvos žydų ortodoksų dukterų švietimo įstaiga.

6. Vaikų ugdymo įstaigos. Telšių ješivos globoje buvo ir miestelio žydų vaikų ugdymo įstaigos. Jos išsiskyrė aukštu pedagoginiu lygiu ir buvo pavyzdinės visoje šalyje. Šių institucijų tarybai vadovavo Talmudo išminčius rabinas Eli Mejeris Blochas, tebūnie palaimintas jo atminimas.

Toros valstybė

Kaip matome, Telšiai buvo didelė religinių studijų valstybė, vargu ar turėjusi sau lygių pasaulyje.

Verta paminėti Joisefo Leibo Blocho įvestas naujoves ješivoje, tokias kaip pavyzdinė vidaus organizacija. Studentai buvo suskirstyti į įvairius „komitetus“, kurie tvarkė visus reikalingus dalykus ir veikė kaip savotiška savarankiška administracija. Vienas komitetas rūpinosi studentų apgyvendinimu, kitas – sveikata, trečias – ješivos biblioteka, ketvirtas – ješivos vadovų paskaitų užrašymu, penktas – pagalba neturtingiems studentams. Tai ne tik prisidėjo prie puikaus ješivos funkcionavimo, bet ir ugdė auklėtinių polinkį į bendruomeninius reikalus. Juo Telšių ješivos studentai visuomet pasižymėjo.

Domėjimasis bendruomenės reikalais Telšiuose ypač pasireiškė tuo, kad ješivos vadovai ir studentai nuo pat pradžių dalyvavo susivienijimo *Agudat Yisrael* veikloje. Faktiškai Telšių ješivos studentai įkūrė Lietuvos *Tseyre agudat Yisrael* ir *Javnės* religinio švietimo tinklą. Pačiame mieste taip pat buvo leidžiami du ortodoksų žurnalai *Ištikimasis* (hebr. *Haneeman*) ir *Žydų gyvenimas* (jid. *Dos yidishe lebn*). Jie abu buvo judėjimo *Agudat Yisrael* Lietuvos padalinio organai.

Taip pat čia reikėtų paminėti *Vaad lehafatsat tora* (hebr. *Toros skleidimo taryba*), įkurtą 1931 m. Telšiuose. Jos tikslas buvo steigti Lietuvoje „mažąsias ješivas“ ir stiprinti religinį švietimą. Telšių ješivos nariai buvo įsipareigoję kurį laiką keliauti po šalį ir populiarinti Toros mokymą. Tarybai, kuri buvo integrali ješivos dalis, šioje srityje pavyko daug nuveikti.

Tarpukariu

5690 m. chešvano mėn. 7 d. [1929 11 10] mirė Joisefas Leibas. Miesto ir ješivos pareigos perėjo jo jaunesniajam sūnui Avromui Icchokui, kuriam buvo vos 14 metų. Vyresnis sūnus Zalmenas per laidotuvių kalbą paskelbė, kad perduoda jam savo pirmagimio teisę, nes dar Joisefui Leibui gyvam esant jis buvęs tėvo dešiniąja ranka. Abu broliai, tiek vyresnis Zalmenas, tiek jaunesnis Eli Mejeris, į naująjį Telšių rabiną ir ješivos vadovą žvelgė su didele meile ir pagarba. Tokie šeimos santykiai labai prisidėjo prie Telšių kaip Toros valstybės šlovės išsaugojimo.

Avromas Icchokas Blochas, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas

Nepaisant jauno amžiaus, į Avromą Icchoką buvo žiūrima kaip į vieną iškiliausių to meto asmenybių. Dar jaunystėje jis pagarsėjo savo genialiomis savybėmis ir buvo plačiai žinomas kaip turintis greitą nuovoką ir gilų supratimą. Talmudo traktato studijų užbaigimo proga pasakė tris dienas trukusią kalbą. Buvo savo didžio tėvo vertas įpėdinis,ėjo jo pramintu keliu. Visgi jam pavyko ne tik praturtinti tėvo palikimą hagados, agados ir pasaulietinės filosofijos srityse, bet ir rasti originalų būdą reikštis kituose baruose. Jo Talmudo paskaitos pasižymėjo nepaprastu aiškumu, didžiąją jų dalį jų užrašė. Bėgant metams prisikaupė gausybė rankraščių, iš kurių buvo galima sudaryti daug knygų. Deja, didžioji dalis jo religinių tekstų interpretacijų pražuvo. Nedaugelis išsaugotų pasirodė kaip komentarų knyga, skirta Mišnos dalies *Pakenkimai* (hebr. *Nezikin*) 2-ajam ir 3-ajam skyriams ir dalies *Šventi dalykai* (hebr. *Kadashim*) 3-ajam skyriui. Jo žentų rankose liko rankraščiai dar trims knygoms – milžiniškas dvasinis lobis.

Kartu su Avromu Icchoku ješivai vadovavo jo jaunesnysis brolis rabinas Eli Mejeris, paskirtas 1928 m., ir rabinas Azrielis Rabinovičius, 1931 m. tapęs savo tėvo Chaimo įpėdiniu. Apie Azrielį reikia pasakyti, kad dar būdamas jaunas jis pagarsėjo savo fenomenaliomis žiniomis visose Toros studijų sferose. Jo Talmudo paskaitos ješivoje stebino gilia nuovoka.

Dar nuo 1927 m. ješivos prižiūrėtojo pareigas ėjo Zalmenas. Jis buvo dvasios žmogus ir pelnė studentų prielankumą savo gerumu, charakterio savybėmis ir meile žmonėms. Tuo pačiu metu jis teisėjavo Telšių bendruomenėje, o jo kaip religinio teisėjo nuosprendžiai garsėjo teisingumu. Paskutiniaisiais metais pirmojo ješivos skyriaus vadovu buvo Zalmeno žentas rabinas Isroelis Ordmanas, o prižiūrėtojo pareigas ėjo rabinas Moišė Olšvangas.

Vadovaujant aukščiau išvardytiems iškiliams asmenims ir išminčiams Telšių ješiva toliau klestėjo, o kartu su ja – ir kitos puikios jos įstaigos. Kaip ir Eliezerio bei Joisefo Leibo laikais, ji ne tik tiesiogiai mokė religinių dalykų šimtus ješivos ir jai priklausančių institucijų studentų, bet ir toliau rūpinosi Toros sklaida platesne prasme bei apskritai žydų gyvenimu. Trečiajame pasauliniame judėjimo *Agudat Yisrael* kongrese Telšių rabinas Avromas Icchokas buvo vienas svarbiausių kalbėtojų.

Holokausto metais

Telšiai bolševikų valdžioje

Dar prieš įvykstant galutiniam nacistiniam sunaikinimui Telšiai nukentėjo nuo komunistų persekiojimų. 1940 m. Rusija okupavo Lietuvą. Naujoji valdžia negalėjo pakęsti tokio religinio išsimokslinimo centro egzistavimo. 5700 m. tamuzo mėn. 27 d. [1940 08 02] komunistai ješivos vadovui liepė atiduoti pastatą sakydami, kad jo reikia psichinėmis ligomis sergančių kareivių gydymui. Kai žinia pasklido po Telšius, visi labai nuliūdo. Daugelis verkė dėl šio įsako, bet atšaukti jo buvo neįmanoma.

Paskirtą dieną ješivos studentai išnešė baldus ir knygas į paruošiamojo skyriaus pastatą. Liko tik Toros ritiniai, o su jais kaip „sargybiniai“ – studentai, kurie ten visą naktį mokėsi. Ryte atėjo bolševikų tarnautojai perimti pastato. Tuomet Eli Mejeris priėjo prie aron kodešo išimti Toros ritinių ir kartu su studentais pratrūko gaudžiai verkti. Jis pakėlė rankas į dangų ir tarė: „Viešpatie, tai – trečias kartas, kai išimu ješivos knygas. Pirmą kartą tai įvyko per didįjį Telšių gaisrą, kai dar buvo gyvas senelis. Antrą kartą – kilus Pirmajam pasauliniam karui. Dabar yra trečias kartas. Viešpatie, kiekvieną kartą turėjau garbės grąžinti jas į ješivos šventyklą, prašau, kad šią garbę suteiktum ir trečią kartą.“

Telšiuose gimęs Mendelis Hocas šalia Šventosios ješivos. Sovietmečiu ješiva buvo paversta traktorių ir kombainų angaru.

Eli Mejerio malda buvo išklausyta. Bet, kaip žinoma, tai jis padarė jau nebe Telšiuose, Lietuvoje, o Klivlande, Amerikoje. Ten jis kartu su savo svainiu rabinu Chaimu Mordche Kacu atkūrė Telšių ješivą. Tačiau iki tos dienos, kaip ir kiti ješivų vadovai, jis daug patyrė.

Telšiai taip lengvai nepasidavė bolševikų nusikaltėlių spaudimui. Iš pradžių ješiva toliau veikė paruošiamojo skyriaus pastate, o kai bolševikai pareikalavo ir šio pastato, buvo perkelta į Didžiąją miesto sinagogą. Netrukus buvo atimta ir sinagoga, bet ir tai neišgąsdino ješivos vadovų ir studentų – jie išsiskirstė po mažesnes sinagogas ir maldos namus. Bolševikai nebežinojo, kaip tvarkytis su telšišku atkaklumu, kol jiems nekilo originali mintis. Kai per Pesacho šventę studentai išsivažinėjo po namus, jie uždraudė Telšių gyventojams išnuomoti jiems savo butus, sakydami, kad šių reikią rusų kareiviams.

Ir tai nepalaužė Telšių dvasios. Ješivos vadovybė išskirstė ješivą po penkis miestelius: Telšius, Tryškius, Ylakius, Papilę ir Šiluvą. Šiems ješivos padaliniams vadovavo vyresnieji studentai. Telšių rabinas liko mieste, bet Isroelis Ordmanas ir Zalmenas Blochas nuolat patys lankė atskirus padalinius ir skaitė juose Talmudo paskaitas.

Paskutinė mokytojų seminarijos „Javné“ nuotrauka su direktoriumi Pinchesu Šneideriu po sovietų atėjimo 1940 m. Iš dešinės į kairę sėdi: Avromas Puzericas, Nochemas Levinas, Jankevas Levinas. Stovi: Erdmanas, Isroelis Erdmanas, Nosenas Škliaras, Javecas, Špitalis, Jankelevičius ir Tevjė Balšemas

Holokaustas ir kankinių mirtis

Ješiva slapta veikė iki sivano mėn. 25 d. [1941 06 20], kai vokiečiai užėmė Lietuvą ir užsimojo išnaikinti visus žydus. Penkių padalinių studentai turėjo grįžti namo ir ten žuvo kartu su savo šeimomis. Tik 16 mokinių grupei iš Tryškių pavyko kartu su rusais pabėgti Rusijon. Jie buvo tas nedaugelis Telšių ješivos išgyvenusiųjų. Rusijoje jie taip pat laikėsi kartu. Dienomis sunkiai dirbdavo, o naktimis, kiek buvo įmanoma, kartu studijuodavo Torą. Aštuoni šios grupės nariai mirė iš bado ir nuo ligų, o kiti aštuoni išsigelbėjo. Dalis jų išvyko į Izraelį, dalis šiandien gyvena Amerikoje (tarp jų – rabinai Aizikas Oizbandas ir Chaimas Šteinas; jie dirbo Viklife įsikūrusioje Telšių ješivoje).

Telšių rabinas taip pat turėjo galimybę pasitraukti į Rusiją, tačiau nenorėjo palikti savo bendruomenės. 5701 m. tamuzo mėn. 20 d. [1941 07 15] mirė kankinio mirtimi kartu su savo bendruomenės sūnumis, kitais ješivos vadovais, jos valdybos ir rabinų kolelio nariais.

Tevjė Balšemas Mano Telšių šeimyna

Labai sunku praėjus 40 metų po išvarymų ir klajonių po pasaulį pradėti rašyti prisiminimus. Ir nors atmintyje geriausiai išlikę jaunystės metai, pasakosiu nuo pradžių.

Mano senelis iš motinos pusės Isroelis Landau, tebūnie palaimintas jo atminimas, buvo iš Vieکشnių. Mokytas vyras, Toros žinovas, eruditas. Keturis kartus viešėjo Afrikoje ir tris kartus – Amerikoje. Senelė Sorė iš Vieکشnių buvo energinga moteris. Mokėjo verstis. Apgauti ją buvo labai sunku. Gulomis ant vežimų senelė išvažinėjo visus turgus. Dar labai gerai ją prisimenu. Mirė sulaukusi

garbaus amžiaus 4-ojo dešimtmečio pabaigoje. Gyveno prie turgaus aikštės, šalia mėsinės. Kaimynė iš kairės buvo Cerė Grušlovski, o kaimynai iš dešinės – Dombės. Mano motina Cilė pasakojo, kad ji turėjo 13 vaikų, bet išgyveno ne visi. Sulaukusi septintojo nuvažiavo pas rabiną, kad ją palaimintų. Nuo to laiko atžalos nemirdavo...

Beveik visi vaikai išvyko į Ameriką (prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą) ir Afriką. Moišė, Šmuelis ir Ševė įsikūrė JAV, o Aizikas ir visa mano šeima – PAR. Chajė ištekėjo už Šifų šeimos palikuonio, Telšių Šifų pusbrolio. Beilė ir mano motina Cilė liko su tėvais Telšiuose.

Esu vienintelis Joisefo Balšemo ir Cilės Landau sūnus (gimiau Vieکشniuose). Turėjau dar dvi jaunesnes seseris: Šeinelę (g. 1925 m.) ir Peicelę (g. 1928 m.). Iš visos šeimos vienintelis likau gyvas ir sukūriau savo šeimą Izraelyje. 1952 m. vedžiau Toivę Likfurman iš Lenkijos miestelio Jedlinsko. Mudu susilaukėme trijų vaikų. Vyriausioji duktė Cilė gyvena kibuce ir turi dvi mergaites. Sūnus Joisefas studijavo profesinėje mokykloje ir dabar dirba elektrotechniku. Jauniausia duktė Basia šiais metais baigs Ceitlino gimnaziją ir eis į kariuomenę.

Tėviškėje 20 metų laikėme geležies krautuvę, kurioje prekiaavome ginklais ir indais. Ji veikė Kęstučio gatvės kampe, šalia naujosios Rabinovičiaus vaistinės. Tėvas Joisefas, tebūnie palaimintas jo atminimas, buvo šaunus žmogus ir turėjo daug pažįstamų tiek tarp kairiųjų, tiek tarp dešiniųjų pažiūrų lietuvių. Teisė žydui prekiauti ginklais buvo suteikiama ne taip lengvai. Tokį leidimą turėjo tik du žydai visoje Lietuvoje: vienas jų buvo kaunietis Šutas, o kitas – mano tėvas. Jis šią koncesiją gavo tik dėl to, kad pažinojo ministrą pirmininką [sic! – *vert. past.*] Rusteiką.

Prisimenu iš vaikystės, kaip tėvas grįžo po vizito kunigų seminarijoje, – jie buvo mūsų klientai, – ir buvo apsvaigęs nuo įspūdžių, sukeltų maldos „Kol nidre“ garsų, kurią jam pianinu paskambino vyskupas. Parapijinė bažnyčia iš mūsų pirkdavo visas statybines medžiagas ir kartą per metus vyskupas ateidavo atsiskaityti.

Tėvas buvo aistringas sionistas, priklausė sionistų socialistų frakcijai. Kiekvienais metais Telšiuose dirbdavo chalucai, atvykę mokytis žemės ūkio darbų. Vieną jų, vardu Janina, vėliau sutikau Ber Ševoje. Žiemą, kiekvieną penktadienio vakarą tėvai eidavo į tokį renginį, kuris vykdavo Chvaso namuose netoli ješivos. Jame buvo keliami politiniai klausimai, o vyresni sionistai, dažniausiai advokatas Šmuelis Broidė, į juos atsakydavo.

Kaip ir derėjo Telšiams, aš įgijau religinį išsilavinimą. Baigęs mokyklą pradėjau studijuoti Didžiosios ješivos paruošiamajame skyriuje. Mano mokytojas Avneris paskyrė ješivos studentą, kuris parengė mano bar micvos kalbą. Į šią šventę atėjo visi žymūs miesto žmonės. Gyvenome antrame aukšte pas Jasiną, šalia religinės žydų mokyklos. Svetainė buvo nedidelė, tad negalėjome pakviesti daug svečių.

Čia turiu papasakoti vieną epizodą. Tėvas turėjo gerą draugą Dovydą Veiną (Peckę). Jis buvo puikus mūrininkas. Atsitiktinai sutiko jį prieš mano bar micvą, o šis ir sako: „Josele, girdėjau darysi

savo Tevkei šventę, bet manęs nepakviete. O aš tyčia ateisiu su pusbutelaičiu...” Štai tokie žydai gyveno Telšiuose. Svarbiausia buvo, kad ateitų ne pakviestieji, o nekviešti geri draugai.

Mano bičiuliai: Jehoišue Kleinas, Avromas Pazricas, Isroelis Ordmanas, Jankevas Veinas, Moišė Badas, Moišė Erdmanas (prieš karą emigravo į Ameriką), Moišė Icchokas Blechmanas, Jehoišue Kacas, Eliezeris Lapidusas, Jankevas Dombė ir pusbrolis Peisechas Icikzonas. Visus nužudė prohitleriniai žvėrys lietuviai.

Turiu prisiminti savo tetą Beilę, jos vyrą Šoelį Šneiderį ir jų vienturtę dukterį Chaję (žuvo karo pabaigoje, per Mirties maršą į Vokietiją); taip pat – dėdę Avromą Icikzoną, jo žmoną Toivę ir visus jų vaikus: Šimeną, Tevję, Peisechą, Aroną ir Pesią. Jie žuvo Šiaulių gete. Dėdė Balšemas su šeima žuvo Radviliškyje.

Kai 1940 m. pas mus į Lietuvą įžygiavo rusai, išvykau studijuoti į lietuvišką Kauno technikumą. Man pasisekė, kad birželio 20 d. grįžau vasaros atostogų į Telšius. Kitą dieną prisistačiau į rusų karinį komisariatą, nes ore jau dvelkė paraku.

Kas galėjo žinoti ar įsivaizduoti, kad rytojaus dieną, birželio 22-ąją, prasidės kruvinas karas, kuriame žus mūsų geriausi ir brangiausi artimieji. Kas galėjo pagalvoti, kad iš didelės šeimos liksiu vienintelis išgyvenęs.

Visus tuos metus po karo negalėjau nurimti ir susitaikyti su mintimi, kad mūsų Telšių aukoms nepastatytas antkapinis paminklas. Tai buvo visų likusiųjų gyvųjų pareiga – įamžinti ne tik savo šeimas, bet ir daug kitų telšiškių, po kurių nieko neliko. Ir čia, atminimo knygoje, juos apraudoti. Tegu riksmas dėl išėjusiųjų myriop skambės ausyse tų, kurie karta iš kartos skaitys šią knygą.

Chasia Gering-Goldberg

„Rovneris“

Isroelis Karaimas arba „Rovneris“ buvo viena šviesiausių Telšių figūrų. Jį vadino Rovneriu, nes jis buvo kilęs iš Rivnės (Rovno). Į Telšius atvyko Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje. Kartu su juo atkeliavo ir sūnėnas, jaunas vaikinukas vardu Hiršelis.

Jie apsistojo pas mus. Paslaptingi buvo nuomininkai. Kalbėjo tyliai. O mūsų butą pradėjo lankyti žmonės, kurie šiaip niekada neužsukdavo. Beveik visą dieną Rovneris su sūnėnu sėdėdavo namuose. Atvyko nelegaliai. Pasirodo, pas juos ateidavę žmonės rūpinosi, kaip išsiųsti Hiršelį į Rusiją, o Rovneriui padaryti pasą, kad šis galėtų legaliai likti Telšiuose.

Rovneris studijavo ješivoje. Po kelerių metų persikraustė kitur, bet mūsų niekada nepaliko. Užeidavo pažiūrėti, kaip gyvename, padėdavo mamai, kuo tik galėjo.

Išsiskyrė tuo, kad šalia studijų ješivoje dalyvavo visų labdaringų miesto institucijų veikloje: neturtingų ligonių rėmimo *Biker khoylim* (jid. *Ligonių lankymas*), neturtingų nuotakų rėmimo

Hakhnoses kale (jid. *Nuotakos ištekimas*), labdaringų svečių namų *Lines tsedek* (jid. *Labdaringas apgyvendinimas*), sveikatos apsaugos draugijos OZE ir kt. Buvo pirmas visur, kur tik prireikdavo pagalbos. Ne vaikščiodavo, o bėgdavo, nuolat skubėjo, norėjo kuo daugiau padaryti. Jo veide visuomet, net kai širdy būdavo liūdna, spindėjo plati šypsena.

Vokiečių okupacijos metais Telšiuose buvo įkurta žydų liaudies mokykla su vokiečių dėstomąja kalba. Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui ir vokiečiams pasitraukus iš Lietuvos mokykla perėjo prie jidiš kalbos. Beveik visi mokytojai buvo bundistai ir skiepijo vaikams kairuoliškas bei antireligines idėjas. Savaime suprantama, Rovneris buvo nusiteikęs prieš juos.

1921 m. Telšiuose atidaryta gimnazija ir liaudies mokykla *Javnė*. Rovneris buvo vienas jos steigėjų. Jis siekė kuo daugiau vaikų perkelti iš žydų liaudies mokyklos į *Javnę*. Mokiniai, kurių tėvai buvo griežtai religingi, tuojau perėjo. Mano sesuo Dinė ir aš buvome labai įsitraukę į liaudies mokyklą. Mums patiko mintys apie lygybę, kurių ten tiek prisiklausėme. Kad visi žmonės lygūs ir nebus turtingų ir vargšų. Be to, gimnazijoje reikėjo mokėti už mokslą, o liaudies mokykloje jis buvo nemokamas. Rovneris ateidavo mūsų agituoti, kad paliktume įstaigą, kurioje mus atplėšią nuo žydiškumo ir paversią bedievėmis. Mūsų motina Rachelė Lėja, tebūnie palaimintas jos atminimas, to irgi labai norėjo. Bet mes nesutikome netgi tada, kai Rovneris pažadėjo, kad mus mokys veltui.

Vis dėlto kartą mūsų užsispyrimas ėmė ir dingti. O nutiko štai kas.

Beveik visi Telšių žydai gyveno pagal judaizmo principus: laikėsi kašruto, nenusižengdavo šabo priesakams (ypač viešumoje). Buvo švenčiamos visos šventės. Per Jom Kipurą pasninkaudavo, per Roš Hašaną moterys eidavo į sinagogą paklausti šofaro, per Sukotą statydavo pavėsines, Pesachą taip pat švėsdavo pagal visus nurodymus. Ne visi taip elgėsi dėl religingumo. Kiti tai darė tiesiog iš įpročio ir solidarumo su bendruomene.

Per 1922 m. Pesacho šventę mokykloje buvo surengtas vakaras. Po programos publikai pasiūlė užkąsti. Ir kas gi tai buvo? Ogi beigeliai su pienu! Mes net nusipurtėme: jie valgo raugą per Pesachą? Kažkas mumyse nutrūko. Supratome, kad Rovneris buvo teisus. Daugiau jam nereikėjo agituoti... Mes tuoj patarėme mamai, kad kreiptųsi į Rovnerį. Šis atėjo, paėmė mus už rankų ir nusivedė į *Javnę*. Didelis buvo jo džiaugsmas.

Rovneris vedė merginą, vardu Estera, iš žinomos Gercovičių šeimos. Žmona padėjo vyrui visuomeninėje veikloje. Nors abu labai mylėjo vaikus, savo palikuonių nesusilaukė. Jie priėmė neturtingą mergaitę, vardu Lėja, ir augino ją kaip savo vaiką.

Rovneris buvo puikus kalbėtojas. Jis mielai atlikdavo pareigą nueiti į apipjaustymo ceremoniją ar neturtingųjų vestuves ir palinksminti publiką. Sakydavo kalbas ir džiugindavo svečius savo dainomis bei šokiais. Kiekvienam surasdavo po gerą žodį. Labai dažnai buvo siunčiamas į užsienį rinkti lėšų pradinei Talmud Toros mokyklai arba ješivai. Savo oratoriniais gebėjimais mokėjo paveikti susirinkusiuosius, jo ugningos kalbos turėjo didelį pasisekimą.

Kaip jau minėjau, Rovneris nuolat skubėjo. Tai nulėmė jo tragišką ir ankstyvą žūtį. Dėl ješivos reikalų viešėdamas užsienyje ėjo per didelę gatvę degant raudonai šviesai ir jį mirtinai sužalojo tramvajus.

Liūdna žinia netruko pasklisti po miestelį. Visi labai gedėjo... Jis buvo mylimas ir gerbiamas. Negalėjome patikėti, kad energingas ir atsidavęs gerasis Rovneris taip greitai ir tragiškai pasitraukė iš šio pasaulio.

Sorė Fur-Šlomovič

Telšių prisiminimai

Kai palikau Telšius, buvau dar visai jauna 15 metų mergina. Iki dabar prieš akis matau miestą su jo gatvėmis ir gatvelėmis, brangius žydus ir jaunimą, kurio buvo pilni plačiai išsišakojusio švietimo įstaigų tinklo pastatai. Dabar, kai prisimenu to meto Telšių žydus, mano atmintyje iškyla džiugūs ir šviesūs epizodai apie mano šeimą, aplinką, žmones, ir gelianti nostalgija atgaivina tą gyvenimą, kuris buvo ir kurio jau nebėra, kurį taip brutaliai nutraukė vokiečių ir lietuvių žudikai. Viską, kas buvo mieste, nuolatos prisiminsiu.

Telšiai – kontrastų miestas: čia veikė gausybė religinių ir pasaulietinių institucijų. Tarp jų – garsi Didžioji ješiva, kurioje studijavo virš 400 studentų iš įvairių miestų ir provincijos miestelių, taip pat ir iš užsienio. Mano laikais čia mokėsi jaunuoliai iš Vokietijos, Afrikos, Amerikos ir net Palestinos. Kai eidavai pro pastatą, jis ūždavo kaip avilys.

Iškilūs Toros žinovai atvykdavo pasigėrėti ješivoje įvestu studijavimo metodu. Labai daug jos auklėtinių vėliau tapo mokslininkais ir rabinais.

Telšiai pasižymėjo dievobaimingumu: visą dieną buvo girdėti Torą skaitantys balsai, kurie sklido tiek iš ješivos, tiek iš sinagogų. Ješivos vadovybė prižiūrėjo ir hebrajišką *Javnės* gimnaziją. Tai buvo religinė mergaičių mokykla. Joje mokėsi virš 300 mokinių iš Telšių ir kitų miestų bei gyvenviečių. Gimnazija turėjo 8 klases. Vadovybė rūpinosi, kad šioje svarbioje mokymo įstaigoje dirbtų geriausi pedagogai. Studijų programa apėmė religinius ir pasaulietinius dalykus. Kiekvieną rytą *Javnės* gimnazijos mokinės kalbėdavo ryto maldą. Viena mokinė stovėdavo priešais tribūną, o kitos kartodavo paskui ją. Po pamokų vėl sakydavo popietės ir vakaro maldas.

Natūralu, kad gaudama aukščiausio lygio religinį išsilavinimą *Javnės* gimnazijoje išaugo nuostabi žydų mokytojų karta. Savo mokiniams ji taip pat įskiepijo tikrą žydiškumą, pagarbą tėvams ir kitiems žmonėms. Ne viena šeima didžiavosi savo vaikų išsilavinimu, kurį tie įgavo *Javnės* mokytojų pedagoginio darbo dėka.

Telšių žydai mylėjo Torą ir studijavo ją garbindami Dievą. Didžiausias jų gyvenimo siekis buvo pagerinti jos suvokimą ir savo žinias, o mokymasis visų pirma reiškė viską, kas siejosi su

žydiškumu. Deja, vokiečių šėtonas sunaikino miesto žydus ir jų gyvenimą. Liko tik nedidelė saujelė, kiti žuvo kankinių mirtimi. Šie išsigelbėjęsiai gyvena Izraelyje, Jungtinėse Valstijose, Meksikoje ir kitose šalyse. Jie išsibarstę po visą pasaulį ir ten, kur dabar yra, toliau audžia auksinę Telšių giją. Su savimi jie atsivežė šio miesto dvasią ir čia įgautą kultūrinį bagažą, tebegyvena Telšių stiliumi, nors sąlygos ir galimybės dabar jau yra kitos. Jie toliau siunčia savo vaikus į hebrajiškas mokyklas, o šie jose įgyja tautinį žydišką auklėjimą.

Man Dievas dovanojo vieną sūnų, ir mes padarėme viską, kad jis gautų žydišką išsilavinimą. Jis gerai kalba jidiš ir moka melstis. Ir savo vaikams parūpino žydišką ugdymą. Jie mokėsi *Tarbut* mokykloje, o vėliau išvyko gyventi į Izraelio kibucus. Dabar tęsia studijas universitetuose. Visa tai – dėl to tikro žydiško išsilavinimo, kurį jiems suteikėme. Dėl Telšių mokymo, perduodamo iš kartos į kartą.

Telšiuose mergaitės siunčiamos į gimnaziją, o berniukai – į ješivą²⁸ **(laiškas iš Telšių)**

Iki šiol, dar vos prieš keletą savaičių, kelionė iš Klaipėdos į Telšius buvo sunki užduotis – traukiniu ji trukdavo dešimtis valandų. Bet dabar, kai iš Telšių į Kretingą nutiesta geležinkelio linija, ji užima tik kelias valandas.

Telšiuose veikia tokios pačios kultūrinės organizacijos bei įstaigos kaip ir kitose Lietuvos žydų bendruomenėse. Yra du hebrajiški vaikų darželiai, liaudies mokykla ir *Javnės* tipo gimnazija. Jose išsilavinimą įgyja visos žydų jaunimas. Gimnazija skirta mergaitėms, tačiau pakankamai pasirūpinta ir berniukų žiniomis bei jų galimybėmis mokytis pasaulietinių dalykų. Dauguma jų eina į garsios Didžiosios ješivos paruošiamąjį skyrių. Jeigu hebrajų poetas Jehuda Leibas Gordonas dabar pamatytų savuosius Telšius, – čia jis dirbo rusų kalbos mokytoju, – nustebtų dėl tokio pasirinkimo ir supasaulėjimo, įvykusio per kelias kartas. Žinoma, jis kitoniškai apdainuotų ir žydų merginą: būtent kaip tokią, kuri turi pirmenybę mokytis pasaulietinių dalykų ir tokią pačią teisę studijuoti religinius. Mieste veikia draugija *Benot Yaakov* (hebr. *Jokūbo dukterys*) – atrodo, jos narės Bibliją ir komentarus recituoja ne blogiau negu savuosiuose rateliuose vyrai.

Miestelyje yra tokios institucijos kaip žydų sveikatos apsaugos draugija OZE, neturtingų ligonių rėmimo draugija *Biker khaylim*, labdaringa draugija *Gmiles khesed* (jid. *Geradarystė*), Liaudies bankas, susivienijimai *Makabi*, *Brit Trumpeldor* (hebr. *Trumpeldoro sąjunga*), *Hashomer hatsair* (hebr. *Jaunasis sargybinis*), taip pat visų pakraipų sionistinės partijos. Įdomu pastebėti, kad, skirtingai negu kituose miestuose, kuriuose „sionistas“ reiškia veikėją, užsiimančią sionizmo judėjimo reikalais,

---

²⁸ *Morgn-post*, 1933.1.3.

čia sionistu, visai kaip ankstyvuojų šio sąjūdžio atsiradimo periodu, laikomas žmogus, tiesiog simpatizuojantis sionistinėms idėjomis.

Mieste labai stipriai jaučiama ješivos įtaka. Griežtai laikomasi šabo – per jį verčiau neinama ir į kiną. Žmonės pamaldesni negu kitur. Taip pat gyvas paprotys studijuoti. Skirtingų kryptių sionistai diskutuoja tarpusavyje kaip „mokslininkai“, – aštriai, ne paviršutiniškai, parodydami ne tik savo, bet ir priešininko ideologijos išmanymą. O dėl pragyvenimo? Kaip visur, taip ir čia žydai dejuoja, kad sunkūs laikai.

Pera Levinzon-Sofer **Praėjusių laikų fragmentai**

Dar šiandien prieš akis matau Telšių miestelį, kuriame gimiau, užaugau ir praleidau savo geriausius metus. Deja, žydiško gyvenimo neliko nė pėdsako, o laikui bėgant viskas pasimiršta.

Atsimenu, kaip būdama vaikas lankydavau mokyklą, kuri stovėjo priešais *Javnę*. Gatvės tuo metu dar buvo negrįstos. Pavasarį ir rudenį čia telkšodavo balos, klampodavome per jas eidami į pamokas.

Mūsų mokytojas Raceris, nuostabus pedagogas ir didelis pedantas, reikalaudavo švaros. Prisimenu, kad prieš įžengdami į mokyklą valydavomės batus...

„Kareiviška“ sinagoga (jid. *Jevonišer besmedreš*) taip buvo praminta dėl to, kad prieš karo tarnybą čia ištikimybę carui prisiekdavo žydų kareiviai. Tuo metu kareivį jidiš kalba vadino „jovn“. Šalia sinagogos buvo rekrūtų priėmimo punktas, ten jiems tikrindavo sveikatą.

Mergaitės mokydavosi nuo 12 val. iki 15 val., nes priešpiet vykdavo pamokos berniukams. Jau tada, būdami maži vaikai, jautėme, kaip sunku būti žydu. Matėme tėvų skausmą, kai jie turėdavo atsisveikinti su savo sūnumis, išsinešančiais tarnauti carui...

Kiek pamenu, žymesnės miestelio žydų šeimos buvo Neimarkai, Valperai, Naftalinai, felčeris Šeras, Rostovskiai. Deja, beveik niekas iš jų neišgyveno. Naudodamasi proga, noriu juos bent paminėti, kad nebūtų pamiršti.

Dar atsimenu tą savo vaikystės dieną, kai mirė Telšių rabinas Eliezeris Gordonas. Miestelį buvo apėmęs didelis gedulas. Telšiškiai labai liūdėjo, visi atėjo į laidotuves palydėti amžinon kelionėn didį ir labai mylimą rabiną.

Mūsų namuose susirinko daug kaimynų ir gerų draugų. Kiekvienas kalbėjo apie didelį praradimą, ištikusį Telšių žydus, rodė, saulė būtų užgesusi danguje.

Tėvas buvo mėsininkas. Pusbroliai ir geri draugai taip pat vertėsi šiuo verslu. Tuo metu tai buvo sunkus užsiėmimas. Mėsininkas pats turėjo eiti į kaimą pirkti gyvulių. Tėvas ne vieną dieną

praleisdavo kaimiškose vietovėse, toli nuo namų, nes nerasdavo įsigyti to, ko ieškojo. Daug kartų jam teko pėsčiomis klampoti užsnigtais keliais, bristi per balas, susidurti su mirtiniais pavojais. Šeima gerokai nerimavo. Žinojome apie atvejus, kai banditai buvo pakeliui užpuolę pavienius žydus, juos apiplėšę, o vėliau nužudę.

Tėvui laimingai grįžus reikėdavo sukalbėti maldą, kad skerdimas būtų košerinis. Sunkus buvo mėsaininko verslas. Užtat, kai ateidavo šabas, tėvas, kaip ir kiti miestelio žydai, nusimesdavo nuo savęs darbų naštą. Kasdienius rūpesčius pamiršdavo. Tai buvo ramybės diena, rodės, Šechina²⁹ ilsisi ant nusiplūkusių žmonių pečių.

1906 m. miestelyje netikėtai kilo didelis gaisras. Sudegė beveik visi namai. Žydai liko be pastogės. Tuo metu susikūrė paramos komitetas, siekiantis jiems padėti atstatyti trobesius. Prie šios veiklos daug prisidėjo vaistininkas Geltneris. Jis planavo miesto atstatymą, buvo didelis žydų draugas ir nuoširdus krikščionis. Tačiau jo vaikai nacių laikais dalyvavo žydų žudynėse.

Vėliau, kai baigiau mokytis, išvykau iš miesto ir dirbau provincijoje. Didžioji mano šeimos dalis liko Telšiuose ir žuvo kartu su kitais vietiniais žydais. Iš visos plačios giminės su gyvenimu atsisveikino 68 šeimos nariai. Du mano vaikai, Rūta (6 m.) ir Sima (9 m.), buvo nuo manęs atplėšti ir žuvo per 1943 m. lapkričio 5 d. akciją Šiaulių gete.

Tebūnie pagerbtas šventas jų atminimas.

Griša Volpertas, tebūnie palaimintas jo atminimas

Išsiųsti į tolimąjį Sibirą

1941 m. birželio 14 d. atėjo NKVD ir suėmė visą mūsų šeimą: žmoną Chaję su dviem mažomis mūsų dukrytėmis ir mane. Vyresniajai dukrai Genjei buvo 11, o Miri – vos 7 metukai. Mus uždarė į krovinius vagonus ir išsiuntė į Sibirą.

Buvau apkaltintas valdžios pavoju „nusikaltimu“: jaunystėje dirbau sionistinei organizacijai, tai reiškia, buvau sionistų veikėjas, taigi – komunizmo, Sovietų Sąjungos ir liaudies priešas.

Geležinkelio stotyje niekam neleido su mumis kalbėtis ir tuojau išskyrė. Moteris nukreipė į specialų vagoną, o mane – į vyrų.

Sibire iš pradžių dirbau miško darbininku. Pagal tenykštį įstatymą, kol termometro stulpelis nepasiekdavo 40 laipsnių šalčio, dirbti miške buvo privaloma. Po darbo likdavome barakuose. Maitinimas buvo 400 g duonos ir virintas vanduo. Daugelis galvojo, kad labiau pasisotins, jeigu gers daugiau vandens. Dėl to nemažai kam sunegalavo tulžis.

---

²⁹ Šechina – žydų religijoje Dievo artumas, buvimas su Izraelio tauta. *Vert. past.*

Lageryje gyvenau su kitais dviem ištreimtais Telšių žydais: Joseliu ir Gavrieliu Zaksais. Palyginus su jais buvau silpnas žmogus. O ten ir stiprieji nusibaigdavo po poros mėnesių.

Taip tęsėsi dvejus su puse metų. Galvojau, mirsiu nuo sunkaus darbo. Kartą, kai labai pavargęs ėjau iš miško ir vos bepavilkau kojas, sutikau Ukmergės žydą Určiką Kultusą. Tas pasakė, kad 8 valandą vakaro mane kviečia vyriausiasis gydytojas. Kai pas jį užėjau, šis pasiteiravo apie orą. Atsakiau jam garsiomis Puškino eilėmis:

*Vėtra, gedulu aptraukus,
Drasko dangų į dalis;
Čia kaip vilkas girioj kaukia,
Čia jau šliurpia kaip bamblys...*³⁰

Gydytojui tai labai patiko ir jis tarė: „Liksi ligoninėje, kol atgausi jėgas.“ Vėliau jis mane paskyrė eiti „Krasnojarsko krašto gyvenvietės nr. 7“ vyriausiojo sanitaro pareigas.

Neturėjau jokio supratimo, kur buvo išsiųsti mano žmona ir vaikai. Milžiniškoje Rusijoje, o ir atsižvelgiant į mūsų tremties sąlygas, apie tai buvo neįmanoma net galvoti. Tačiau pasaulyje vis dar nutinka stebuklą. Paaiškėjo, kad mano šeima atsidūrė Komijoje, kaip ir aš. T. y. tame pačiame trėmimų rajone.

Kartą prie manęs priėjo lietuvis Andrauskas, kirpėjas iš Plungės, ir parodė kortelę nuo vyresnėlės dukters Genjės. Galima įsivaizduoti mano džiaugsmą! Kortelės jau nebegalėjau perskaityti, nes akis užplūdo ašaros.

Ją man perskaitė kitas žydas, taip pat pavarde Volpertas, iš Kėdainių. Nuo tada, kai sužinojau, kad esu netoli savo šeimos, mano kančios smarkiai palengvėjo, ir gyvenimas tapo linksmesnis. Turėjau tik vieną viltį – kuo greičiau su ja susitikti.

Iš pradžių daug tremtinių, – lietuvių, latvių, estų ir žydų, – mirė iš bado ir nuo distrofijos. Kartą ėjau atnešti ligoniams vandens (kaip sanitaras dėvėjau baltą chalata) ir, eidamas pro didelę duobę, išgirdau melodiją, lyg kas progiesmiu skaitytų Talmudą. Ar tai sapnas? Negalėjau suprasti, iš kur čia, atokiame užkampyje, galėjo sklisti toks garsas.

Sustojau, norėjau geriau įsiklausyti – kažkas tikrai niūniavo žydišką melodiją. Haliucinacija? Žengiau keletą žingsnių link duobės. Ir ką gi pamačiau? Ten sėdėjo du vyresni žydai su Talmudu rankose. Išvydę mane, smarkiai išsigando ir suvirpėjo iš siaubo: vyras baltu chalatu, turbūt vienas tarnautojų. Bet aš juos greitai nuraminau, sušukęs: „Balsas kaip Jokūbo.“³¹ Ir tiedu išsižiojo iš nuostabos, pravirko iš džiaugsmo. Viskas baigėsi tuo, kad prisėdau prie jų ir ilgai kartu verkėme.

Vieną dieną mane pasikvietė gydytojas ir pasiūlė tapti kaimyninio moterų lagerio vyriusiuoju sanitaru. Bet aš atsisakiau, nenorėjau pasirodyti, kad imuosi kiekvieno darbo. Tačiau kitą kartą sutikau

³⁰ Aleksandras Puškinas, „Žiemos vakaras“. *Vertė Sigita Gedė*.

³¹ Pr 27, 22. *Vert. past.*

eiti sanitaro pareigas kriminalinių nusikaltėlių stovykloje. Tai buvo jau mano paskutinis trėmimas dėl ypatingų priežasčių. Pats savaime jis atrodė kaip stebuklas.

O nutiko štai kas:

Kriminalinių nusikaltėlių lagerio tyrėjas sykį netikėtai paklausė:

– Kodėl tu Sibire? Esi buržujus ar sionistas?

– Taip, – atsakiau jam. – Mano tėvai buvo turtingi žmonės. Ir kodėl gi mes, žydai, negalėtume turėti savo žemės? Žemės, iš kurios buvome išvaryti prieš du tūkstančius metų? Juk ir tu myli savo „motinėlą Rusiją“...

Tyrėjas pažvelgė į mane nustebęs:

– Pirmą kartą matau, kad žydas saktų man tiesą.

Istorija baigėsi netikėtai. Kitą dieną jis vėl atėjo pas mane ir pasiteiravo:

– Kokia pavardė?

– Volpertas, – atsakiau.

– Jeigu taip, – pratarė tyrėjas, – veltui čia sėdi. Pagal dokumentus reikėjo suimti Volpertienę... Galiu tuojau tave paleisti. Bet dabar karo metas. Jeigu išeisi iš lagerio, būsi mobilizuotas į armiją ir išsiųstas į frontą. Taigi, kol baigsis karas, patariu likti čia.

Žinoma, aš jo paklausiau. Laisvu laiku kartodavau psalmes, kiek tik jų prisiminiau. Savo širdies skausmą išliedavau Viešpačiui. Tikėjau, kad Dievas padės sulaukti išsigelbėjimo. Taip ir įvyko.

Mano svainis Blatas ir jo žmona gydytoja Blat gerai pažinojo bolševistinės Lietuvos prezidentą Paleckį. 1946 m. pabaigoje jo dėka buvome išlaisvinti ir grįžome į Telšius.

Čia dar sutikau keletą jaunų žydų mergaičių ir pasiligojusių moterų. Iš Rusijos grįžo Refoelis Hocas, Moišės Hoco sūnus. Jo tėvas visą gyvenimą sionistų maldos namuose mokė Talmudo.

Negalėjome gyventi ant žydiškų Telšių griuvėsių. Išbandžiau įvairius būdus, kaip ištrūkti iš komunistų gniaužtų. Man ir mano šeimai tai pavyko tik 1956 m. Išvažiavome į Izraelį.

Zalmenas Levi (Johanesburgas)

Prisiminimų skyrelis

Nesu telšiškis. Gimiau Plungės miestelyje, 28 km nuo Telšių, arčiau rytinės Prūsijos sienos. Plungė buvo didesnė negu Telšiai, čia gyveno apie 500 žydų šeimų, buvo daugiau jaunimo. Tačiau su Telšiais jos lyginti neįmanoma. Šieji garsėjo savo ješiva, švietimo įstaigomis, hebrajiška mergaičių gimnazija, specialiomis berniukų ir mergaičių mokytojų seminarijomis.

Telšiai buvo žydiško pasaulio simbolis ir viršūnė. Nenuostabu, kad šiandien „Telšių ješiva“ veikia Amerikoje ir Izraelyje. Aš asmeniškai šio miesto niekada nepamiršiu, ten praleidau savo

jaunystės metus. Po bar micvos iki 16 metų mokiausi Plungės mažojoje ješivoje. Jai vadovavo žinomas talmudistas Joisefas Šachnovičius. Tuoju po to kartu su dar keliais jaunais vaikinukais išvykau į Telšių ješivą. Ten patekau į paruošiamojo skyriaus 4 klasę, po metų – į baigiamąją. Tada dar nesupratau, ką man reiškia Telšiai, kokią įtaką padarys šis miestas.

1923 m. išvykau į Panevėžio ješivą. Tik praleidęs ten keletą semestrų pajutau, kas tai yra. 1924 m. grįžau atgal ir buvau priimtas į antrą skyrių. Bet tuo metu Lietuvoje jau pūtė nauji vėjai. Pradėjo vyrauti pasaulietiško siekiai. Diena iš dienos augo sionizmo judėjimas, daugelyje Lietuvos miestų ir miestelių atsirado platus švietimo įstaigų tinklas: hebrajų ir jidiš liaudies mokyklos, progimnazijos, mokytojų seminarijos, bibliotekos. Visa tai darė stiprų poveikį daliai ješivos studentų.

Jei jau prabilome apie bibliotekas, prisimenu vieną įdomų epizodą. Ketvirtos skyriaus studentas iš Plungės ir aš sugalvojome įkurti Telšiuose tokią biblioteką, kurioje ješivos žmonės turėtų galimybę paskaityti knygų, atitinkančių šios religinės mokyklos dvasią. T. y. visai kitokią negu tos, kurios priklausė sionistinei ar kairiųjų stovykloms. Išorinis pasaulis šaukė ir viliojo. Vieną dieną Telšių rabinas Joisefas Leibas Blochas, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas, – jis taip pat buvo ješivos studijų vadovas ir kartą per savaitę vedavo Talmudo pamoką, – pasikvietė mus į namus ir pasakė: „Mane pasiekė žinia, kad ketinate atidaryti Telšiuose biblioteką. Ką tai reiškia? Ar gali būti? Maitinti mūsų ješivos studentus ir kitus religingus žmones bedieviškumu, klaidatikyste!“...

Mes tai kategoriškai paneigėme. Ne, atvirkščiai. Į biblioteką norėjome imti tik griežtai religinio turinio knygas ir žurnalus. Pavyzdžiui, profesoriaus Natano Birnbaumo ir Hilelio Ceitlino darbus. Pastarasis tuo metu jau buvo pagarsėjęs Lenkijos žydų spaudoje savo religinę sąmonę žadinančiais pasisakymais, nukreiptais prieš laisvamanišką sionistų ir kairiųjų pasaulėžiūrą.

– Ne, – atsakė Joisefas Leibas Blochas. – Į savo tarpą neturime įsileisti net tokių žmonių kaip Birnbaumas ir Ceitlinas.... Šiandien jie, anot Blocho, esti labai puikūs žydai, rašantys apie religinio mokymo ir tikėjimo stiprinimą. Tačiau jie tai daro ir yra tikintys tik dėl to, kad juos dabar taip įpareigoja jų protas. O kas bus, jei poryt jie sumąstys kitaip? Mums reikia tikinčių be dvejonų ir svarstymų... Aš to tikrai neleisiu...

Savaime suprantama, mūsų planas neišdegė. Tačiau mane jau įsidėmėjo. Kiekvienas mano žingsnis buvo stebimas.

Kitas epizodas:

Telšiuose vyko žydų tautinio fondo *Keren kayemet le yisrael* (hebr. *Žydų tautos išlikimo fondas*) apskrities konferencija. Mano tėvas, tsiilsi jis ramybėje, buvo Plungės delegacijoje. Vakare išėjau pasimatyti su juo į Eljaševo viešbutį, kuriame ir buvo rengiama konferencija. Vyriausiasis jos pranešėjas buvo Šmuelis Gacas (šiandien gyvena Bolivijoje).

Kitą dieną po konferencijos vėl buvau pakviestas ir man pasakyta, kad esu nepageidaujamas Telšių ar bet kokioje kitoje Lietuvos ješivoje. Tai lėmė, kad atitolau nuo judaizmo principų. Pradėjau

skaityti švietėjišką literatūrą, kuri tuo metu Rusijoje buvo labai populiari: ypač Abraomą Mapu, Perecą Smolenskiną, Mordechajaus Zeevo Fojerbacho *Kurlink* (hebr. *Lean*) ir kt. Bet niekada nepamiršiu Telšių ir tenykštės ješivos. Atmintyje šmėžuoja Talmudo išminčius Joisefas Leibas Blochas, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas, jo sūnus Icchokas, iškilus ir gilus mokslininkas, vadovavęs žemesniems ješivos skyriams. Taip pat – kitas jo sūnus Elijohu Mejeris ir Zalmenas, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas (Elijohu Mejeris mirė Amerikoje, ten toliau vadovavo Telšių ješivai), žentai Avneris Oklanskis ir Mordchė Vesleris, vedę Talmudo paskaitas kolektyje.

Įdomi asmenybė buvo kitas to meto ješivos vadovas didelis išminčius Chaimas Rabinovičius. Jo sūnus – jaunas genijus Azrielis.

Prieš akis iškyla prisiminimai apie garabų aštraus proto mokslininką Motelį Pagrimanskį iš Tauragės. Taip pat labai įžvalgų jo vyresnį brolį Joselį Mezgalį iš mažyčio Nevarėnų miestelio ir daugybę, daugybę kitų.

Jeigu ne baisūs kataklizmai, šie sumanūs žmonės būtų tapę didžiais žydų religinio pasaulio mokslininkais. Telšiuose veikė viena svarbiausių ješivų. Pirmieji jos vadovai – Talmudo išminčiai Šimenas Breiniškeris ir Eliezeris Gordonas, Joisefo Leibo Blocho uošvis.

Trečiajame dešimtmetyje Telšiuose gyveno jaunuoliai iš visų pasaulio kampelių. Miesto ješivoje studijavo ir pasaulinio garso jidiš ir hebrajų žurnalistas, žinomas laikraščio *Maariv* (hebr. *Vakaro laikraštis*) redaktorius Ezrielis Karlebachas.

Telšiai! Miestelis įeis į žydų istoriją kaip viena svarbiausių studijų vietų. Garsus hebrajų poetas Ch. N. Bialikas teisingai pastebėjo: „Čia formuojama tautos siela.“ Tai buvo pasakyta apie visas mažų Lietuvos, Baltarusijos, Lenkijos miestelių ješivas, tokias kaip Valažino, Myriaus, Klecko, Naugarduko, Lomžos, Vilijampolės, Panevėžio.

Tebūnie palaimintas jų atminimas!

Jankevas Zlotnikas (Johanesburgas)

Buvę Telšiai

Savo išvaizda ir dydžiu Telšiai galbūt nesiskyrė nuo kitų Lietuvos miestelių. Tačiau kokybine prasme užėmė svarbią vietą ir vaidino milžinišką vaidmenį žydų gyvenime ne tik Lietuvoje, bet ir už jos ribų. Telšiuose veikė garsioji ješiva, buvusi dvasiniu Europos žydų centru. Ji čia pritraukė daug jaunuolių – šie atvykdavo studijuoti iš Rusijos gilumos, Vokietijos ir net Amerikos.

Vienas ješivos vadovų ir įkūrėjų buvo žinomas Telšių rabinas ir Talmudo išminčius Eliezeris Gordonas. Jį mėgo ir vertino visi žydų gyventojai. Po jo mirties 1910 m. Londone beveik kiekvienuose žydiškuose namuose ant sienos kabėjo jo fotografija.

Mano laikais ješivoje studijavo apie 300 jaunų vaikų. Didelė dalis buvo kilę iš vargingų šeimų ir kiekvieną dieną turėjo maitintis vis kituose namuose (jid. *esn teg*). Tačiau skurdas nesulaikė jų nuo studijų. Apie juos buvo sakoma: „Valgysi duonos kąsnį, vandens gurkšniu užgerdamas, – štai Toros kelias.“

Ješivos durys buvo atviros visą parą, ten nuolat sėdėjo jaunuoliai ir užsidegę studijavo. Talentingiausi ir stropiausi mokydavosi ilgomis žiemos naktimis. Tai buvo tokie tipažai, kokius Bialikas apdainavo savo eilėraštyje „Hamatmid“ (hebr. „Uolus Talmudo studentas“).

Vėliau, po Pirmojo pasaulinio karo, šalia ješivos atsirado daugiau švietimo įstaigų, skirtų religingam tradiciniam jaunimui. Jose, be religijos ir Talmudo, mokytasi ir pasaulietinių dalykų. Atskirai berniukams ir mergaitėms įkurta *Javnės* mokytojų seminarija. Taip pat atidaryta aštuonklasė *Javnės* gimnazija mergaitėms ir *Javnės* liaudies mokykla.

Po Pirmojo pasaulinio karo suaktyvėjo ir nereliginga aplinka: sionistai ir bundistai labiau vystė savo veiklą, organizavo įvairius kursus, rengė paskaitas literatūrinėmis, politinėmis temomis ir t.t.

O kai viskas suklestėjo, atėjo baisioji Katastrofa.

Kol gyvas būsiu, Telšiai liks įrašyti mano širdyje.

Nechemjė Endlinas, tebūnie palaimintas jo atminimas

Telšių „švietimo namuose“³²

... Po ilgos ir sunkios kelionės du mėnesius pailsėjęs pas močiutę Kvėdarnoje buvau išsiųstas mokytis į Telšius. Tuo metu man buvo 11 metų. Mane priėmė į antrą „švietimo namų“ (hebr. bet hachinuch) klasę. Tai buvo religinė penkių klasių mokykla, kurioje, be Toros, buvo dėstomi ir pasaulietiniai dalykai. Ji rengė paruošiamajam ješivos skyriui – šiame buvo keturios klasės ir baigiamasis skyrius. Iš pastarojo patekdavai į pirmą ješivos skyrių.

Iš pradžių man buvo labai sunku, nes silpnai mokėjau jidiš kalbą. Ją pavyko išmokti per du mėnesius Kvėdarnoje. Visi mokiniai juokėsi iš mano jidiš. Vėliau jau ją įvaldžiau, o mokslo metų pabaigoje netgi gavau pagyrimo raštą ir iš antros klasės buvau iš karto perkeltas į ketvirtą. Ją taip pat baigiau su pagyrimu, buvau pripažintas geriausiu „švietimo namų“ mokiniu ir perėjau į ješivos paruošiamąjį skyrių antrą klasę.

„Švietimo namų“ studijų vadovas buvo ketvirto ješivos kurso studentas Leibė Polivnikas. Jo brolis Moišė Polivnikas mokė Talmudo. Sekretoriaus pareigas ėjo Icchokas Jofė, irgi ketvirto ješivos kurso studentas. Šimenas Moišė dėstė Penkiaknygę. Moišė Fridmanas supažindino su Biblija.

---

³² Iš knygos „*Oyf di vegn fun partizaner-kampf*“, *hotsaat vaad hapartizanim vehamakhteret migeto Kovna*, Tel Aviv, 1980.

Skaičiavimo mokė Blumė Švarc (Arčiko Švarco duktė). Hebrajų kalbos mokytojas buvo Joisefas Rabinovičius (rabino Chaimo Rabinovičiaus sūnus), taip pat studijavęs ketvirtame ješivos kurse. Mokytoja Šocė Talpis buvo atsakinga už mūsų geografijos, gamtos mokslų ir istorijos žinias. Lietuvių kalbą dėstė Burba.

Tokia buvo Telšių „švietimo namų“ vadovybė ir mokytojų personalas. Išskyrus mokytoją Burbą, visi buvo griežtai religingi. Savaime suprantama, mokiniai ugdyti religine dvasia. Mane, kaip ir kitus šioje įstaigoje besimokiusius vaikus, labai paveikė čia vyravusi bendra atmosfera. Buvau fanatiškai dievobaimingas ir netgi nešiojau peisus. Turiu pabrėžti, kad šioje mokykloje gavau visų savo žinių pagrindus.

Telšiai buvo miestas, kuriame viešpatavo rabino dinastija. Rabinas Joisefas Leibas Blochas ne tik vadovavo ješivos studijoms, bet ir buvo ješivos galva. Ješivos vadovo pareigas ėjo ir jo vidurinysis sūnus Icchokas Blochas. Vyriausiasis sūnus buvo ješivos kasininkas ir sekretorius. Žentas Avneris Oklanskis vadovavo ješivos paruošiamojo skyriaus studijoms. Kitas žentas Vesleris – kolelio studijoms. Žentas Motelis Kacas vykdavo į Ameriką rinkti lėšų ješivai ir kitoms Telšių religinėms institucijoms.

Kitas ješivos vadovas buvo Chaimas Rabinovičius, po to – jo sūnus Azrielis Rabinovičius. Abu – dideli mokslininkai, pasižymėję aštriu protu ir Talmudo išmanymu. Išvystė specialius mokymo metodus ir žinojo, kaip lavinti jaunas ješivos studentų sielas. Buvo labai vertinami savo mokinių ir ne tik jų. Visi juos didžiai gerbė.

Telšiai išsiskyrė plačiu švietimo institucijų tinklu. Čia veikė *Javnės* mergaičių gimnazija, berniukų ir mergaičių mokytojų seminarijos. Jas taip pat globojo rabino dinastija. *Javnės* gimnazijos studijoms vadovavo garbus žydas Holcbergas. Abu jo sūnūs, dvynukai Joisefas ir Beno, kartu su manimi mokėsi paruošiamajame ješivos skyriuje. Jauniausias Telšių rabino sūnus Eljohu Mejeris Blochas buvo turtingos klaipėdiškių Kaplanų šeimos žentas.

„Švietimo namų“, *Javnės* gimnazijos, mokytojų seminarijų mokiniai suvažiuodavo iš įvairių Lietuvos miestų ir miestelių. Jaunuoliai plūsdavo į Telšius studijuoti Toros ir gauti pasaulietinį išsilavinimą. Miestas buvo pripildytas šimtais jaunų žmonių pačiame jėgų žydėjime. Buvo galima matyti, kaip jie veržiasi į mokymosi įstaigas. Visi troško Toros žinių ir studijavo su dideliu užsidegimu. Tad nenuostabu, kad Telšių dinastijos įtaka pasklido po visą Lietuvą. Čionykščio švietimo pobūdis pasižymėjo ortodoksiškumu. Tokie buvo ir broliai Motelis ir Joisefas Pogremanskiai iš Tauragės, Icchokas ir Moišė Jofės iš Kvėdarnos, Chaimas Rozinas iš to paties miestelio, broliai Pinchasas ir Efroimas Helfantai iš Telšių, broliai Ordmanai iš Šiaulių, Bambergeris iš Kisingeno, Chaimas Vigderis ir Chaimas Bakšponas iš Kiolno, Nachmenas Hiršovičius iš Virbalio ir daugelis kitų...

Tiesiai priešais „švietimo namus“ stovėjo Rivkės Javšic namai ir krautuvė. Ten bėgdavau nusipirkti saldumynų. Ir ne tik dėl jų. Labai jau man norėjosi, kad saldumynus parduotų ne kas kitas, o vidurinioji Javšic duktė Mašė. Daug vėliau ji tapo mano gyvenimo palydove. Mašė baigė Telšių *Javnės* gimnaziją.

Telšiuose susidūriau su rabino Avnerio Oklanskio auklėjimo metodais. Jis netruko pastebėti, kad aš pasikeičiau. Visų pirma, nebeliko mano peisų... Negana to, ėmiau elgtis netinkamai, akiplėšiškai... Tapau „visai ne toks, koks buvau anksčiau“... Rabinas nusprendė mane sutramdyti ir tai daryti sistemingai. Man paskirta kontrolė, kiekvienas mano žingsnis buvo stebimas. Tik man pavedamos sunkiausios Talmudo vietos, sudėtingiausios temos. Tas pats buvo ir su religine teise.

Savaime suprantama, visą laiką nesėdėjau ir nestudijavau. Pas mane ateidavo draugai, mes linksmindavomės, rūkydavome cigaretes. Rabinas mane vėl pričiupo ir apkaltino, kad viską suorganizavau... Pagrasino, kad per artimiausią patikrinimą mane sukirs ir neleis pereiti į pirmą ješivos klasę.

Grasinimą priėmiau rimtai. Buvau tikras, kad jį įvykdys. Kad išvengčiau paties blogiausio, per keletą dienų ir naktų gerai pasiruošiau. Ir štai į patikrinimą atėjo rabinas su palyda. Tai buvo baigiamieji egzaminai prieš patenkant į ješivą. Rabinas uždavė keletą klausimų ir pažadėjo: kas į juos teisingai atsakys, bus atleistas nuo tolesnių klausimų ir priimtas.

Greitai pakėliau ranką ir atsakiau į visus jo klausimus, nurodydamas šaltinius. Netgi Talmudo puslapius, kuriuose jie yra. Rabinui patiko mano atsakymai ir jis tarė: „Puikiai.“ Tada paprašė manęs išeiti iš egzamino. Bet jo žentas Avneris Oklanskis pasilenkė prie jo ir, rodydamas į mane, kažką pašnibždėjo į ausį. Tik rabinas nekreipė į tai dėmesio ir laikėsi ankstesnio sprendimo.

Kitą dieną buvau pas jį pakviestas. Ilgai su manimi kalbėjosi, norėdamas taip paveikti, kad atgailaučiau ir liaučiausi „laisvai“ elgtis... Turėdamas galvoje, kad viskas bus perduota tėvui, prižadėjau jam būti „geru ir dievobaimingu“... Neįsivaizdavau, kad būsiu sekamas ir ješivoje. Rezultatas buvo toks, kad mane iš jos išmetė...

Tuo metu, kai mokiausi Telšiuose, mano broliai Borisas ir Natanas emigravo į Pietų Afriką. Nuo manęs tai buvo nuslėpta. Šią žinią sužinojau tik iš pakeliui jų išsiųsto pašto atviruko. Jame jie pranešė, kad tėvai uždraudė su manimi atsisveikinti, todėl jie tai darą tokiu būdu...

Kai pašalintas iš Telšių ješivos grįžau namo, tėvo kantrybė dar pasibaigusi nebuvo. Jis nusprendė išbandyti visus būdus, kad galėčiau tęsti studijas. Pats nuvežė mane į Vilijampolę, garsėjusią savo Didžiąja ješiva. Atvykome pas jos vadovą rabiną Aiziką Šerą į namus. Jis buvo vyresnis tėvo draugas dar iš anų ješivos laikų.

Reizelė Šochet (Šif)

Telšiškiečiai, kurie iki šiol gyvi mūsų atmintyje

Telšiai, mūsų gimtinė. Deja, jau labai retai beišgirstame savo miesto vardą. O kai atsimename jį ir jo žmones, suvirpa širdis. Ten, senojoje gimtinėje, sugėrėme gaivų gražiosios gamtos, kuria buvo apdovanoti Telšiai, aromatą. Šiame Dievo palaimintame kampelyje šimtmečiais kūrėsi tradicinis religijos ir papročių žinovų bei paprastų dirbančių žmonių gyvenimas. Norisi pasivaikščioti po miestą, jo gatves, eiti iš namų į namus ir stebėti jau užmirštus žmones, kurie vis dar gyvi mūsų širdyse.

*

Telšiuose gyveno mūsų dėdės Urijo sūnus Šmuelis Šifas. Jo paties jau nebebuvo, bet čia liko keturi jo sūnūs, visi labai gabūs vaikai. Vyresnis buvo jau vedęs. Jis dažnai aplankydavo mūsų šeimą. Rasdavome su juo bendrą kalbą.

Telšiuose gyveno ir Helfandų šeima. Jie turėjo tris sūnus ir dukrą Sorę Lėją. Gera pažinojau vyriausiąjį sūnų ir jo šeimą. Jis buvo Ylakių rabino Šmuelio Jankevo Rabinovičiaus žentas. Užėmė svarbias pareigas Telšių ješivos paruošiamajame skyriuje, buvo atsidavęs bendruomenės veikėjas, važinėjo po įvairius Lietuvos miestus ir miestelius rinkdamas lėšas šio skyriaus pastatui. Jo brolis Efroimas dirbo ješivoje sekretoriumi. Kitam broliui pasisekė, kad per Holokaustą buvo išvykęs į Ameriką. Duktė mokytojavo *Javnės* gimnazijoje.

Giminės iš motinos pusės buvo Lazario ir Sonjos Rostovskių šeima. Tuo metu tėvai įkūrė ir rėmė chederį, skirtą berniukams, besimokiusiems „švietimo namuose“. Rostovskių svainis buvo Nochemas Zaksas. Jis turėjo vyresnę dukterį. Jų žentai – Alteris Vitinas ir Levinas (Žydų liaudies banko direktorius). Jauniausias žentas – Dovydas Zivas, aktyvus bendruomenės veikėjas. Daugeliui jaunuolių padėjo išvengti karo prievolės. Vienas žentas buvo Lipnickis iš Mažeikių. Kai kurie jų vaikai šiandien gyvena Tel Avive. Motelio Levino anūkas įsikūręs Beer Ševoje. Jo vardas – Eliezeris (kaip ir tėvo Eliezerio Levino, tebūnie palaimintas jo atminimas).

Kas Telšiuose nepažinojo Polivnikų šeimos? Jie turėjo tris sūnus ir dvi dukteris. Visi jau buvo susituokę. Vyresnis sūnus Jankevas Polivnikas dirbo Kauno centriniame banke. Jo žmona – Šmuelio Joselovičiaus duktė Freidė. Jie turėjo tris labai talentingus vaikus. Vidurinysis sūnus Leibė puikiai išmanė religiją. Jo žmona užaugo Rygoje. Jie laikė galanterijos krautuvę. Trečias sūnus dirbo Telšių *Javnės* gimnazijos sekretoriumi. Abiejų šių brolių vaikai taip pat buvo labai gabūs.

Respublikos gatvės viršuje veikė batų parduotuvė, priklausiusi Geršovičiams. Jie turėjo tris sūnus (visi studijavo ješivoje) ir jau ištekėjusią dukterį Tanią. Toje pačioje pusėje buvo įsikūrusi ponios Geršovič sesuo Karaim. Namų apatiniame aukšte gyveno jų kaimynas dievobaimingas žydas ir labai geras amatininkas Dovydas Veinas su keletu sūnų. Telšiuose ir apylinkėse garsėjo kaip puikus

krosnių meistras. Jo pastatytos krosnys gerai kaitino. Visi, kas pažinojo Veiną, labai jį gerbė. Vienas jo sūnų Berlas išliko gyvas ir šiuo metu su šeima gyvena Haderoje.

Toje pačioje gatvėje buvo Moišelės Perelmano ir jo svainės Itės Broidės namas. Ji turėjo sūnų Mulę, labai talentingą advokatą. Privačia praktika jis nesivertė, ir tik tada, kai atėjo rusai, gavo valstybinę tarnybą. Kartu su žmona ir dviem sūnumis žuvo Vilniuje. Itės Broidės name gyveno felčeris Abramovičius su sūnumi ir dukra. Jie visi žuvo gete. Už jo veikė Udvino popieriaus parduotuvė. Jis gyveno kartu su žentu Jašguru. Turėjo sūnų ir dvi dukteris. Žuvo Šiaulių gete. Už Jašguro gyveno Calelis ir Rebeka Naftalintai. Turėjo ištėkėjusią dukterį ir žentą Abramovičių. Labai graži buvo jų dukrelė, dabar jai būtų 50 metų.

Už Naftalinų stovėjo Chanės Rabinovič namas. Jį nupirko žydas pabėgėlis Zilbermanas iš Klaipėdos. Šalia jo – Moišės Polivniko namas. Apačioje veikė vaistinė, o jie patys gyveno antrame aukšte. Toje pačioje eilėje plytėjo laisvas sklypas, priklausęs Avromui Levitui (prieš tai ten stovėjęs trobesys sudegė). Jis buvo vedęs mūsų giminaitę Rivkę Raivid. Ši sutaupė didelę sumą pinigų ir tame sklype pastatydino puikų namą. Levitai turėjo nuostabius vaikus. Levito sesuo buvo Janovski. Ji laikė fajanso parduotuvę. Kitoje gatvės pusėje stovėjo katalikų bažnyčia, už jos – keletas nežydų namų. Toliau veikė Šolemo Kahano kepykla. Viena jo duktė Estera ištėkėjo už Leizerio Šugaso sūnaus. Vyriausioji duktė dirbo kepėja ir kartu su vyru vadovavo kepyklai. Už kepyklos buvo Jankelio Polivniko namas. Pas juos gyveno Sklaro šeima, jie laikė puikią delikatesų krautuvę. Ten stovėjo laikrodininko Sasono namas. Už jo – Cviko namas. Jame veikė kepykla ir Kacaitės parduotuvė. Toliau – gydytojo Blato ir jo svainio Volperto namas. Apačioje gyveno ir krautuves laikė keletas šeimų. Jame taip pat buvo įsikūrusi bendra žydo ir krikščionio vaistinė. Žydo pavardė – Rabinovičius. Tame name taip pat glaudėsi vaikinai Joselis Vilenčikas su motina.

Už naujojo parko buvo įsikūrusi Šmerkovičių šeima. Toliau – jiems priklausęs kalėjimas. Už kalėjimo stovėjo Joselovičiaus namas. Ten gyveno dvi dukterys, viena jų ištėkėjo už kepėjo. Antro aukšto patalpos atiteko vedusiam sūnui Judei. Jis turėjo daug vaikų. Už Joselovičiaus ėjo gatvelė, kurioje buvo mūsų *Javnės* gimnazijos sinagoga. Priešais ją, kitoje gatvės pusėje, gyveno Jehoišue Krochas. Jis turėjo du sūnus: vyresnysis studijavo ješivoje, o jaunesnysis dirbo kartu su tėvu. Jie klijuodavo tapetus ir dažydavo sienas. Senasis tėvas buvo aukščiausios klasės dažytojas, išsiskyrė savo meistriškumu. Šalia Krocho gyveno Glazų šeima. Jie turėjo arbatinę. Žento pavardė – Peinas. Toliau stovėjo dviaukštis Similevičiaus namas. Už jo buvo įsikūręs Judė Jakobsonas su seserimi. Toje pačioje gatvėje veikė dideli Motės Joselovičiaus svečių namai su alude. Jo duktė Gerulių stovykloje buvo mūsų vyresnioji. Deja, ten žuvo visa šeima. Dvi dukterys ir brolis gyvena Izraelyje. Jis išvyko dar prieš Holokaustą.

Taip baigiasi Respublikos ir prasideda Plungės gatvė.

Gatvės pradžioje buvo įsikūrusi Kacų šeima. Trys seserys išgyveno ir persikėlė į Izraelį: Ida ir Rozė – į Beer Ševą, trečioji – į Jeruzalę. Už jų stovėjo didelis Avromui Koplui priklausęs namas. Jis dirbo kalėjimo tiekėju, labai padorus žmogus. Visą gyvenimą įėjo į Miesto valdybą, buvo vienintelis jos narys žydas. Name jie turėjo krautuvę, savo prekes pirkdavo tik iš mūsų. Jų silkė buvo geriausia. Be kitų dalykų, dar prekiavo ir pienu.

Šalia jų gyveno vežėjo Isroelio Baraviko šeima. Jie vertėsi sunkiai. Priešais juos buvo vyresnio vaikinų Kacino būstas. Jis taip pat pirkdavo pas mus. Žarėnų gatvės gale buvo įsikūręs Leizerio Šugaso brolis. Jo duktė ištekėjo už fotografo Leibovičiaus. Pati liko šalyje, o jos sesuo dar ir šiandien gyvena Telšių apylinkėse.

Šalia Respublikos gatvės, iš kairės pusės, pirmasis žydiškas namas priklausė poniai Eljašev. Jos sūnaus vardas – Mulė, jis gyveno su savo šeima. Už jų stovėjo Kacino namas. Jame buvo įsikūrę keletas sūnų ir duktė Chanė su savo vyru, pavarde Rostovskis. Vienas sūnus Leibelė Kacinas vertėsi knygrišyste, irgi gyveno su šeima. Sekantis namas priklausė Kaplanskams. Jie visi buvo fotografbai. Tai – garsi fotografų šeima, joje šis užsiėmimas buvo perduodamas iš kartos į kartą. Kas gi Telšiuose nežinojo Kaplanskių fotografijos? Du jų sūnūs šiuo verslu vertėsi ir Izraelyje. Dabar čia gyvena ir anūkas Rašelė Taičas. Jų name dar buvo įsikūrusi Klocų šeima. Aukštaūgis jų sūnus užsiėmė medienos prekyba.

Telšių apylinkėse žydai žemės neturėjo, nes tai buvo draudžiama. Tačiau nepaisant to, nemažai jų vertėsi žemdirbyste. Daugelis buvo nuomininkai. Jie iš didelių ūkių išsinuomodavo gyvulius ir gamindavo labai skanų geltoną sūrį. Be to, pardavinėdavo turguose ir pieną, sviestą, grietinę. Vienas čionykščių nuomininkų buvo Leizeris Šugasas. Turėjo stambų ūkį netoli Telšių, pakeliui į Žarėnus. Keletas sūnų ir dukterų nuomojosi visą Berkinėnų ūkį. Pats ūkio savininkas ten, prie Žarėnų, negyveno – turėjo kitų žemių Linkaičiuose. Jis buvo labai išsilavinęs krikščionis, geras matematikas. Vedė vokiečių. Ta dirbo muzikos mokytoja. Jie buvo nuolatiniai mūsų užėigos klientai.

Mano tėvas Leizerį gerai pažinojo ir jį labai vertino. Jis meldavosi mūsų sinagogoje, buvo didelis labdarys. Ponia Šugas du kartus per savaitę atvykdavo į turgų parduoti pieno produktų, skirtų žydų pirkėjams. Šugasas turėjo gerą vardą ne tik tarp Telšių žydų, bet ir tarp krikščionių. Kai per Holokaustą man teko slapstytis šiose vietovėse, nuolat girdėjau, kaip pagarbiai apie jį kalba valstiečiai. Jis buvo puikus ūkininkas, gerai dirbo žemę ir nuolat sulaukdavo gausaus derliaus. Sutarė su kaimynais, kiekvienam prireikusiam pagalbos padėdavo. Šalyje gyvena jaunesnioji Šugaso duktė Sorė. Su ja teko artimiau susipažinti per okupaciją.

Tuo metu jaučiausi visiškai nusivylusi, rūpinausi savo vaikų likimu. Mano mintys buvo nukreiptos tik viena linkme: kaip juos išgelbėti nuo žūties? Tomis sunkiomis dienomis Sorė vis rasdavo reikiamų paguodos žodžių. Sakydavo, kad dar ateis geri laikai, pergyvensim visus rūpesčius, o vaikams pavyks mokytis ir tapti tikrais žydais. Jos kalbos man darė didelį poveikį, bet tai buvo taip toli

nuo tikrovės, kad žvelgiau į jas skeptiškai. Netikėjau, kad kas nors pasikeis. Laimei, jos žodžiai guodė ir suteikė šiek tiek tokios vilties. Aš be galo laiminga, kad jie išsipildė.

Mažonoje Kalno gatvėje gyveno geriausias Telšių vyrų kirpėjas Monesas Bodas (Joselio Bodo tėvas). Jo duktė įsikūrė Izraelyje, sūnus – Amerikoje. Toliau toje pačioje gatvėje gyveno Jankelevičiaus šeima, du sūnūs ir duktė. Jis vertėsi knygrišyste, buvo gerai žinomas Telšių žydais. Sekantis namas priklausė Michės Tuntės šeimai. Jis laikė siuvelyklą, turėjo kelias dukteris, buvo įsitikinęs bundistas ir jidiš literatūros mėgėjas. Tiesa, Telšių bundistai neapleido religijos ir tradicinių žydų papročių. Mano tėvas, tebūnie palaimintas jo atminimas, nuolat sakydavo: jeigu neturtingas svečias sinagogoje pasirinktų ne jį, tai tada siuvėją Michę Tuntę. Šis vertino priesaką priglobti per žydų šventes nepasiturinčiuosius ir visada jį vykdavo.

Klaros namo sklype gyveno Gapanovičių šeima su keliais sūnumis ir dukterimi Mirjema. Šiuo metu ji dirba Lietuvoje gydytoja. Toje pačioje gatvėje buvo įsikūręs siuvėjas Onjė, iš Klaipėdos atvykęs pabėgėlis. Gyveno su šeima. Vaikystėje draugavau su Gapanovičiaus ir Onjės sūnumis.

Mano pusbrolio Šmuelio Šifo namuose gyveno Lapidusas su dviem vaikais. Jis buvo Žydų liaudies banko buhalteris. Toliau Kalno gatvėje buvo įsikūrę Ritovo šeima ir siuvėjas Soresas su sūnumis ir dukterimis.

*

Pagrindinė Respublikos gatvė ėjo išilgai ežero iš Rytų į Vakarus. Tiesiog ant pačios rytinės pakrantės, ant kalno, stovėjo žydų dvaras. Jame gyveno du sūnūs – broliai Zaksai. Abu buvo vedę gražias moteris, turėjo daug vaikučių. Rusams užėmus Lietuvą broliai ištremti į Sibirą. Jų žmonas ir vaikus kartu su kitais Telšių žydais nužudė vokiečiai. Vienintelė iš visos šeimos išgyvenusi duktė įsikūrė Izraelyje.

Pirmajame žydams priklausiusiame Luokės tako (Respublikos gatvės tęsinys) name gyveno Aronsonų šeima su keturiais sūnumis. Ten taip pat buvo įsikūręs gydytojas Mackelis su žmona. Šioje gatvėje namus turėjo ir Papilės rabino našlė su dviem dukterimis. Jų pavardė – Hiršovič. Aukščiau ant kalno gyveno krautuvininkas Moišė Arenas Pilas. Turgaus aikštės pradžioje buvo dviejų Talpisių – Moišės ir Šolemo – šeimų namai. Pastarasis laikė didžiausią miesto geležies krautuvę. Jų name taip pat gyveno Nochemas Pupsas, kolonialinių prekių parduotuvės savininkas. Abiejų šeimų vaikai jau buvo suaugę. Dalis jų išsigelbėjo pasitraukę į Rusiją, kai kurie įsikūrė Izraelyje. Už jų toje pačioje namų eilėje gyveno prekiautoja mielėmis Kalk (netekėjusi). Toliau – kepėjas pavarde Chaitas. Jo name veikė ir Icikzono geležies krautuvė. Leidžiantis nuo kalno link ežero buvo gatvė, kurią vadino „Ilgojo šaltinio“ (jid. *Der langer brunem*). Ten gyveno chemikas Jekusielis Abelis. Už jo veikė dar viena, viešniškei Sorei Landau priklausiusi geležies krautuvė (Tevjė Balšemas – jos anūkas). Toje vietoje buvo apsistoję ir jau ištekėjusi duktė Beilė Šnaider su savo gražiąja dukrele Chajele.

Ši mergaitė, vardu Chajelė, užaugo Šiaulių gete. Ji buvo labai puikus vaikas, graži, aukšta. Kai vokiečiai, spaudžiami Raudonosios armijos, ėmė trauktis į Vakarų, ji kartu su kitais žydais pėsčiomis išvaryta iš geto. Ėjo basa kartu su savo draugėmis. Lauke buvo šalta, šlapia, pylė stiprus lietų. Žydų koloną vedę vokiečiai panoro palengvinti sau darbą. Atrinko dvidešimt moterų ir jas tiesiog ant sniego sušaudė. Likimas lėmė, kad kulka jos nekliudė. Žudikai jau buvo gerokai paėję toliau, kai pastebėjo, kad Chajelė gyva. Vienas sargybinis nepatingėjo sugrįžti įsitikinti, ar visi sušaudyti. Kaip tik tuo metu Chajelė pakilo ir ėmė klausinėti: „Ar gyvas kas?!..“ Vokietis tai pastebėjo, tuojau pribėgo ir ją nušovė. Taip tragiškai žuvo Chajelė.

Ten gyveno ir Brių šeima. Tėvas Brikas ilgus metus dirbo Telšių Žydų liaudies banko buhalteriu (mūsų *Izraelio telšiškių draugijos* narys Cvi Brikas yra jo sūnus). Ten taip pat buvo įsikūrusi ir Brodų šeima. Prieš juos esančiame name gyveno Dambės. Senasis jų tėvas buvo laidojimo brolijos *Khevre kedishe* kasininkas ir vienas svarbiausių jos narių. Jo anūkas Jankelė mokėsi geriausiai iš visos klasės. Pasakojama, kad per vokiečių okupaciją jį nušovęs jo mokytojas. (Kai grįžo rusai, jis pabėgo į Panevėžį, bet jį atpažino viena Telšių mergina ir perdavė į NKVD rankas).

Šalia jų stovėjo namas, kuriame su suaugusia dukterimi, vyru ir vaiku gyveno Sorė Gruslavski. Jie laikė geležies krautuvę. Ten taip pat buvo įsikūręs Lenkijos žydas Šabsė Kremeris (Telšių pašaipūnai sakydavo, kad lietuviškai jis su klientais kalba taip, lyg progiesmiu skaitytų Talmudą). Toje pačioje eilėje stovėjo labai didelis namas, kuriame gyveno daug kaimynų: Šeimansas, Natanovičius, Šabselis Boimas, Leibė Kacas. Tarp šio namo ir Velvelės Šuro ėjo Pirties gatvė. Joje buvo vežėjo Chacjės Kapoklerio, Hiršės „Charašo“ ir jo brolio Isroelio Baraviko būstai.

Už Abramsono stovėjo dviaukštis Abei Bajui priklausęs mūrinis namas. Jis turėjo sūnų ir dvi dukteris. Ten gyveno Broidės. Už jų – Henės Zakso odos dirbinių krautuvė. Gatvelėje tarp Zakso ir Gitelės Baj namų buvo geto vartai. Iš lauko pusės stovėjo ginkluota sargyba. Ji saugojo, kad niekas neįeitų į getą ir niekas iš jo neišeitų. Toliau buvo dviaukštis Moišės Zilbermano namas. Jis prekiaavo žuvimi (dvi jo dukterys Telšiuose garsėjo savo grožiu). Už jų gyveno Levinas su trimis sūnumis. Jie laikė batų ir odos dirbinių krautuvę. Tame pačiame name veikė ir Kaco audiniai. Jo duktė Lėja dabar apsistojusi Jeruzalėje.

Antrame aukšte gyveno dvi seserys Binjamovič (nuo ten prasidėjo geto tvora). Rozos Raivid bute buvo įsikūręs gydytojas Blatas. Jis išgyveno tik savo energingos žmonos dėka. Vokiečių įsakas sušaudyti visus žydus galiojo ir žydų gydytojams. Blatas jau stovėjo eilėje kartu su kitais pasmerktaisiais. Bet tą akimirką atėjo valdžios įsakymas jį paleisti (tai įvyko tarpininkaujant jo žmonai). Taip jis buvo išgelbėtas nuo mirties. Po to daugelį metų gyveno Kaune. Dvi jo dukterys išvyko į Izraelį.

Už visų Bajų namų iki Raividų (Unkelesovų) buvo getas. Naujieji butų gyventojai į getą nepateko. Iš gatvės į namus jie įeidavo pro priekinę pusę. Šiaurinė pusė priklausė getui. Iš Rytų ir Vakarų teritorija buvo aptverta aukšta lentine tvora, o iš Pietų plytėjo ežeras.

Šiuose namuose veikė Simchei Vareesui priklausiusi audinių parduotuvė. (Jie turėjo labai gražią dukterį Henkė. Telšiuose ją vadino „Mis Javne“. Henkė ištekėjo Kaune. Ten žuvo kartu su vyru.) Paskutinis šioje eilėje buvo Icė Leizeris Rubinsas. Už jo veikė Chaikelio ir Sorės Jakobų miltų parduotuvė. Antrame pastato aukšte gyveno kaimynai. Gatvelėje buvo įsikūrę Šijė Vareesas ir Geringų šeima. Prieš Jakobų namą stovėjo dviaukštis. Viršuje gyveno Tevjės Balšemo tėvai, o apačioje Jankevas Abramovičius laikė batų krautuvę. Tame pačiame pastate Henė Blechman prekiaavo skrybėlėmis. (Ji mirtį pasitiko su mažu vaiku ant rankų ir besilaukdamą paskutiniuosius mėnesius. Iš didelio siaubo pagimdė tiesiog prie duobės, prie kurios šaudė Telšių žydus. Žudikai nepagailėjo kulkos ir naujagimiui. Kartu su motina ir kitomis aukomis jis atsidūrė masinėje kapavietėje).

Toliau gatvėje gyveno Jankevo Baso šeima. Kiekvienos Pesacho šventės išvakarėse jie kepavo macus. Tai buvo jų privilegija. Augino keletą sūnų. Šie dirbo vairuotojais, turėjo automobilius. Kai kilo Vokietijos-Rusijos karas, jiems pasisekė, kad Komunistų partija visus sovietų tarnautojus ir aukštus partijos vadovus pavedė nuvežti į Rusiją. Likimas taip norėjo, kad būtent tie, kurie ten pasitraukė, išsigelbėjo ir liko gyvi. Po karo jie sugrįžo į Telšius ir iki šiol gyvena su savo šeimomis.

Už Jankevo Baso namų, iš šiaurinės pusės, stovėjo didelė balta sinagoga. Šalia jos paskutiniaisiais metais prieš karą atsirado ješivos paruošiamojo skyriaus pastatas. Priešais veikė sionistų maldos namai. Paruošiamojo skyriaus trečiame aukšte gyveno rabinas Avneris Oklanskis su žmona Mirjema. Ji buvo senojo rabino Joisefo Leibo duktė. Daug išmoko iš savo tėvo, labai išsilavinusi moteris. Draugijoje *Beyt Yaakov* (hebr. *Jokūbo namai*) persakydavo aukšto lygio, įdomius ir Telšiuose vertinamus savo tėvo pamokymus.

Tai – liūdna garsios Telšių bendruomenės apžvalga. Brangūs šių telšiškių siluetai visada spindės prieš mus lyg amžinoji ugnis. Tegu visi miesto žydai, kuriuos išvardijau (ir kurių – ne) pasilieka mūsų knygoje kaip vertingas paminklas. Tegu šventi jų vardai nepranyksta iš mūsų atminties.

Cvi Brikas

Amžinas paminklas

Kai noriu apsaityti jausmus ir atsiminimus, kurie turėtų būti užrašyti mūsų Telšių atminimo knygoje, žodžiai tampa skurdūs, o rašiklis – netvirtas.

Į mane dvelkia ilgesingi gimtinės atsiminimai. Prieš akis iškyla miesto žydai: tėvai ir motinos, vargę gyvenimą, bet su dievobaimingu tikėjimu bei ištverme mielai sutikę visus sunkumus, taipgi radę jėgų ir drąsos juos pakelti. Vildamiesi, kad galbūt jų vaikams likimas bus palankesnis...

Mano atmintyje pasirodo brangūs praeities vaizdai, liudijantys apie viską, kas vyko Telšiuose. Išnyra žmonių, kurie buvo taip įsigyvenę į žydišką miesto gyvenimą, figūros. Atgyja gatvės ir gatvelės, giliai įsispaudę į mano sielą. Ten, Telšiuose, prabėgo mano vaikystė. Ten, namuose, stovėjo mano lopšys. Ten, iš to miesto, Holokausto metu prasidėjo sunkus mano kančios kelias. Matau mūsų tėvus ir motinas, kurie be laiko pražilo per vokiečių okupacijos vargus. Paseno anksčiau nei turėtų, sulinko po rūpesčių našta, ieškodami, kaip išgelbėti savo vaikus nuo žūties. Man sunku galvoti. Dar labiau kankina klausimas, kaip pabūti su tomis šventomis sielomis ir nors minutėlę įsijausti į jų kančias per paskutinę kelionę į nekaltą mirtį.

Su tokiais pakylėtais jausmais noriu prisiminti viską, kas taip brutaliai sunaikinta, išdeginta su šaknimis, viską, ką reiškė Telšiai.

Mieste virė pilnakraujis, spalvingas, turiningas žydų gyvenimas. Čia buvo įsitvirtinę žydiškos institucijos. Klubai, bibliotekos, sporto organizacijos, sinagogos, mokymo įstaigos, partijos ir jaunimo draugijos. Religijos mokslininkų pasaulyje Telšiai garsėjo savo Didžiąja ješiva. Miesto gyvenimas buvo pamaldus, bet tikras. Dvasiškai žydas čia jautėsi savo natūralioje aplinkoje. Tiek namuose, tiek gatvėje gyvenimo būdas bei ritmas buvo persismelkęs ir religingumu, ir pasaulietiškumu. Telšiuose buvo mokomasi ne tik jaunystėje, bet ir viduriniame amžiuje, ir gilioje senatvėje. Žydai studijuodavo Talmudą sinagogoje, jaunimas rūpinosi praturtinti žinias šviesdamasis savarankiškai. Mokydavosi individualiai arba grupėse. Paprasti, Toros nepažinę liaudies žmonės iš aplinkos sugerdavo jos dvasią.

Nebėra žydų institucijų, nebėra besimeldžiančiųjų, nebėra puikaus jaunimo. Suniokoti ir dulkėmis virtę žydiškieji Telšiai. Ilgesio ir nerimo valandėlėmis jaučiu būtinybę pasinerti į savo mintis. Iškyla sugriautos praeities ir andainykščio gyvenimo epizodai, senosios gimtinės, tokios, kokią ją atsimenu, vaizdai. Mano siela pravirksta, iš skausmo, liūdesio ir nevilties spurda širdis. Kad tai, kas buvo Telšiai, pilnai sunaikinta, iš visko ir visų liko tik prisiminimai.

Lyg vakar atsimenu besiartinančią audrą. Lyg dabar jaučiu Telšių žydų baimę, kai gatvėse siautėjo kraujo ištroškę hitlerininkai ir sužvėrėję lietuviai žudikai. Savo vaizduotėje regiu paskutinį šlovingos Telšių bendruomenės etapą. Galvojant apie tas liūdnas dienas spaudžia širdį ir dreba rankos.

Su pagarbia baimė, šventu virpuliu noriu užrašyti paskutinius Telšių istorijos puslapius mūsų atminimo knygoje. Privalau tai padaryti kaip vienas iš nedaugelio šios bendruomenės žydų, praėjęs visą kančių kelią nuo paskutinio naikinimo iki išlaisvinimo. Jaučiu šventą pareigą įamžinti atminimą to, kas gyvavo ir buvo sugriauta. Man labai sunku rašyti šiuos keletą žodžių Telšių žūčiai paminėti. Darau tai kaip liudininkas, turintis fiksuoti liūdno mūsų miesto kronikos įvykius.

Mums, nedaugeliui išgyvenusiųjų, teko dalia įamžinti mūsų Telšių atminimą. Pastatyti vertingą dvasinį paminklą žuvusiems nekaltiems miesto sūnams, kurių palaužti gyvenimai kaip šešėliai lydės mus iki paskutinio atodūσιο.

Tebūna ši atminimo knyga visų žmonių, visų puikių dalykų, visų gyvybingų ir išsisknijusių žydų, visų iš kartos į kartą perduotų moralinių nuostatų metraštis.

Telšių mieste, mes tavęs niekada nepamiršime!

Telšių sunaikinimas³³

Vokiečiai įžygiavo į Telšius birželio 25 d. Tuoju prasidėjo masiniai žydų gyventojų areštai. Išniekinti ir Toros ritiniai, kuriuos žydai buvo paslėpę rūsijoje. Žiaurūs išpuoliai prieš žydus sustiprėjo po to, kai šalia Telšių esančiame Rainių miškelyje rasti keliasdešimties lietuvių kūnai, kuriuos sovietai buvo suėmę ir, pasirodo, prieš atsitraukimą sušaudę. Hitleriniai lietuvių partizanai į tą miškelį surinko žydų vyrus ir juos smarkiai kankino. Vėliau jie nuvesti į kaimynystėje buvusį Rainių dvarą. Tuo tarpu į Viešvėnų dvarą už keleto kilometrų suvaryti žydai iš Alsėdžių, Veiviržėnų, Varnių, Žarėnų, Tverų, Luokės, Nevarėnų, Platelių, Rietavo ir kitų apylinkės miestelių. Birželio 30 d. iš Telšių į Rainius atgabentos žydų moterys ir vaikai. Žydų turtą išgrobstė lietuviai. Skerdynės truko keletą dienų. Moterys ir vaikai perkelti į netoliese įrengtą Gerulių stovyklą. Ten atsidūrė ir ne Telšių žydai, laikyti Viešvėnų dvare. Daugiausia tai buvo moterys ir vaikai, nes šių bendruomenių vyrai nužudyti anksčiau.

Geruliuose buvo vykdoma moterų selekcija. Vyresnės moterys ir vaikai 1941 m. rugpjūtį sušaudyti. Apie 600 jaunesnių moterų nuvežtos į Telšius ir uždarytos į getą. Ten jų padėtis buvo pasibaisėtina. 1941 m. gruodžio pabaigoje nužudytos ir šios moterys. Tik kelioms pavyko ištrūkti. Viena jų, R. Varees, išsigelbėjo pasislėpusi pas nežydus. Po išvadavimo Kaune ėjusio laikraščio *Tarybų Lietuva* korespondentui 1944 m. spalį ji pasakojo:

„... Maždaug penki kilometrai už Telšių, važiuojant keliu, prasideda nedidelės giraitės. Vienoje jų yra septynios didelės duobės. Jose ir masinėse kapavietėse netoli Gerulių guli apie 6000 Telšių ir apylinkių žydų... Kai vokiečiai užėmė miestą, visi žydai suvaryti į getą... Iš jų atimti pinigai ir daiktai. Tada pradėjo vyrus skirti nuo moterų ir vaikų...

... Vyrus nuvarė į Rainių miškelį netoli Telšių. Vėliau ten nuvedė ir mus, moteris ir vaikus. Duobės jau buvo iškastos. Mus privarė prie jų. Žudikai ėmė šaudyti į žmonių minią. Tai truko ilgai, tuo tarpu visą laiką lijo. Jų šautuvai sušlapo ir vis užsikirsdavo. Jie nebegalėjo toliau šaudyti, taigi dalis mūsų liko gyvi. Tada mus privertė užkasti nužudytuosius...

---

³³ *Algemeyne ensiklopedye, Yidn*, t. 6, Niujorkas, 1963.

„...Rainių miškelyje guli apie 2000 aukų. Likusieji, daugiausia moterys ir vaikai, sušaudyti Geruliuose. Ten nužudyta apie 4000 žmonių. Po šių skerdynių gete liko apie porą šimtų asmenų. Ten per dieną duodavo 90 gramų duonos. Į darbą varydavo net iki Palangos durpynų. Dirbdavome įvairiose vietovėse. Geto žydams išdalinti geltoni pasai. Kas tokio neturėdavo, būdavo nušaukiamas...”

Alsėdžių žydų vyrus atgabeno į Telšius ir privertė užkasti Rinių miškelio aukas. Vėliau juos pačius sušaudė. Alsėdžių katalikų kunigas Dambrauskas stojo persekiojamų žydų pusėn. Savo bažnytiniame pamoksle jis griežtai peikė žudynėse dalyvaujančius lietuvius. Atsisakė išklausti jų išpažintį. Jis taip pat paslėpė Toros knygas, o vėliau jas grąžino išsigelbėjusiems žydams. Už tokį drąsų ir žydams palankų elgesį okupacinė valdžia jį išsiuntė į vienuolyną. Nacių įsiviešpatavimo pradžioje nedideliame skaičiui Alsėdžių žydų pavyko pabėgti iš miestelio ir pasislėpti pas valstiečius. Tie apylinkės miškuose įrengė jiems bunkerius. Tik nedaugelis sulaukė išvadavimo.

Chajė Klein-Abramovič (Meksika)

Slėptuvėje

Kai prasidėjo Antrasis pasaulinis karas, gyvenau Kaune. Naciams okupavus Lietuvą, kartu su kitais Kauno žydais buvau nuvaryta į Vilijampolės getą. Ten praleidau trejus metus ir praėjau visą pragarą.

Vieną dieną, kai mane ir mano seserį Malkę darbo kolonoje vedė per Kauno gatves, mus pamatė pažįstamas valstietis. Jam padedant, mums pavyko ištrūkti iš geto ir pasislėpti Deveiskio (Deveikiškių? *Vert. past.*) kaime netoli Jonavos. Mano vyras Danielis slėptuvėje įrengė dvigubą sieną. Be mūsų abiejų ir sesers Malkės, čia dar buvo du sovietų belaisviai.

Sąlygos slėptuvėje buvo labai prastos. Naktimis kovodavome su žiurkėmis, o dienomis – su blakėmis.

Valstietis buvo labai geras. Norėjo mums duoti savo puikiausią ir šviesiausią kambarį, bet Danielis pasakė: „Duok blogiausią ir purviniausią.“ Valstietis buvo protingas ir suprato, kad mūsų prašymas teisingas. Toks protingas, kad nė sykio neištarė nei savo pavardės, nei vietovės, kurioje slapstėmės, pavadinimo.

Vieną sykį vos neįvyko nelaimė. Maža krikščionių mergaitė staiga įbėgo pro antrą įėjimą, kuris būdavo visada uždarytas, kai ten tuo metu buvo Malkė.

Mes mirtinai išsigandome. Papasakojome apie tai valstiečiui ir pasakėme, kad turime kuo greičiau bėgti. Jis patarė palaukti keletą dienų – ir buvo teisus: nieko neatsitiko. Pasirodo, mergaitė Malkės nematė, nes jai į akis spigino saulė. Viskas baigėsi ramiai.

1945 m. balandžio 15 d. buvome išvaduoti sovietinės armijos.

Sorė Zajenc (Šugas) Prisiminimai apie lemtingą laiką

Mes buvome kaimiečių šeima. Mano tėvas nuomojosi apie 160 ha žemės ir samdė daug darbininkų. Ūkyje gyveno aštuonios šeimos. Jos dirbdavo laukus. Tėvas buvo puikus šeimininkas ir iš prigimties labai geras žmogus. Visi jį didžiai vertino ir mėgo. Su kitais jis elgdavosi nepaprastai pagarbiai, buvo pasirengęs padėti tiems, kuriems to reikėjo, paremdavo.

Mano tėvai buvo dievobaimingi žmonės ir labdarą laikė viena svarbiausių prievolių. Prisimenu, kaip mama kepdavo duoną ir veždavo ją į Telšius. Palikdavo ją Jankelio Dovydo parduotuvėje, kad šis padalintų neturtingiesiems. Mūsų ekonominė padėtis buvo nebloga. Santykiai su valstiečiais klostėsi. Tėvas turėjo gerą vardą tarp aplinkinių kaimo gyventojų.

Šeimoje augo trys broliai ir keturios seserys. Išgyvenau tik aš ir mano sesuo (sesuo 1937 m. išvyko į Palestiną ir šiuo metu yra įsikūrusi Jeruzalėje).

Kilus karui tarp Vokietijos ir Rusijos labai daug patyriau. Iš kentėjau pragarą ir tik vienas Dievas žino, kaip likau gyva. Įvyko stebuklas.

Iš pradžių patekau į Telšių getą. Vėliau nepažįstamo valstiečio buvau paslėpta Lieplaukės kaime netoli Telšių, po to – Plungėje. Kurį laiką kartu su Michele Harbmanu ir Chasia Cheitovič iš Telšių keliavome iš kaimo į kaimą. Buvome klajūnai, vejami ir genami likimo.

Žiemą, spaudžiant 35 laipsnių šalčiui, slapstėmės žemėje, šiene. Kai glaudėmės pas vieną valstietį, vokiečiai staiga užėmė jo namus ir įrengė ten savo štabą.

Matydamas pavojų, valstietis pasikvietė mus vidury nakties į trobą ir paragino bėgti pro langą. Naudodamiesi tamsa, pasitraukėme miškan. Bet ten taip pat negalėjome ilgai būti, keliavome iš kaimo į kaimą, slapstėmės pas įvairius valstiečius ir taip išgyvenome trejus sunkius su puse metų.

Po išvadavimo trumpai buvau Telšiuose, po to persikėliau į Vilnių. Visą laiką praleidau kartu su Michele Harbmanu.

Iš Vilniaus su suklasotais dokumentais važiovome į Lodzę. Iš ten – kaip pabėgėliai į Fernvaldo DP stovyklą. Vokietijoje praleidau dvejus metus. Visą tą laiką svajojau išvykti į Palestiną. Ten gyveno mano sesuo.

Kelionė buvo labai sunki. Plaukiau laivu „Egzodus“ kartu su kitais 4500 drąsuolių³⁴.

Kai pasiekėme Palestinos krantus, mus sulaikė britai ir išsiuntė atgal į Vokietiją. Galiausiai jau legaliai išvykau į Izraelį.

Vėliau ištekėjau. Susilaukėme dviejų vaikų. Duktė susituokusi, turi savo šeimą.

---

³⁴ Turimi galvoje žydų imigrantai, kurie vyko į Palestiną, nepaisydami britų valdžios draudimo. Vert. past.

Sorė Šavel
Kančia, skausmas ir išsigelbėjimas
(Atsiminimai iš Holokausto laikotarpio)

Gimiau mažame Lietuvos miestelyje, pavadinimu Plateliai. Tačiau mano vaikystės ir jaunystės metai prabėgo Telšiuose. Ten prisisotinau gerojo mūsų gimtinės aromato.

Mano mama Feigė Merė Feidلمان liko jauna našlė su septyniais mažamečiais vaikais: trimis berniukais ir keturiomis mergaitėmis. Jai buvo labai sunku išmaitinti tokią didelę šeimą. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje buvo sunkmetis. Ypač vargo tos šeimos, kurioms trūko pagrindinio maitintojo – tėvo. Našlei nesisekė rasti bent kokio pragyvenimo šaltinio, ir mes labai skurdome. Tuo metu iš Amerikos grįžo mamos brolis ir padėjo mums persikelti į didesnę Telšių miestą. Dėdė mus labai rėmė. Tačiau ir Telšiuose gyvenimas buvo nelengvas.

Praėjo keleri metai. Didesnieji vaikai paaugo ir pradėjo dirbti. Vyriausioji sesuo Menuchė ištekėjo už fotografo Šloimės Glikmano. Du vyresnėliai broliai ir sesuo Dobė dirbo. Mūsų materialinė padėtis pasitaisė. Visi vaikai rūpinosi, kad mamai nebereiktų plušti, nes ji buvo silpna ir pasiligojusi moteris. Aš, būdama iš jaunesniųjų vaikų, mokiausi. Baigiau liaudies mokyklą, po to tęsiau mokslus *Javnės* gimnazijoje. Čia studijavo tik mergaitės. Gavome religinį auklėjimą. Pamokos buvo labai aukšto lygio. Mokiausi puikiai, ypač gerai sekėsi Talmudo studijos. Per Baimės dienas eidavome kartu su mama į sinagogą. Ten aplink mus susiburdavo moterys, kurios nemokėjo skaityti. Tada aš iš maldyno sakydavau maldas, o jos kartodavo paskui mane.

Taip tęsėsi iki 1940 m., kai Lietuvą užėmė rusai. Daugeliui religingų Telšių žydų tai buvo niūrus metas. Rusai tuojau uždarė ješivą ir mūsų *Javnės* gimnaziją. Bet jaunimas vis tiek norėjo mokytis. Taigi buvo priverstas eiti į sovietų mokymo įstaigas, o ten reikėjo rašyti ir per šabą. Mums tai atrodė labai didelė nelaimė, galvojome, blogiau būti negali. Niekas iš mūsų negalėjo įsivaizduoti, kad tikrosios nelaimės prasidės tik vėliau.

*

1941 m. birželio 22 d. kilo karas su Vokietija, tada ir susidūrėme su didžiaisiais sunkumais. Buvome pirmoji Telšių šeima, praradusi sūnų (21-erių metų amžiaus).

O atsitiko taip.

Pirmosiomis dienomis, kai vokiečiai užėmė Telšius, visus nuvarė į Rainių kaimą. Atsidūrėme pačiose baisiausiose sąlygose: kentėjome įvairius pažeminimus, gulėjome purviniuose barakuose, badavome, iš mūsų buvo atimta viskas, ką turėjome.

Vieną dieną būrį jaunų vaikų išvedė į darbą. Tarp jų buvo ir mano brolis Faivelis. Kaip paaiškėjo vėliau, jie turėjo iškelti iš duobių negyvus lietuvių kūnus. Jie, dar prieš pasitraukiant iš Lietuvos rusams, buvo sušaudyti NKVD kaip politiniai nusikaltėliai.

Po to, kai mūsų jaunuoliai baigė darbą, jiems įsakyta išsirikiuoti eilėmis. Vienas lietuvių, kraugeriškas žudikas Petras Vaičiulis, išsitraukė pistoletą. Eidamas pro šalį, kiekvienam įremdavo jį širdin ir grasino nušauti. Niekas nežinojo, kuris taps jo auka. Kai prisiartino prie mano brolio Faivelio, stabtelėjo, įsižiūrėjo į veidą ir, ilgai negalvodamas, iššovė. Brolis mirė vietoje. Jis buvo pirmoji auka iš Telšių.

Žudikas augo neturtingoje lietuvių šeimoje. Jo motina per šabą užeidavo pas mus atnešti vandens, pakūrenti krosnies ir nudurbti kitus darbus. Jis pats įvairių darbų metu dažnai sutikdavo Faivelį. Brolio žūtis mus labai sukrėtė. Bet kaip tai nuslėpti nuo mamos? Ji neturėjo sužinoti apie nelaimę. Numanėme, kad ji galėtų to neatlaikyti. Privalėjome apsaugoti ją nuo liūdnos žinios. Bet kiek laiko įmanoma slėpti tokį dalyką? Galų gale ji juk vis tiek sužinos? Po visų rūpesčių ir daugybės kančių, kurias pergyveno, mama vos judėjo, buvo pasiligojusi ir silpna. Labai nerimavome dėl jos sveikatos.

Neilgai trukus vokiečiai įsakė vyrams ir jaunuoliams išeiti iš barakų. Kai visi išsirikiavo eilėmis, nuvedė juos į mišką ir sušaudė. Tarp aukų buvo ir du mano broliai: vyriausias Icchokas ir jauniausias Motelis. Taip iš stovyklos pradingo vyrai. Liko tik moterys.

Vėliau pasakojo, kad Icchokas kartu su dar keletu vaikinų per šaudymą bandė bėgti, tačiau į jį pataikė kulka ir jis krito negyvas. Ten žuvo ir mūsų sesers vyras Šloimė Glikmanas. Iš sesers Chajės, neseniai ištekėjusios Salantuose už Zeligo Buniso, taip pat nebeturėjome jokių žinių.

Likome trys seserys ir serganti motina. Visas moteris iškėlė į kitą stovyklą Geruliuose. Ten daug prisikentėjome. Buvome priverstos sunkiai dirbti, badavome, jautėmės labai blogai.

Po 6 savaitžių mane ir seserį Dobę atskyrė nuo mamos ir sesers Menuchės ir nugabeno į Telšių getą.

Iš visos mūsų šeimos gete likome dvi seserys. Teritorija buvo aptverta spygliuotos vielos tvora ir atrodė, lyg būtume uždarytos narve. Tačiau ilgai čia gyventi mums neteko. Buvome ten tol, kol žudikai nusprendė išžudyti tą truputį dar gyvų likusių Telšių ir apylinkių žydų.

Taip supato, kad gete buvome ir per Jom Kipurą. Teritorijoje stovėjo siuvėjų sinagoga. Mes, visos moterys, susirinkome ten pasimelsti. Deja, jau tada nebeturėjau kam skaityti iš maldyno – nė vienos vyresnės žydės nebuvo tarp gyvųjų. Niekada neužmiršiu tų širdį veriančių maldų. Visos gerai išsiverkė, ir kiekviena jautė, kad sinagogoje meldžiasi paskutinį kartą. Neturėjome jokių iliuzijų, kad žudikai mus paliks gyvas, todėl nusprendėme: nesileisime vedamos kaip avys skerdyklon, nebeturime ko prarasti, šiaip ar taip mūsų laukia mirtis. Kai matysime, kad varo sušaudyti – bėgsime.

Telšių gete išbuvome iki gruodžio pabaigos. Tada sužinojome, kad vokiečiai ir lietuvių žudikai ketina likviduoti tuos nedaugelį čia likusių žydų. Kai atėjo laikas, nepastebėtos su seserimi Dobe prasmukome pro tvorą ir pabėgome iš geto.

Bet kur eiti? Atsidūrėme priešiškoje aplinkoje, visur aplink buvo lietuviai, o mes juk žinojome, kokie jie – tik ir laukė mūsų mirties. Bet kito pasirinkimo neturėjome. Noras gyventi buvo didelis. Nuėjome pas vieną pažįstamą lietuvį paprašyti paslėpti. Galvojome, tikėjomės, galgi jis mums neatsakys. Bet vos tik pas jį pasirodėme, jis tuojau liepė eiti atgal. Ką gi galėjome padaryti? Nuėjome pas kunigą, tikėjomės iš jo gauti pagalbą ar galbūt slėptuvę. Pamanėme: jis – dvasiškis, nešiojasi Dievą širdyje, gal neatsakys. Bet, deja, ir pas kunigą ilgai likti negalėjome. Pernakvojome vieną naktį, ir jis liepė eiti.

Pamatėme, kad slėptuvės niekur nerasime. Neturėjome kito pasirinkimo ir grįžome į getą. Ten tuo metu buvo ramu. Bet jautėme, kad ilgai mums neleis taip gyventi, pavojus grėsė kiekvieną minutę.

Vėl ištrūkome pro tvorą ir išėjome ieškoti seno pažįstamo nežydo, dirbusio vyskupijoje. Jis sirgo, bet mums visgi neatsakė. Paprašė savo namiškių, kad mus laikinai priglautų, o vėliau – bus matyti.

Po kelių savaičių slapstymosi atėjo moteris, atnešdavusi mums maisto (slėptuvė buvo kiaulių tvarte), ir pasakė, kad jie bijo mus ilgiau laikyti: vienas tarnas, puskvaišis, pradėjęs kalbėti, kad vyskupijoje yra žydų. Kilo pavojus, kad mus suras ir sušaudys, o tada ir mūsų gelbėtojai kentės. Nebuvo kitos išeities, tik išeiti, kol ne vėlu.

Vieną žiemos dieną, – lauke siautėjo stiprus vėjas, spaudė didelis šaltis, – patraukėme į kelią. Ėjome, kur akys vedė. Taip eidamos pasukome Alsėdžių kryptimi. Nusprendėme stabtelėti prie vieno krikščionio namų, pas kurį prieš tai kasdavome bulves. Bet ir pas jį negalėjome likti. Jis nuvedė mus pas Alsėdžių kunigą. Ten buvome tol, kol tas savo apylinkėje surado valstiečius, sutikusius mus priimti.

Kunigas buvo labai puikus ir padorus žmogus. Labai atsargiai parinko valstiečius, kuriems turėjo mus perduoti. Buvome ne vienintelės, kurioms šis kilnus žmogus surado slėptuvę ir išgelbėjo gyvenimą.

Mane priėmė netoli Alsėdžių gyvenusi jauna pora. Buvo labai sunku atsisveikinti su seserimi, vienintele, likusia iš visos šeimos. Nežinojau, nei kur ji pateks, nei koks bus jos likimas. Laimei, kunigas seseriai ir Mirei Gapanovič rado vietą pas valstiečius kaime. Ten jos labai sunkiai dirbo, bet pergyveno baisų karą. Po išvadavimo ji atvyko į Telšius, ir mes susitikome.

Mane priėmę valstiečiai buvo Antanas ir Stasė Mikalauskai. Pas juos nelindėjau slėptuvėje, o gyvenau troboje. Jokio sunkaus darbo man nedavė. Kartu su jais darbavausi laukuose. Jie žinojo, kad lauko darbų nemoku, ir elgėsi su manimi labai gražiai ir žmogiškai. Bet net nepaisant gerų sąlygų, užtruko gan ilgai, kol pripratau prie kaimiško gyvenimo. Juk tai buvo nežydiški namai. Žydų nemačiau, šabo ir žydiškų švenčių nešvenčiau. Dar blogiau buvo tai, kad niekada nežinojau, kas manęs laukia rytojaus dieną. Visą laiką grėsė pavojus, kad galiausiai išaiškės, jog pas valstiečius slepiasi žydų mergina.

Vieną sekmadienį nusprendžiau nueiti pas kunigą ir su juo pasikalbėti, išlieti jam savo širdį. Juk jis dvasiškis, jautrus žmogus, supras. Didelei savo nelaimei, pakeliui sutikau vaikiną lietuvį, su kuriuo kartu mokiausi Telšių gimnazijoje.

Nepaisant mano išvaizdos (buvau apsirengusi kaimiškais drabužiais ir dėjausi kaimo mergina), jis mane atpažino. Ėjau, o jis – pavymui. Papasakojo apie savo „žygdarbį“, kaip šaudė Vilniuje žydus. Dalyvavo Panerių akcijoje, per kurią nužudyti tūkstančiai. Buvo labai geros nuotaikos ir visiškai negalėjo įsivaizduoti, kaip mane skaudina jo žodžiai. Širdis verkė, ir jis tikrai galėjo pastebėti, kas su manimi vyksta.

Tada jis pamatė mano sumišimą, suprato, kad bijau, jog galys mane nušauti arba įduoti vokiečiams, ir pasakė:

– Nesibaimink, nedarysiu tau nieko blogo. Neskūsiu vokiečiams.

Ėjau, ėjau, o jis visą laiką – šalia. Pasisekė, kad jis neturėjo laiko ir skubinosi. Praėjome mano slėptuvę, nudaviau, kad to namo iš viso nepažįstu. Jis taip pat suprato, kad nenoriu, jog žinotų, kur gyvenu. Prisėdome, pažadėjau, kad kitą sekmadienį ateisiu į tą pačią vietą, kur atsisveikinome. Galėsime pasivaikščioti.

Savaime suprantama, sutartą dieną nenuėjau. Žiūrėjau pro langą į susitikimo vietą, bet ir jis nepasirodė.

Visus karo metus slapčiausi pas lietuvius. Dar ir šiandien su jais susirašinėju. Kaipgi galėtų būti kitaip? Jie juk išgelbėjo mano gyvybę, rizikavo savąja, tik jų dėka nežuvau. Tai – ramūs, tvarkingi žmonės, tikri Pasaulio tautų teisuoliai. Ačiū jiems, kad šiandien su šeima galiu gyventi Izraelyje.

Mirjema Kleiner (Bloch)

Telšių sunaikinimas

Šiandien, kai rašau šias eilutes, yra 5741 m. tamuzo mėn. 20 d. [1981 07 22], t. y. 40-osios šventosios Telšių bendruomenės ir aplinkinių miestelių bei kaimų žydų žūties metinės.

Mano tėvas, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas, buvo Telšių rabinas ir ješivos vadovas. Jis žuvo nuo nacių ir lietuvių žudikų rankų kankinio mirtimi kartu su savo mokiniais, ješivos studentais.

Šią metinių dieną atminties knygoje noriu aprašyti baisų laikotarpį nuo kruvino karo pradžios iki mūsų sunaikinimo, kai žuvo brangiausiai ir mylimiausiai.

Buvo sekmadienis, 1941 m. birželio 22 d., kai Telšių gatvėse garsiakalbiai pranešė apie prasidėjusį karą. Dar šiandien prieš akis matau siaubingą vaizdą: kareiviai ruošiasi žygiuoti į frontą. Vokiečių lėktuvai sklendžia žemai virš miesto ir viską naikina. Žmonės su savo vaikais greitai bėga į

rūsius, kad apsisaugotų nuo bombų. Štai matau, kaip Lazaris ir Sonja Rostovskiai atveria sunkias metalines savo rūsio duris ir visų prašo įeiti, nes jų namas stovėjo dideliame tuščiame sklype, toli nuo kitų, prie pat Finansų skyriaus. Rūsysis tuojau prisipildė žmonių. Visi susėdė ant žemės, pradeda melstis ir prašyti Dievo, kad susimiltų, ir galėtų taikiai grįžti namo.

Mieste tuo metu viešpatavo didelis sąmyšis. Kai truputį aprimo, visi pamažu išėjo iš rūsio. Kiekvienas ieškojo vietos už miesto, kaime, kad galėtų laikinai pasislėpti pas valstietį, arba bėgo kartu su rusais Rusijos gilumon.

Mūsų šeima grįžo namo. Čia stovėjo sunkvežimiai, pilni rusų šeimų. Jie gyveno pas mus, o dabar tik laukė, kol vairuotojas užves mašiną. Visų nuotaika buvo prislėgta. Pamatę mus, pasiūlė evakuotis kartu su jais. Mama tuojau sutiko, bet tėvas kategoriškai atsisakė. Jo laikysena buvo aiški: jis kaip rabinas nenorįs ir negalįs palikti savo bendruomenės. Kas bus su visais, teištinka ir jį, jis nevažiuosiąs. Girdėdami tokius žodžius, kai kurie žydai bandė įtikinti, kad jis turįs vykti su savo šeima, nes gresia pavojus. Buvo ir tokių, kurie klausė tėvo patarimo, ką daryti: važiuoti į Rusiją ar likti mieste?

Tėvas, matydamas išsigandusius žydus, drąsino juos ir ragino išvykti. Linkėjo sėkmės, laimino, kad ramiai grįžtų. Prisimenu, kaip tokį jo pritarimą gavo Taibelė Kloc su savo vyru Munču, Lenkijos pabėgėliu. Taip pat – Jakobų šeima. (Atsitiktinai sužinojau, kad Izraelyje, Arade, gyvena telšiškis, taip pat gavęs tėvo sutikimą važiuoti Rusijon).

Prieš keletą dienų iki vokiečių įžengimo Telšių žydai dar sėdėjo kaimuose arba slapstėsi rūsiuose. Ketvirtadienį, 26 d., atėjo vokiečiai ir užėmė miestą.

Dar tą pačią okupacijos dieną jie sučiupo didelę dalį gatvėje buvusių žydų. Surinko juos į būrį ir vedė pro Nevarėnų gatvę link Luokės gatvės. Nežinia, kur tiksliai juos varėsi. Praeidami pro mūsų namus, sugautieji ėmė šaukti ir verkti, kad rabinas išgirstų jų skundą. Dar šiandien mano ausyse skamba tų nelaimingų žydų balsai.

Tėvas ir kiti žydai tuojau ėmė daryti didžiausius žygius, kad išlaisvintų sulaikytuosius. Ieškojo kontaktų su krikščionimis, kad tie įsikištų. Bet niekas negelbėjo: jie buvo kažkur išvesti, ir jų likimas neaiškus. Mieste įsivyravo slogi nuotaika. Širdis kuždėjo, kad su jais atsitiks kažkas blogo. Visiems buvo labai neramu.

Penktadienį, prieš uždegant šabo žvakes ir sukalbant palaiminimą, staiga į trobą įsiveržė vokiečiai ir baisiai šaukdamas liepė visiems palikti namus ir eiti į turgaus aikštę. Gatvėje jau būriavosi daug žydų, visus varė į tą pusę. Iki šios dienos atsimenu tą vaizdą: kaip didelė bendruomenė, seneliai ir jaunimas, taip pat tėvai, rankose laikantys iš lopšių išplėštus mažus kūdikius, apsiverkę ir išsigandę judėjo link turgaus. Prie jų jungėsi vis daugiau ir daugiau žydų, kol kolona ėmė siekti Dambų namus, prie Ilgojo šaltinio vedusius laiptus.

Visi stovėjome prislėgti ir išsigandę. Niekas nežinojo, ką darys su tokia didele žydų minia. Praeidami lietuviai juokėsi ir džiaugėsi mūsų bėda. Staiga atėjo įsakymas, kad visi turi žygiuoti į Luokės gatvę. Kai praėjome Šolemo Talpiso namą ir įsukome į gatvelę, pamatėme kareiviškus gultus ir kulkosvaidžius aplink tą aikštę, kurioje stovėjo rusų cerkvė.

Kai visi susirinko, išėjo vokiečių valdžios atstovas ir paklausė, kas iš mūsų moka vokiškai. Tuoju iš eilės žengė Telšių rabinas Avromas Icchokas Blochas, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas. Rabinas jautė atsakomybę už savo bendruomenę. Vokietis paprašė jo perduoti valdžios paliepinimą: kadangi žydai šaudė į vokiečių kareivius, jis reikalaujas, kad visi jauni vyrai stotų į atskirą eilę ir būtų patikrinti, ar neturį ginklo. Taip pat įspėjo, kad nesipriešintų ir nebijotų, nes jie tik išbandysią savo ginklus.

Telšių rabinas iškart suprato pavojų ir kreipėsi į vokietį, kad prieš patikrinimą leistų jam pakalbėti su savo bendruomene. Tokį leidimą gavo. Tada paprašė visų susirinkusių žydų elgtis ramiai ir perdavė vokiečio žodžius. Kalbėdamas, pabrėžė, kad jei pergyvensime pavojų, turime pažadėti laikytis trijų dalykų: 1. šabo, 2. kašruto ir 3. santuokos įstatymų.

Dar dabar matau tą vaizdą, amžiams įsirėžusį atmintin: kaip visa žydų bendruomenė, seni ir jauni, dideli ir maži, pakelia rankas į dangų ir sušunka žodžius „Mes priimame šiuos priesakus.“ Taip pat atsimenu, kaip jaunas vaikinys Jankelė Dambė, mokėsis lietuvių gimnazijoje, ir jo draugas Zilberšteinas ant plikų galvų užsidėjo nosines ir suriko: „Pažadame, vykdysime priesakus ir jų laikysimės!“ Vieną akimirką šis vaizdas panėšėjo į biblinę sceną prie Sinajaus kalno, kai žydai pasakė „Vykdysime ir būsimės klusnūs“ (Iš 24:7). Tai padarė įspūdį ne tik man ir kitiems bendruomenės nariams, bet ir mus apsupusiems vokiečiams.

Tada vyresnis vokietis pasikvietė mano tėvą ir pasakė, kad jis galės su šeima, žmona ir vaikais eiti namo. Bet vyrai turį likti aikštėje. Tėvas kategoriškai atsakė pasiūlymo nepriimęs ir liksiąs su savo bendruomene.

Artinosi naktis, lauke sutemo. Mes, moterys ir vaikai, išėjome namo, kiekviena su savo šeima. Turiu paminėti mūsų mamų herojiškumą. Lemtingą akimirką, kai mūsų gyvybei grėsė pavojus, jos neužmiršo grįžusios nusimazgoti rankų, pripildyti taurę vyno ir palaiminti šabo.

Gulėmės ant plikos žemės ir laukėme rytojaus. Visi buvo labai susijaudinę ir neramūs. Kai ėmė brėkšti, nubėgome pažiūrėti, kas atsitiko su vyrais. Tik tada sužinojome, kad juos nuvarė į Rainius, vieno lietuvio kieman. Mūsų, moterų, jau nebereikėjo ten varyti, pačios pas juos nuėjome.

Rainiuose praleidome apie dvi savaites. Per tą laiką buvo sukurtas komitetas, rūpinęsis žmonių poreikiais. Tamuzo 19 d. [1941 07 14] vakare visiems vyrams įsakyta susirinkti aikštėje. Prasidėjo kankinimai. Kiekvieną kartą pasigirdus švilpukui, jie turėjo gultis veidu į žemę, sušvilpus dar kartą – keltis. Kam nepavykdavo greitai atsistoti, tą negailestingai mušdavo. Žmonių kūnai sruvo kraujais. Žudikai, žinodami, kad sekančią dieną visus sušaudys, prieš mirtį tyčiojosi iš aukų.

Šis „velnių šokis“ truko apie valandą. Kai jau visi buvo netekę jėgų, budelis nelaimingiesiems pasakė kalbą ir paragino atsisveikinti su savo šeimomis, nes kitos dienos rytą jie būsią sušaudyti. Tada atrinko 20 jaunų vaikinų, išdalino jiems kirtiklius ir išsiuntė. Likusiems liepė sugrįžti namo, į barakus. Apie tai mums su seserimi pasakojo Moišė Jofė, tebūnie palaimintas jo atminimas.

Ryte, tekant saulei, apsupo stovyklą, išvarė iš barakų žmones, tarp jų – ir rabinus, ješivų vadovus, studentus, namų šeimininkus. Staiga rabinas, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas, atsikėlė nuo žemės, paprašė vandens nusimazgoti rankoms ir pradėjo sakyti išpažintį. Praėjo kiek laiko ir pasigirdo šūviai. Kulkos kliudė žmones, jie krito negyvi arba sužeisti. Deja, išsipildė vokiečių pažadas, kai jie sakė: „Kitą dieną jau nebematysite saulės, mėnulio ir žvaigždžių, savo žmonių ir vaikų...“

8 valandą ryto pradėjo pilti stiprus lietus ir sutrukdė vokiečiams ir lietuviams tęsti skerdynes. Visiems, kas dar buvo likęs gyvas, jie įsakė grįžti į barakus. Buvo keletas tokių žydų, kuriems pataikė kulka, bet jie buvo tik sužeisti. Jie tapo vieninteliais šio siaubingo įvykio liudininkais ir papasakojo, kaip žmonės žuvo ir buvo palaidoti.

Kitą dieną vyrai vėl buvo sukviesti. Juos suskirstė į grupes, nuvarė į mišką ir sušaudė. Kruvina akcija truko tris paras, kol neliko nė vieno gyvo. Šios trys kruvinos dienos buvo 5701 m. tamuzo 20 d., 21 d. ir 22 d. [1941 07 15–17]. Po kraupių žudynių liko gyvos tik moterys ir vaikai, našlės ir našlaičiai. Atsitiktinai išsigelbėjo ir keli vyrai, persirengę moteriškais drabužiais. Iš jų atsimenu tik Hiršą Merkiną, iš Klaipėdos atvykusius du brolius Joselovskius ir Avromą Krenicą. Jie kartuėjo į Gerulius. Tai buvo stovykla, į kurią mus nuvedė iš Rainių miško. Prie šviežių kapaviečių buvau nuėjusi jau kitą dieną, iš karto po to, kai sušaudė vaikus. Prisimenu, kad vienas kapas dar nebuvo užverstas žemėmis, ir aš atpažinau jauną vaikiną Maikę Šavelį, vieno telšiškio sūnų.

Po žudynių liko keturios kapavietės: trys buvo viena šalia kitos, o ketvirtoji truputį toliau nuo jų, kelio, kuriuo vedė aukas, kairėje pusėje.

Mus, moteris ir vaikus, šabo rytą išvedė iš žudynių aikštės. Jie bijojo, kad nekiltų epidemija. Dėl to reikėjo užpilti kapavietes kalkėmis. Tai padarė lietuviai. Akcijai vadovavo vokiškai mokėjęs krikščionis iš Klaipėdos. Matėme, kaip aplinkinių kaimų gyventojai pasiėmė aukų daiktus. O mus pėsčiomis išvarė į Gerulius. Anksčiau ten buvo rusų karo belaisvių stovykla.

Gerulių stovykloje

Kelias nuo žudynių aikštės iki Gerulių buvo tolimas. Kai pavargusios ir išsekusios atvykome, mums liepta gultis ant lentų. Visą stovyklą sudarė aptvarai, kuriuose prieš tai stovėjo galvijai. Ten įrengti dviaukščiai gultai. Jautėmės labai prislėgtos. Kiekviena iš mūsų neteko savo brangiausiųjų. Įsivyravo apatiška ir liūdna nuotaika.

Ir vis dėlto, nežiūrint blogų sąlygų, susibūrė keletas moterų ir įsteigė komitetą. Jo tikslas buvo palengvinti mūsų sunkią padėtį. Komitetas dalijo duoną, įkūrė bendrą virtuvę, visoms po lygiai duodavo šilto maisto. Kitos, kai pavykdavo gauti kokių produktų, mėgino išsivirti valgyti pačios.

Gerulių stovykla nebuvo aptverta, taigi galėjome laisvai judėti. Į darbus mūsų nesiuntė. Tai buvo pereinamoji stovykla, joje gyvenome iki elulo mėn. 7 d. [1941 08 31]. Tuo metu kilo epidemija. Žmonės susirgo difteritu, daug vaikų mirė.

Kai oras gerokai atšalo, pamatėme, kad per žiemą ten neišgyvensime. Juk šiltų drabužių neturėjome. Tada nusprendėme į Telšius siųsti moterų delegaciją, kad paprašytų perkelti mus į miestą, nes ilgiau likti šaltuose tvartuose nebegalėjome.

Kartą penktadienį atėjo nežydas ir pareikalavo iš mūsų aukso, pinigų ir sidabro, t. y. kontribucijos. Už tai jis sugrąžinsias mus į Telšius.

Mokestį surinkome, tačiau jis mus apgavo ir pažado netesėjo. Elulo mėn. 7 d. [1941 08 31], ankstyvą šabo rytą, 5 val., moteris ir vaikus išvedė į didelę aikštę. Ten pasakė kalbą ir patvirtino, kad tas žmogus, kuris paėmė pinigus, maždaug už 20 min. eis su mumis į miestą. Per tą laiką turime grįžti į barakus ir susikrauti daiktus...

Džiaugsmas buvo didžiulis. Greitai nubėgome susirinkti, ką turėjome. Bet tuo metu privažiavo girti lietuvių partizanai ir apsupo stovyklą. Jie susimetė mūsų ryšulius į vežimus.

Netrukus buvo įsakyta, kad moterys iki 30 m. stotų į vieną pusę, berniukai – į kitą, o vyresnieji liktų savo vietoje. Dabar jau paaiškėjo žudikų kėsiai, ir visi žvelgė mirčiai į akis. Mano atmintyje išliko vaizdas, kaip senutė, vos kojas velkanti moteris suoliuku stūmėsi link aikštės... Kitas, kurio niekada nepamiršiu, – kaip Avromo Krenico, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas, dukterys Minė ir Rochelė už rankų vedė savo tėvą į pražūtį. Taip pat įsirežė atmintin, kaip Moišelė, Zalmeno Blocho sūnus, užsidėjo filakterijus, apsigaubė talitą, pasiėmė maldaknygę ir išdidžiai pasitiko mirtį. Paskutiniai jo žodžiai buvo: „Aš juk negaliu eiti ten, kur jūs. Aš juk berniukas!“ Jaunas moteris perskaičiavo, jų buvo 500. Likusiųosius nusiuntė į aikštę, myriop. Prisimenu, kaip mergina iš Salantų, jos vardas buvo Dinė, krito po kojomis lietuvių partizanui ir smarkiai verkdama maldavo, kad jos motinai leistų eiti su ja. Sulaukėjęs žudikas grubiai paspyrė ją nuo savęs, nė neketindamas pildyti prašymo...

Man labai sunku perteikti 500 į getą išvartų vaikų verksmą ir dejones. Dar dabar mano ausyse skamba jaunučių, be tėvų likusių našlaičių rauda. Tai įvyko elulo mėnesio 7 d. [1941 08 31]. Šios datos niekados neužmiršiu. Tuo tarpu našlaitėms davė darbo – jos turėjo kaimuose kasti bulves. Taip tęsėsi iki aštuntosios Chanukos dienos.

Po to 500 mergaičių buvo surinktos iš kaimų ir nuvartytos į Rainių mišką. Anksčiau ten sušaudyti vyrai. Dalis mergaičių vedamos myriop ėmė bėgti, bet, deja, labai nedaugelis jų išgyveno.

Kai kurioms iki išvadavimo pavyko išsislapstyti pas nežydus. Kitos pateko į Šiaulių getą, bet vėliau žuvo Štuthofio koncentracijos stovykloje.

*

Bendruomenės žūties metinių proga jaučiu šventą pareigą paminėti brangius telšiškius. Tuos, kuriuos atsimenu ir kurie nekaltai nužudyti per Holokaustą. Teatleidžia tie, kurių vardus pamiršau.

Pirmiausia noriu įvardyti mūsų mieliausius ir artimiausius kaimynus. Klocų šeimą: Henę ir jos dukteris Lėję, Chanę ir Cipkę. Jos gyveno kartu su mumis. Jų giminaičiai – Vareesai. Priešais mūsų namus buvo įsikūrę žydų gimnazijos vadovas p. Trachtenbergas, veterinaras Naronskis ir vyresnė mergina Blumė Kacev, pas kurią nuomojosi ješivos studentai. Isroelis ir Chasia Ordmanai, matematikos mokytojas ir mokytojų seminarijos direktorius su motina siuvėja. Petų šeima, Arenas Petas, perėmęs vadovavimą Telšių ješivos studijoms. Kačerginskis, labai sunkiai vertęsis žydas (vasaromis jis pardavinėdavo ledus; vilkdavosi su savo vežimėliu Telšių gatvėmis ir siūlydavo juos praeiviams). Kaimynas Blochmanas prekiaavo pienu. Simchė Kocas – taip pat. Avromas Krenicas, didelis Toros žinovas, labai brangus žmogus, turėjęs puikų charakterį. Broliai Pelcai, stambūs grūdų pirkliai, gerbiami telšiškiai; seserys Izraelštam, laikę kolonialinių prekių parduotuvę. Kalvis Icė, žydas, labai sunkiai užsidirbdavęs pragyvenimui: valandų valandas stovėdavo kalvėje ir kaldavo įkaitintą geležį. Pas jį gyvenę ješivos studentai gerai apie jį atsiliepė. Drukų šeima: malonus tėvas ir tauri, tyros sielos, Torai pasišventusi motina. Abi jų dukros liko gyvos, o sūnus Jankevas buvo labai talentingas jaunuolis, mokytas vyras ir netgi išleido knygą. Mokytoja Golub su sūnumi Arje. Mokytoja Kimchi, įkūrusi puikius studijų namus. Žuvo, nepalikusi nei sūnų, nei dukterų. Buvo gabi pedagogė, kartu su mokiniais studijavo religiją (mokytoja Golub dėstė skaičiavimą ir pasaulietinius dalykus).

Telšiuose gyveno didelė ir plačiai išsišakojusi Vareesų giminė, užauginusi taurias ir inteligentiškas dukteris. Verta pažymėti, kad čia mokydavosi bei išsilavinimą gaudavo taip pat ir neturtingų šeimų vaikai. Atrodo, kad mieste tuo metu nebuvo nė vieno namo, kuriame negyventų ješivos studentas. Mano pareiga yra paminėti ir Leibą Geršovičių, vieną garbiausių telšiškių, labai mokytą vyrą ir pirklių. Uždaręs krautuvę, jis tuojau bėgdavo į kolelį studijuoti Toros.

Šioje vietoje taip pat reiktų prisiminti Iciką Šifą, žinomą miesto bendruomenės veikėją. Tai – garsi, visų labai vertinta asmenybė. Laikrodininko Kaplano šeima turėjo sūnų ir mielą, taurią dukrelę Taibelę. Batsiuvys Kacas, – gimė ne Telšiuose, bet čia gyveno daugelį metų, – puikus žydas, išaugino labai gabias dukteris. Jos išgyveno Holokaustą. Spalvinga asmenybė buvo ir kitas batsiuvys Olšvangas. Jis sakydavo: „Kodėl nenusipelniau valyti rabino batų?“ Taip pat jaučiu šventą pareigą paminėti Cipoirę Levit, vyresnę moterį, ilgesnį laiką praleidusią kaime ir besislapsčiusią pas krikščionį. Visą tą laiką ji nesiskyrė su maldaknygėmis ir psalmynu. Ištisą dieną sėdėdavo ir melsdavosi. Buvo našlė, turėjo dvi dukteris, bet abi žuvo. Pati Cipoirė tragiškai žuvo Tryškiuose. Penktadienio vakarą ją kartu su maža dukrele išsivedė ukrainiečiai ir sušaudė. Taip pat ir Šulamisė

Ordman, Isroelio ir Chasios (mergautinė pavardė – Bloch) duktė – buvo sušaudyta kapinėse ukrainiečių. Kacenelenboigenų šeima laikė Telšiuose audinių krautuvę. Ponas Kacenelenboigenas buvo Rudmano, dažų parduotuvės savininko, svainis. Jis buvo labai mokytas vyras, visą gyvenimą pašventęs Torai. Jo sūnus studijavo Telšių ješivoje.

Taip pat noriu paminėti siuvėją Šlomovičių. Jam pavyko užauginti inteligentiškas ir puikias dukteris. Jis ir pats buvo garbingas, geras ir taurus žmogus. Telšiuose visi jį pažinojo. Jo sesuo – Henjė Klein su trimis sūnumis ir dviem išsimokslinusiomis dukterimis. Azrielis Rabinovičius, Chaimo sūnus, Telšių ješivos vadovas, iškili ir nuostabi asmenybė, didelis Toros žinovas, o dar labiau žinomas dėl savo puikių charakterio savybių ir dievobaimingumo. Buvo labai mylimas ir populiarus tiek tarp studentų, tiek tarp telšiškių. Visiškas dvasios žmogus.

Turiu paminėti neturtingą žydą Jankevą Dovydą Maizelį. Gyveno vargingai ir turėjo pilną trobą vaikų. Taip pat laikė mažą žydų religinių reikmenų krautuvėlę. Nepaisant pragyvenimo sunkumų, Maizelis buvo labai dvasingas ir visų vertinamas. Telšiuose turėjo gerą vardą, pasižymėjo kuklumu, geraširdiškumu ir garbingumu. Pono Blechmano žentas, mokytas vyras. Jam pasisekė išauginti išsilavinusius, inteligentiškus vaikus ir gauti puikius žentus.

Noriu paminėti ir Mendelį Šerelį, išsimokslinęs žydą. Savo parduotuvėje stovėdavo atsivertęs Talmudą, tiksliai sverdavo ir matuodavo prekes, kad, neduok Dieve, klientui nepritrūktų nė gramo ar nebūtų per daug. Tai bylojo apie jo sąžiningumą. Su pagarba atsimenu šiuos žydus: Briką, Motelį Leviną, Hiršą Merkiną, Isroelį Talpimą, Jašgurą, Abramovičių, Taičą, Kaplanskį, Rostovskį, Vitiną, Avromą Kopelį, Šoelį Šnaiderį, ritualinį skerdiką Berkmaną, Chaikelį Jankevą, rabiną Olšvangą, Helfandus, Kozaką, Blochą, Libermaną, Sapožnikovą, Perelmaną, Roseinskį, Javšicą, Zaksą, Aronsoną, Sasoną, Noimarką, Benjaminovičių, Nochemo Chanės seserį, Šklarą, Abramovičių; gydytoją Menuchiną, gydytoją Lurją, Volpertą, Gurvičių, Veinerį, Sandlerį, Cheitovičių, Drabkiną; Budų, Dombių, Kaganų, Klocų, Golombų šeimas. Tevjės Balšemo tėvus ir seseris Šeinelę bei Peicele. Šugamus, Portnojų, Joselovskį, du brolius Joselevičius ir jų vaikus; Karaimą, Chaję Sorę, Moišę Pitę, Aiziką Bretelį, Malkinsą, Denisą, Moišę Blochą, Rezniką, Feigę Reizę Rasenski. Dovydą Zivą, Dovidovičių ir Naronskį.

Tai yra žydai, kuriuos atsimenu. Jų figūros dabar stovi man prieš akis. Daugelio Telšių žydų, – jų pavardžių nepamenu, – deja, nepamainėjau. Tačiau jie niekada nebus pamiršti. Tai buvo garbingi, geri žmonės, gyveno dorai ir kukliai, buvo visų vertinami ir pasiruošę pasiaukoti dėl Toros. Jie nekalta žuvo nuo lietuvių ir vokiečių žudikų rankų. Tegu Dievas atkeršija už jų kraują.

Pabaigoje noriu papasakoti apie vienos žydų motinos kilnumą. Tai – brangi rabinienė Liubė Bloch, Zalmeno Blocho, tebūnie palaimintas šio teisuolio atminimas, žmona. Kai norėjo ją sušaudyti, ji paprašė, kad pirma nužudytų jos vaikus ir tik tada – ją, nes ji norinti juos pati palaidoti. Ji nusileido į kapą, užmerkė jų akeles ir pasakė: „Dabar jūs palaidoti žydų kapinėse!“ Liubė Bloch kartu su vaikais

turėjo galimybę išsigelbėti, bet nesutiko, jeigu nebus paimitos ir jos svainės su vaikais. Apie tai papasakojo krikščionis, šaudęs žydus. Jis asmeniškai pasiūlęs jai gelbėtis, bet ji atsisakiusi. Tuoju po to, kai palaidojo jos vaikus, buvo nušauta ir pati. Apie tai papasakojo Merkė Šlomovič, Telšių žydė, kuriai pavyko pabėgti iš žudynių aikštės. Ji – gyva liudytoja.

Tebūnie palaimintas jų atminimas!

Reizelė Šochet (Šif) **Tragiškas Telšių žydų likimas**

Netoli Telšių buvo dvi stovyklos. Viena – Rainių dvare, kita – Viešvėnuose. Ten suvaryti visi apskrities žydai. Šiose stovyklose per tris dienas išžudyti visi vyresni nei 14 m. vyrai. Tai vyko 1941 m. liepos 14 d., 15 d., 16 d. Likusios moterys ir vaikai išvesti į kitą, Gerulių, stovyklą, 7 km nuo Telšių, prie geležinkelio linijos, einančios į Rytus link Šiaulių. Ten buvo daug pastatų. Po juos ir išskirstyti visi žydai. Pastatuose stovėjo dviaukščiai gultai, juose žmonės miegojo. Persikelti iš vienos stovyklos į kitą reikėjo patiems. Transporto priemonių nedavė.

Stovyklos komendantas buvo Platakis, tas pats, kuris vadovavo ir Rainių stovyklai. Mus saugojo sargybiniai, kurie prieš tai išžudė vyrus. Didžiausias sadistas buvo Indziulevičius. Jo žiaurumui nebuvo ribų. Jis stovėdavo prie stovyklos įėjimo ir atimdavo atsineštą maistą. Be to, negailestingai mušdavo.

Rainių stovykloje naktimis vyrai turėjo budėti ir saugoti stovyklą. Geruliuose tai darė moterys. Vieną kartą budėjau ir aš. Mes vaikščiojome tarp barakų ir buvome daugelio širdį veriančių scenų liudininkėmis. Žmonės verkė, dejavo, šaukėsi pagalbos. Deja, vyresniosios kenčiantiems niekuo negalėjo padėti.

Labai didelis buvo vaikų mirtingumas. Gydytojas sakė, kad sergančių gydyti neverta, nes 20 proc. vis tiek neišgyvens. Stovyklos vyriausioji buvo mergina vardu Mirjema Joselovič, Platakio pažįstama iš ankstesnių laikų. Jos padėjėjos – Estera Bloch, Beilė Varees (iš Chotyno miestelio). Beilė Varees abu savo vaikus palikdavo svainei, o pati kiekvieną dieną važiuodavo pirkti stovyklai maisto. Valgyti padalindavo duonos, įberdavo truputį miltų, kad būtų galima išvirti bulvių sriubą. Su tuo mažu gabalėliu duonos ir šiek tiek sriubos turėjome išsiversti.

Sykį ir aš atsitiktinai važiauvau su ta pirkėjų grupele. Atidėjau savo reikalus vėlesniam laikui ir nuėjau kartu į pieninės sandėlį (panašiai kaip izraelietiškas kooperatyvas *Tnuva*). Patariau nupirkti stovyklos vaikams dėžę kiaušinių. Pinigų turėjome pakankamai, trūko tik geranoriškumo. Tai buvo vienintelis kartas, kai vaikai gavo kiaušinių.

Atėjo ruduo. Lauke smarkiai lijo. Barakuose buvo labai šalta ir šlapia – sunku išverti. Neturėjome kito pasirinkimo, tik kreiptis į valdžią, kad perkeltų mus į miestą. Buvo išrinktos trys atstovės: Talpiso duktė Cilė Rabinovič, Motelio Levino marti Hadasė Levin ir aš. Geltoną lopą ant palto aš jau nešiojau, o jos gavo tik tądien. Be šio žydų gėdos ženklo negalėjome rodytis mieste. Buvo uždrausta eiti šaligatviu, turėjome vaikščioti gatvės viduriu.

Kai atvykome į biurą, mūsų neįleido. Viršininku buvo miesto komendantas. Sekretorius mums šiurkščiai suriko, kad esąs labai užsiėmęs ir „nesuktume jam galvos“... Matydama, kad mūsų vizitas gali nueiti perniek, sugalvojau pateisinimą, kad atėjome reikalauti badaujančioms žmonėms maisto. Prasibrovėme į kabinetą per jėgą. Sekretorius šaukdamas liko sėdėti, bet mes jau buvome viduje. Didelei mūsų nuostabai viršininkas mus labai gerai priėmė. Jis kaip tik buvo užsiėmęs kitais interesantais, tai paprašė mūsų išeiti į balkoną ir palaukti, kol atsilaisvins.

Būdamos ten, girdėjome, su kokias prašymais žmonės pas jį ateina. Pasirodė, kad visi lankytojai norėjo gauti leidimą degtinei... Jie vardijo priežastis, kodėl jos reikia. Taip pat pasakojo savo nuopelnus padedant išvaryti iš Lietuvos komunistus ir gelbėjant šalį. Dabar, kai įsigalėjusi Hitlerio valdžia, jie paremsią ją viskuo, kuo galį. Beje, mieste buvo išklijuoti panašaus stiliaus atsišaukimai.

Palyginus su kitais prašymais, mūsų prašymas buvo labai kuklus. Ko gi mes iš tiesų norėjome? Trupučio šilumos ir pagalbos kenčiančioms, pražūčioms pasmerktoms moterims ir jų vaikams. Kad motinoms būtų leista likti ligoninėje prie savo sergančių atžalų. Per pokalbį su komendantu Levin labai susijaudino ir išliejo visą širdies kartėlį.

Ji ėmė grasinti, kad bus atkeršyta už mūsų nekaltai pralietą kraują. Baiminausi, jog jis nesusinervintų ir nelieptų mums išeiti iš kabineto. Negaudama aiškaus atsakymo ir matydama situaciją įsidrąšinau ir paklausiau: „Nuo ko priklauso mūsų gyvenimas?“ Jis atsakė: „Nuo vokiečių!“ Tariau: „Ar jie nori, kad mes žūtume?“ Jis patvirtino, kad taip. Tada mums viskas tapo aišku, ir mes išėjome.

Dvi kitos moterys iš karto išvažiavo atgal į stovyklą, o aš leidausi ieškoti seno, taip pat ten dirbusio pažįstamo. Pasitariau su juo, ką daryti. Jis pasiūlė parašyti laišką apskrities komisarui ir paprašyti, kad mums įkurtų getą. Taip pat davė savo namų adresą.

Išeinant iš biuro, apskrities viršininkas pasakė, kad keliauti po šalį mums draudžiama. Negalima važiuoti iš vienos vietos į kitą traukiniu ar kitomis transporto priemonėmis. Bet komisaras buvo įsikūręs Šiauliuose, ir pas jį patekti nebuvo taip paprasta. Jo pavardė – Gevekė.

Vienas stovykloje buvusių persirengusių vyrų, ponas Merkinas, buvo kilęs iš Vokietijos. Savaime suprantama, jis puikiai mokėjo vokiečių kalbą ir parašė gražų laišką. Aš nuvažiavau į miestą išsiųsti jį paštu. Visa tai vyko labai slaptai ir niekas apie tai neturėjo žinoti.

Nors mano vaikai dar buvo maži berniukai, baiminausi, kad, neduok Dieve, per sekančią atranką galiu juos prarasti. Turėjau kuo greičiau ištrūkti iš stovyklos, surasti vietą visai šeimai, kurioje,

deja, vyrų jau nebebuvo. Likome tik šešiese. Teta sakė, kad nereikia niekur eiti, „kas ištiks visus, tas ir mus“... Mano vaikai buvo ką tik persirgę sunkia liga ir labai silpni. Vyresniajam sūnui gydytojas liepė leisti vaistus, kad šis sustiprėtų. Bet tas atsisakė: sutiksiąs tik tada, jeigu jam pažadės, kad jo nenušausią... Jis atrodė labai blogai. Sulysęs, visas deformuotas nuo difterito. Akys ir kaklas paralyžiuoti. Kai tik gydytojas jį sutikdavo, tuojau čiuopdavo pulsą. Priekaištavo man, kodėl sūnus neguli, ir kad jis neturėtų čia sukinėtis. Tačiau mano berniukas nenorėjo gulėti. Jis bijojo, kad paliksiu jį vieną. Su seserimi Lėje po didelių pastangų už 3 km nuo stovyklos radome vietą ir naktį pabėgome. Žinoma, prieš tai susitarėme su sargybiniais, kad jis apsimesiąs nieko nematęs.

Vėliau iš Gerulių buvo išsiųsta delegacija pas apskrities viršininką, ir jis įsakė žydams įkurti getą. Nežinau, ar tai įvyko gavus laišką, ar jie veikė savo nuožiūra. Į getą pateko tam tikras skaičius moterų su vaikais, tačiau – ne visos. Žudikai surašė protokolą, kad vedamos motinos ėmę priešintis, jie turėję imtis priemonių ir dalį jų nušovę. Tai įvyko šeštadienį, o 20 m ilgio griovys buvo iškastas jau penktadienį.

Šeštadienio ryte sukviesti kaimų valstiečiai su vežimais. Jie atvyko nuvežti į getą mūsų daiktų. Visiems įsakyta supakuoti tai, ką turime, ryšulius palikti barakuose, o patiems išeiti laukan ir išsirikiuoti didelėje aikštėje tarp pastatų. Buvome labai griežtai saugomi. Netrukus aikštėje įvyko selekcija: kam gyventi, o kam – mirti. Kai kuriems pavyko pabėgti.

Į getą atvyko tik 500 moterų ir nedaug vaikų. Į šį skaičių neįėjo tie, kurie tuo metu buvo darbe. Buvo nemažai pasprukusių. Vėliau visi turėjo ateiti į getą.

Getą sudarė keletas gatvelių priešais turgaus aikštę, leidžiantis žemyn link ežero. Priekiniai dviaukščiai mūriniai namai, kurių pagrindiniai fasadai buvo atsukti į gatvę, getui nepriklausė. Teritoriją juosė aukšta tvora. Vartai įrengti gatvelės gilumoje. Juos saugojo policijos pagalbininkai. Tai buvo šaunamaisiais ginklais ginkluoti civiliai žmonės. Ant rankovių jie ryšėjo baltus raiščius. Galima įsivaizduoti, kad tai buvo savanoriai, bendradarbiavę su vokiečių valdžia.

Išeiti iš geto buvo galima tik po 16 valandos. Žydės, tarnavusios žydų milicijoje, saugojo vartus iš vidaus. Merginos savo pareigas vykdė labai sąžiningai. Geto vadovė buvo Estera Bloch, Zeligo Blocho duktė, tesiilsį ji ramybėje. Visa jos šeima žuvo Geruliuose. Iskė Blochas, Telšių revizionistų partijos vadovas, nužudytas Rainiuose. Budeliai jį žinojo ir vėliau gyrėsi, kad nušovė garsiausią žydų komunistą...

Iš stovyklos į getą be jokių apribojimų buvo leista pasiimti patalynę ir daiktus. Taip pat išdalino butus. Geriausią gavo gydytojas. Nors pabėgome iš stovyklos, kažkas mus įskundė. Buvome areštuotos ir nuvestos į miesto kalėjimą. Ten atėmė viską, ką turėjome, o tada perkėlė į getą. Sargybiniai prašė, kad mums duotų daiktų, nes ir taip daug prisikentėjome. Tai vyko savaitę po Telšių geto įkūrimo.

Gavome prasčiausią butą geto centre. Viryklė buvo sulūžusi, neturėjome, kaip pasigaminti to trupučio maisto. Sode radau gabalą senos skardos ir iš jos padariau naują. Vaikai laužydavo medines tvoras, pririnkdavo lentų, jas bet kaip suskaldydavo. Taip galėdavome užkaisti viryklę ir pasitaisyti šiek tiek bulvių su burokais.

Kiekvieną dieną eidavau į darbą, kad parneščiau vaikams keletą bulvių. Kai kurie valstiečiai duodavo jų visą krepšį. Duonos gabalėlių padalindavo gete. Vaikams gavome vandeniui atskiesto pieno. Už darbą nemokėjo, savo pinigų irgi neturėjome. Net jeigu ir būtume turėję – juk negalėjome išeiti iš geto apsipirkti turguje. Palikti getą buvo galima tik po 16 val. Tada moterys leisdavosi eiti per namus rinkti bulvių, kad būtų ką pagaminti vaikams.

Aš eidavau pas savo buvusią tarnaitę Domicelę, ji duodavo vaikams sviesto. Kai gyveno mūsų namuose, jai nieko netrūkdavo. Dabar ji už gerą atsimokėjo geru. Padėjo su maistu ne tik man, bet ir daugeliui kitų žydžių.

Į darbus kviesdavo Estera. Ryte ji mus pakeldavo. Dirbome pas viršininką lietuvi. Buvo sunkių darbų ir lengvų. Į lengvus ji siuntė, ką norėjo. Tikėjo, kad liksime gyventi ir mūsų nelikviduos.

Gete stovėjo dviaukštis mūrinis pastatas, priklausęs Painų šeimai. Jame buvo keturi butai, išdėstyti koridorine sistema. Šiame name glaudėsi ligoninė. Mūsiškiai surinko ten prasčiausias lovas, kurios buvo užsilikę vargingų gyventojų sandėliuose.

Ligonių netrūko, taip pat buvo gimdymo atvejų. Vienos gimdyvės vaikelis netrukus mirė, kita gimdymo metu užsikrėtė infekcija ir neišgyveno. Tai vyko per Baimės dienas. Visi bandė jai padėti, bet, deja, nesėkmingai. Gyvos buvo likę vaiko senelė ir prosenelė. Viena padori krikščionė pasisiūlė duoti paauginti naujagimį jai ir parašyti laišką. Ta šeima Palestinoje turėjo dvi dukteris, ir krikščionė kone prisiekė, kad vaikelį joms grąžins. Tačiau senelė nesutiko.

Telšių gete buvo keletas didesnių, tėvų neturėjusių vaikų. Jie liko per žudynes gyvi turbūt dėl to, kad tuo metu gulėjo ligoninėje. Sergančių Geruliuose prie duobės nevedė, o nugabeno į miestą. Jais užsiiminėjo viena reto puikumo moteris Emilija. Ji pati buvo iš Kvėdarnos, Geringų šeimos pusseserė. Telšiškė Taič, Bencieno duktė, augino našlaitėlį Makelą Pelcą.

Krikščionės į getą įmesdavo laiškų arba pačios įeidavo ir prašydavo, kad parduotume joms paltus arba kitus daiktus. Pažadėdavo už prekę sumokėti. „Galite turėti iš mūsų naudos“, kalbėjo jos. „Kol dar gyvenate, – vis tiek jus sušaudys, – geriau parduokite mums savo daiktus“... Jų žodžiai labai skaudino ir gelė širdį. Bet visų rūpestis buvo, kaip išsigelbėti ir išgelbėti vaikus. Ką reikėjo daryti, kad neturėjau nei daiktų, nei pinigų. Vienintelis dalykas, kurį galėjau pasiūlyti, buvo gebėjimas dirbti. Bet valstiečiai nenorėjo darbininkės su vaikais tuo metu, kai galėjo veltui gauti bevaikę. Gerau supratome, kokioje mes padėtyje. Bet taip pat žinojome, kad Hitleris viso pasaulio neužkariaus, to jam neleis. Tik kaip išgyventi iki tol? Kaip sulaukti Hitlerio žlugimo? Kai frontas nuo mūsų jau taip toli.

Atrodė, nėra jokių galimybių išsigelbėti. Bet Aukščiausiasis mūsų neapleido, atsirado vieta, kur galėjome pasislėpti. Krikščionys sužinojo, kad mieste turėjau jiems labai reikalingą siuvimo mašiną. Iš kitų žydų moterų jie jau buvo išvilioję vertingų daiktų, bet iš manęs dar nieko. Taigi jie nusprendė palaikyti mane su vaikais, kol gaus siuvimo mašiną, ir jiems tai pavyko.

Žmonės, kurie turėjo pinigų, išvažiuodavo dirbti į kaimus. Kiekvieną dieną jie sumokėdavo komendatūroje 3 rublius ir ramiai gyveno. Jiems nereikėjo rūpintis, kaip nusipirkti maisto ir malkų. Už pinigus iš valstiečių buvo galima gauti visko.

Tačiau valdžia galvojo kitaip. Vos tik lauko darbai pasibaigė ir 500 žydžių darbininkų nebereikėjo, vokiečiai nusprendė getą likviduoti. Tą padaryti jie planavo gruodžio mėnesį, kai lauke šalta, ir niekas negali pabėgti. O kad būtų tikri, jog niekas nepaspruks, sukūrė velnišką planą: išdalino visiems maisto korteles duonai, cukrui ir kitiems produktams, tokias pačias, kokias gaudavo civiliai gyventojai lietuviai. Taip jie norėjo užliūliuoti geto žmones, kad niekas nė neįtartų, jog ruošama paskutinių Telšių geto žydų likvidacija.

*

Tai įvyko prieš šabą. Niekam dar nebuvo pavykę pagal korteles gauti maisto. Staiga atėjo įsakymas, kad 1941 m. gruodžio 23 d. ryte visi turi prisistatyti gete, gydytojai tikrins sveikatos būklę. Kas tuo patikėjo, punktualiai nuvyko. Tie, kas perprato vokiečių provokaciją, suvokė, kad artėja katastrofa. Prasidėjo nerimo ir baimės dienos. Žmonės jautė, kad netoli pabaiga. Bet ką daryti? Kaip išsigelbėti nuo žūties? Tokios mintys kėlė rūpestį, ir niekas ilgomis žiemos naktimis negalėjo užmigti. Kiekvienas bijojo savo šešėlio. Žmonės buvo nepaprastai nusivylę.

Taip pragyvenome baisiose kančios tris su puse dienos. Buvau abejinga likimui ir viskam pasaulyje. Tik vieno klausiau Dievo: kaip išgelbėti savo vaikus. Šia linkme kreipiau mintis. Galvojau, kaip gi augs mano vaikai, jeigu išsigelbės. Bet juk jie sąžiningai užsidirbdavo duoną, buvo geri piemenys. Tik ar pavyks juos apsaugoti nuo sušaudymo?

Likimas norėjo, kad jie būtų išgelbėti. Vėliau, kai vokiečiai patyrė didįjį pralaimėjimą prie Stalingrado, man palengvėjo. Iš didelio džiaugsmo kone išsikrausčiau iš proto. Taip jaudinausi, kad negalėjau miegoti. Širdyje suruseno vilties kibirkštis, kad karas baigsis Hitlerio nenaudai, ir mes būsimė išgelbėti nuo visų bėdų. Tikėjau tuo, ir mano tikėjimas virto realybe.

Buvome išvaduoti, o po karo prasidėjo naujas gyvenimas.